

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

Діхтяренко С. Ю., Шулдик А.В.,
Шулдик Г. О., Данилевич Л.А.

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Умань - 2016

УДК 159.9 (076)
ББК 88.3 я 73

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як
навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів**
(Лист № 1/11–6708 від 20.07.13 р.)

Рецензенти:

Моляко В. О. – дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України.

Максименко С. Д. – дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, директор Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України.

Сафін О.Д. – доктор психологічних наук, професор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Діхтяренко С.Ю. Загальна психологія. Практичні заняття:
навчальний посібник / С.Ю.Діхтяренко, А.В.Шулдик, Г.О.Шулдик,
Л.А.Данилевич. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2016. – 254 с.

Навчальний посібник для педагогічних ВНЗ складений відповідно до програми з навчальної дисципліни “Загальна психологія”. В ньому подані плани практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, психологічні завдання, завдання дослідницького характеру, теми рефератів, рекомендована література тощо. Навчальний посібник підготовлений на допомогу студентам та викладачам ВНЗ.

УДК 159.9 (076)
ББК 88 я 73

© Діхтяренко С.Ю., Шулдик А.В., Шулдик Г.О., Данилевич Л.А., 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ”	8
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. ВСТУП ДО ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	
Тема 1. Предмет, завдання та структура психологічної науки.....	17
Тема 2. Становлення та методи психології.....	25
Тема 3. Природа і сутність психіки.....	33
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ОСОБИСТІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ І СПІЛКУВАННІ	
Тема 4. Діяльність.....	42
Тема 5. Особистість.....	47
Тема 6. Психологія груп.....	76
Тема 7. Спілкування.....	89
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III. ПІЗНАВАЛЬНІ ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ	
Тема 8. Увага.....	100
Тема 9. Відчуття.....	112
Тема 10. Сприймання.....	121
Тема 11. Пам’ять.....	127
Тема 12. Мислення та інтелект.....	134
Тема 13. Уява.....	150
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV. ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВІ ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ	
Тема 14. Емоції і почуття.....	162
Тема 15. Воля.....	176
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ V. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ	
Тема 16. Темперамент.....	189
Тема 17. Характер.....	210
Тема 18. Здібності.....	225
ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ	232
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	236
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	247

ПЕРЕДМОВА

В системі професійної підготовки майбутніх вчителів та психологів у педагогічних вузах значне місце займає психологічна освіта. Її ефективність визначається не тільки рівнем читання лекцій, а й організацією практичних занять.

Цей посібник розрахований на допомогу викладачам у проведенні практичних занять з загальної психології для студентів зі спеціальності “Психологія”. В ньому підібрані матеріали до кожного заняття, пропонуються різноманітні форми та методи їх проведення, більшість з них спрямовані на самопізнання і самовиховання студентів.

У розробленому посібнику подані програма навчальної дисципліни, плани практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, психологічні завдання, теми повідомлень, творчі завдання, досліді, перелік основних понять, які студенти повинні засвоїти, список рекомендованої літератури, а також індивідуальні навчально-дослідні завдання. Викладачами зроблена спроба написати навчальний посібник із загальної психології, який відповідав би вимогам вищої педагогічної освіти і допомагав студентам поглибити психологічні знання шляхом залучення їх до психологічних досліджень, а також був би корисним для викладачів-початківців.

При написанні посібника автори намагалися якомога повніше подати різноманітні форми і методи проведення занять, маючи на увазі, що кожен викладач буде самостійно відбирати ті питання, які його найбільш цікавлять, і визначати доцільні форми і методи проведення практичних занять зі студентами в залежності від рівня їх знань і профілю факультету.

Запропонована система практичних занять повинна сприяти удосконаленню психолого-педагогічної підготовки майбутніх практичних психологів та вчителів.

Подані нижче матеріали допоможуть студентам як стаціонарного, так і заочного відділень в організації самостійної роботи, підготовці до практичних занять, заліків і екзаменів.

Загальні вказівки до проведення практичних занять

Теми практичних занять повинні сприяти виробленню у студентів наукового підходу до психологічних знань, ознайомленню з основними методами і методиками вивчення особистості, груп.

На практичних заняттях необхідно у формі бесід-дискусій розкрити суть основних питань теми, проаналізувати прочитану літературу, пов'язати з практикою, виробляти власну точку зору з приводу пояснення психічних явищ. Тому окремі питання практичних занять слід давати у вигляді проблеми, включаючи елементи ділових та рольових ігор. Це буде стимулювати студентів до читання додаткової літератури, до її критичного осмислення, формувати психологічне мислення.

В ході практичних занять студенти знайомляться з різними методами емпіричного дослідження, а також навчаються самостійно проводити власні емпіричні дослідження, обробляти та аналізувати результати, формувати висновки.

Кожне практичне заняття складається з 2-х частин:

I. Перевірка готовності студентів до заняття, поглиблене розуміння психологічних понять, вміння використати їх на практиці.

II. Власне практична частина.

Перша частина триває в середньому 30 хвилин. Тут можуть бути використані різноманітні форми контролю:

1) Складання структурно-логічних схем з тих чи інших питань, які можуть виконувати 2-3 студенти біля дошки.

2) Усне і письмове опитування теоретичного матеріалу, перевірка вміння ілюструвати ті чи інші психологічні поняття прикладами з свого життя чи життя інших людей.

3) Розв'язування психологічних задач, в яких проявляються психологічні феномени з теми заняття.

4) Тестовий контроль знань, який можна проводити за допомогою персональних комп'ютерів.

5) Елементи ділових, рольових ігор, які активізують інтерес студентів до занять, сприяють формуванню необхідних вмінь і навичок.

6) Опитування – бесіда, яка здійснюється самими студентами. Один студент формулює питання і називає студента, який на

нього повинен відповісти, далі йде доповнення, уточнення іншими студентами і тим студентом, що запропонував питання. Може ставитись контрольне питання. В кінці колективно визначаються бали.

На другу частину практичного заняття відводиться приблизно 50 хвилин, на протязі яких під керівництвом викладача і з допомогою інструкцій студенти виконують завдання дослідницького характеру. Вони знайомляться і оволодівають такими методами вивчення особистості та колективу, як спостереження, самоспостереження, узагальнення незалежних характеристик, методом опитування (бесіда, різноманітні опитувальники, анкетування, інтерв'ю), лабораторним і природним експериментом, тестами та ін.

Отже, орієнтовно всі практичні заняття проходять за такою схемою:

I. Контроль знань та вмінь студентів з теми заняття.

II. Практична частина заняття – проведення досліджень.

В основу проведення практичних занять покладена ідея самопізнання студентами своїх психічних процесів, властивостей (особливостей пам'яті, уваги, мислення, емоційно-вольової сфери, характеру, здібностей тощо), їх позитивних і негативних боків, визначення шляхів розвитку одних і коригування інших. Отже, варто спрямовувати вивчення психології на формування особистості самого студента, майбутнього психолога та педагога.

Серед методів активного навчання, до яких слід частіше вдаватися у процесі проведення практичних занять, особливе місце займають ділові і рольові ігри, інтерактивні методи. Ділова гра – це репетиція психолого-педагогічної діяльності майбутнього фахівця, вона імітує елементи педагогічної діяльності, це полігон для професійного “випробування” себе студентами в різних ролях при виконанні конкретного завдання. Рольова гра моделює конкретну психолого-педагогічну ситуацію. Ділові та рольові ігри активізують пізнавальну діяльність студентів, викликають інтерес до майбутньої професійної діяльності, стимулюють самостійну роботу, сприяють формуванню практичних вмінь і навичок, дають можливість програти практично будь-яку конкретну ситуацію в особах, тобто стати на їх місце та зрозуміти їх.

Доречно використовувати інтерактивні методи: “Мозковий штурм”, “Карусель”, “Акваріум”, “Ажурна пилка”, “Мікрофон” тощо. Варто в кінці кожного заняття залишити кілька хвилин для ведучого (викладача), щоб уточнити окремі поняття, висловити свою точку зору, підвести підсумок. На таких заняттях навіть розміщення студентів має значення. Кожна група може сидіти за окремим столом у колі інших. Біля кожного столу табличка (генератори, посилювачі генераторів, критики, аналітики чи ерудити, експерти, опоненти, ведучий), чи вся група студентів розміщена у вигляді одного або двох кіл.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ”

Мета і завдання дисципліни, її місце в навчальному процесі

Загальна психологія є однією з основних і обов'язкових для підготовки практичних психологів. Психологія посідає чільне місце серед гуманітарних і негуманітарних дисциплін. Вона розкриває місце людини в соціальній групі, суспільстві, світі в цілому, сприяє пошукові життєвого сенсу. Разом з цим психологія має важливе значення для інших наук: педагогіки, математики, фізики, біології, фізіології, лінгвістики, логіки тощо. Психологія в системі наук виступає як джерело пояснення їх формування та розвитку.

Курс складається з окремих модулів, кожен з яких передбачає, по-перше, опис теоретичних вимог, які необхідні для осмислення певного психічного явища; по-друге, відображення основних його змістових і структурних характеристик; по-третє, розкриття особливостей розвитку і формування, а також використання різних методів для дослідження психічних явищ.

Мета: сформувати в студентів поняття про психологічну науку та психологічне пізнання, його специфіку, рівні, методи; природу і сутність психіки, свідомість та несвідоме; основні психічні функції та їх фізіологічні механізми; місце психології в системі наук; основні тенденції розвитку сучасної психології; основні категорії і принципи загальної психології; вітчизняні та зарубіжні теорії і концепції психічної діяльності людини.

Під час вивчення загальної психології студенти повинні знати:

- основні поняття і категорії психологічної науки, розуміти специфіку психологічного пізнання;
- основні теоретико-методологічні проблеми сучасної психології, її основні категорії і принципи;
- природу психічного і його структуру, сутність свідомості, її функції і структуру, розуміти природу несвідомих явищ;
- основні психічні процеси, стани і властивості та їх фізіологічні механізми;
- напрямки дослідження особистості, її індивідуально-

психологічних особливостей;

- методи психологічного дослідження та вимоги до них;

вміти:

- аналізувати провідні вітчизняні та зарубіжні психологічні теорії та концепції;
- розкривати зв'язок психіки та мозку, нейрофізіологічні основи психічних процесів, властивостей та станів;
- порівнювати психічні процеси, стани та властивості;
- здійснювати психологічну характеристику особистості, визначати типи та індивідуальні властивості особистості;
- проводити дослідження психічних процесів, станів та властивостей за допомогою різноманітних діагностичних методик.

Робочу програму складено на основі навчальної програми з загальної психології для вищих навчальних закладів освіти, яку розроблено на кафедрі психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Структура навчальної дисципліни **Опис предмета навчальної дисципліни**

Курс: підготовка бакалаврів	Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів, відповідних ECTS: 9 Модулів: 2 Змістових модулів: 5 Загальна кількість годин - 270 Тижневих годин – 3 (I семестр), 3 (II семестр).	ФП2.1.06 Загальна психологія напрямок підготовки 053 Психологія спеціалізація: Екстремальна психологія Соціальна педагогіка Медична психологія Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр.	Обов'язкова Рік підготовки: 1 Семестри: 1,2 Лекції : 46 год. Семінарські заняття: 48 год Самостійна робота: 88 год Індивідуальна робота: 88 год Види контролю: 1 семестр – залік, 2 семестр – екзамен.

Програма навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I

Вступ до загальної психології

Тема 1. Предмет, завдання та структура психологічної науки

Визначення психології як науки. Значення і завдання сучасної психології. Структура сучасної психологічної науки. Сучасна психологія та її місце в системі наук.

Тема 2. Становлення та методи психології

Аналіз напрямків зарубіжної психології. Історія розвитку психологічної науки в Україні. Психологічне дослідження та етапи його проведення. Основні вимоги до організації дослідження. Метод спостереження. Експеримент та його види. Психологічні тести (тести здібностей, інтелекту, успішності і ін.). Моделювання психічних процесів. Методи опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування). Метод аналізу продуктів діяльності людини. Метод узагальнення незалежних характеристик. Кількісний і якісний аналіз психічних фактів.

Тема 3. Природа і сутність психіки

Поняття про психіку. Основні положення про психіку. Природна та соціальна детермінація психічного розвитку. Рефлекторна природа психічного як властивості нервової системи. Мозок і психіка. Основні блоки мозку. Психіка і вища нервова діяльність. Закон взаємної індукції. Радіація та концентрація нервових процесів. Електрофізіологічні методи дослідження психіки. Сучасні дослідження діяльності мозку за допомогою томографів. Психіка і свідомість. Структура свідомості. Несвідомі психічні явища. Механізми психологічного захисту.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

Особистість у діяльності і спілкуванні

Тема 4. Діяльність

Активність особистості та її джерела. Активність і діяльність. Діяльність як суттєвий вид активності людини. Структура діяльності. Екстеріоризація та інтеріоризація дій як етапи розвитку та основна форма оволодіння діяльністю. Поняття про навички, вміння, звички. Основні види діяльності (ігрова, учбова, трудова) та їх порівняльна характеристика. Гра як провідна

діяльність і її психологічні особливості. Учбова діяльність та її психологічна характеристика. Психологічна структура і зміст трудової діяльності. Творчість як самостійний вид діяльності.

Тема 5. Особистість

Поняття про особистість в психології. Теорії особистості (З.Фрейд, К.Юнг, А.Адлер, К.Горні, Г.Мюррей, К.Левін, А.Маслоу, К.Роджерс та ін.). Поняття про інтереси та їх види. Переконавання та ідеали особистості. Поняття про установку. Цілі особистості та рівні її домагань. Самооцінка та Я-концепція особистості

Тема 6. Психологія груп

Поняття про групи, їх класифікація. Диференціація в групах і колективах, рівні розвитку групи. Методи вивчення міжособистісних стосунків в групі (соціометрія та референтометрія). Лідерство в групах і колективах. Лідерство та керівництво. Типи лідерів. Психологічна сумісність в групах. Міжособистісні стосунки в групах, їх якісна відмінність. Колективістичне самовизначення, ідентифікація, згуртованість та референтність групи.

Тема 7. Спілкування

Поняття про спілкування. Значення спілкування в розвитку особистості. Вербальні та невербальні засоби спілкування. Комунікативна, інтерактивна та перцептивна функції спілкування. Рефлексія, ідентифікація, стереотипізація. Сміслові бар'єри спілкування. Конфлікт та його види. Психолого-педагогічне спілкування, умови його ефективності. Соціально-психологічний тренінг спілкування.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III

Пізнавальні психічні процеси

Тема 8. Увага

Поняття про увагу, її фізіологічна основа. Вчення І.М.Сеченова, І.П.Павлова, О.О.Ухтомського, Д.Є.Хомської про природу уваги. Види уваги. Мимовільна, довільна та післядовільна увага. Зовнішня та внутрішня увага. Індивідуальна, групова та колективна увага. Властивості уваги: зосередженість, коливання, переключення, відвертання, обсяг, розподіл, стійкість та розсіяність уваги. Розвиток і виховання уваги в учнів.

Уважність як властивість особистості. Неуважність та її причини.

Тема 9. Відчуття

Поняття про відчуття. Рефлекторна природа відчуттів. Рецептори і аналізатори. Загальні властивості відчуттів: якість, інтенсивність (сила), тривалість і просторова локалізація відчуттів. Закономірності відчуттів: пороги чутливості, адаптація, післядія, взаємодія. Класифікація відчуттів, їх види. Удосконалення відчуттів у результаті вправ та трудової діяльності. Компенсаторні можливості в галузі відчуттів.

Тема 10. Сприймання

Поняття про сприймання. Властивості сприймання: предметність, цілісність, структурність, константність, осмисленість. Фізіологічні основи сприймання. Роль моторних компонентів у сприйманні. Спрямованість особистості і сприймання. Аперцепція. Об'єктивні умови сприймання. Класифікація сприймань, їх види. Сприймання простору і часу. Ілюзії і галюцинації. Спостережливість і умови її формування.

Тема 11. Пам'ять

Поняття про пам'ять. Суспільно-історичний характер пам'яті. Теорії пам'яті. Види пам'яті. Загальна характеристика процесів пам'яті. Індивідуальні відмінності в процесах пам'яті.

Тема 12. Мислення та інтелект

Поняття про мислення. Мислення і чуттєве пізнання. Мислення і мова. Соціальна природа мислення. Фізіологічні основи мислення. Форми мислення: поняття, судження та умовиводи. Формування понять у процесі навчання. Мисленнєві операції та їх характеристика. Аналіз, синтез, порівняння, конкретизація, абстрагування, узагальнення, класифікація та систематизація. Мислення і розв'язування задач. Види мислення і його індивідуальні особливості. Поняття про інтелект та основні підходи до його вивчення. Структура інтелекту за Р.Стернбергом, Ч.Спірменом, Л.Герстоуном, Р.Кеттеллом, Дж.Гілфордом.

Тема 13. Уява

Поняття про уяву. Соціальна природа уяви. Уява та об'єктивна дійсність. Уява і творчість. Види уяви. Мрія і практична діяльність. Аналітико-синтетичний характер процесів уяви. Способи синтезування, які забезпечують виникнення образів уяви. Фізіологічні основи уяви. Ідеомоторні рухи.

Індивідуальні властивості уяви. Розвиток уяви в учнів.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV

Емоційно-вольові психічні процеси

Тема 14. Емоції і почуття

Поняття про емоційне реагування. Види емоційного реагування: емоційний тон відчуттів та вражень, власне емоції, афект, настрій, стрес, почуття. Фізіологічні основи емоцій. Роль емоцій в житті людини. Характеристика різних емоцій. Емоційні властивості людини. Загальне уявлення про почуття. Характеристика різних почуттів.

Тема 15. Воля

Поняття про волю. Мотиваційна сфера особистості та вольова діяльність. Вольовий акт і його структура. Вольове зусилля. Психологічний аналіз боротьби мотивів та прийняття рішення. Вольові якості особистості та їх розвиток. Завдання виховання та самовиховання волі. Вікові та індивідуальні особливості волі

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ V

Індивідуально-психологічні властивості

Тема 16. Темперамент

Поняття про темперамент. Фізіологічні механізми темпераменту (гуморальна, конституційна та психофізіологічна теорії). Типи темпераментів, їх психологічна характеристика. Основні властивості темпераменту: сенситивність, реактивність, активність, пластичність, ригідність, екстраверсія, інтроверсія, емоційна збудливість. Роль спадковості в походженні властивостей темпераменту. Проблема мінливості темпераменту. Роль темпераменту в трудовій і навчальній діяльності. Темперамент і індивідуальний стиль діяльності. Індивідуальний підхід до учнів з різними типами темпераменту.

Тема 17. Характер

Поняття про характер. Вияв характеру. Структура і риси характеру, його цілісність. Характер і спрямованість особистості. Спадковість і характер. Зв'язок характеру і темпераменту. Формування характеру. Урахування особливостей характеру у індивідуальній та навчально-виховній роботі.

Тема 18. Здібності

Поняття про здібності. Здібності, знання, уміння й навички. Характеристика видів здібностей. Загальні та спеціальні здібності. Структура здібностей: уважність, чутливість, спостережливість, кращі якості мислення, пам'яті, уяви, волі та почуттів.

Структура спеціальних здібностей. Наукові, педагогічні, математичні, технічні, літературні, музичні та ін. здібності. Якісна і кількісна характеристика здібностей. Аналіз тестової методики для визначення коефіцієнта розумової обдарованості. Умови розвитку здібностей в учнів.

Структура залікових кредитів дисципліни

Тема	Кількість годин, відведених на:			
	лекції	практичні заняття	самоств. роботу	індив. роботу
Змістовий модуль I. Вступ до загальної психології				
Тема 1. Предмет, завдання та структура психологічної науки	2	2	6	6
Тема 2. Становлення та методи психології	2	2	6	6
Тема 3. Природа і сутність психіки	4	4	5	5
Змістовий модуль II. Особистість у діяльності і спілкуванні				
Тема 4. Діяльність	2	2	6	6
Тема 5. Особистість	4	4	5	5
Тема 6. Психологія груп	2	2	5	5
Тема 7. Спілкування	2	2	6	6
Змістовий модуль III. Пізнавальні психічні процеси				
Тема 8. Увага	2	2	6	6
Тема 9. Відчуття	2	2	4	4
Тема 10. Сприймання	2	2	6	6
Тема 11. Пам'ять	4	4	4	4
Тема 12. Мислення та інтелект	4	4	6	6
Тема 13. Уява	2	2	6	6
Змістовий модуль IV. Емоційно-вольові психічні процеси				
Тема 14. Емоції і почуття	4	2	4	4
Тема 15. Воля	2	2	3	3

Змістовий модуль V. Індивідуально-психологічні властивості				
Тема 16. Темперамент	2	4	3	3
Тема 17. Характер	2	2	3	3
Тема 18. Здібності	2	4	4	4
Всього годин	46	48	88	88

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Предмет, завдання та структура психологічної науки

Тема 2. Становлення та методи психології

Тема 3. Природа і сутність психіки

Тема 4. Діяльність

Тема 5. Особистість

Тема 6. Психологія груп

Тема 7. Спілкування

Тема 8. Увага

Тема 9. Відчуття

Тема 10. Сприймання

Тема 11. Пам'ять

Тема 12. Мислення та інтелект

Тема 13. Уява

Тема 14. Емоції і почуття

Тема 15. Воля

Тема 16. Темперамент

Тема 17. Характер

Тема 18. Здібності

Методи навчання: лекції, практичні заняття з використанням інтерактивних технологій навчання, лабораторні дослідження, розв'язування психологічних задач або творчих завдань, складання логічних схем тощо.

Методи оцінювання: усне опитування, поточне тестування, колоквиуми, модульний контроль, письмовий підсумковий контроль.

Розподіл балів оцінювання успішності студентів з навчальної дисципліни „Загальна психологія”

Модуль 1																								Модуль 2 (ІНД 3)	Підс ум- кови й конт роль	Сума балів		
ЗМ I				ЗМ II					ЗМ III								ЗМ IV				ЗМ V					8	20	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24					
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3					

Шкала оцінювання з загальної психології

- 90 – 100 балів – відмінно (А)
- 82 – 89 балів – дуже добре (В)
- 75 – 81 бал – добре (С)
- 69 – 74 бали – задовільно (Д)
- 60 – 68 балів – достатньо (Е)
- 35 – 59 балів – незадовільно з можливістю повторного складання (FX)
- 1 – 34 бали – незадовільно з обов’язковим повторним курсом (F)

Методичне забезпечення: інтерактивний комплекс, який завантажено в систему MOODL і є доступним для студентів.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І

ВСТУП ДО ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Тема 1. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

І. План

1. Визначення психології як науки.
2. Структура сучасної психології та її місце в системі наук.
3. Значення психології та її завдання на сучасному етапі.

ІІ. Питання для самостійного опрацювання

- Особливість предмету психології.
- Сутність життєвої психології, приклади її прояву.
- Матеріальна основа психіки.
- Значення психології для педагогів.
- Зв'язок сучасної педагогічної практики з проблемами і питаннями, що розробляються в різних галузях психологічної науки.
- Суть основних принципів психології.
- Скласти словник психологічних понять даної теми.

ІІІ. Психологічні завдання

1. Визначте, до якої групи психічних явищ належить кожне явище, описане нижче.

- а) Учитель математики неодноразово звертав увагу на те, що деякі діти з великими труднощами засвоюють матеріал безпосередньо після уроків фізкультури і набагато краще, якщо перед уроком математики була інша навчальна дисципліна.
- б) Учень Арсеній Ч. завжди відчував велике задоволення, якщо його друзі успішно відповідали на уроках.
- в) Таня К. завжди прямо і відверто засуджувала своїх однокласників за несумлінне ставлення до навчання.
- г) Вітя К. регулярно відвідує гурток авіамоделістів.
- д) Розглядаючи картину Врубеля “Демон і Тамара”, людина мимоволі пригадує образи лермонтівських героїв.
- е) Петрик, прийшовши зі школи додому, відразу ж вирішив

вивчити вірш. Проте, щоб він не робив, він не міг запам'ятати останню строфу. Після невеликого відпочинку хлопчик швидко вивчив останній уривок і продекламував увесь вірш виразно і без помилок.

2. Які з нижче наведених положень характеризують психічне відображення, а які – дзеркальне:

а) активно впливає на середовище.

б) відображає явище лише в момент його безпосереднього впливу.

в) дає приблизно правильну копію предметів та явищ дійсності.

г) є фотокопією навколишньої дійсності.

д) сигналізує про життєво важливе для організму.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Основні етапи становлення та розвитку психології.

2. Розвиток психології в Україні.

3. Завдання психології на сучасному етапі.

4. Що таке пси-феномени?

5. Значення психологічних знань для педагогічної теорії та практики.

V. Творчі завдання

1. Складіть кросворд з понять даної теми.

2. Складіть перелік приказок та прислів'їв на психологічні теми, охарактеризуйте їх зміст.

VI. Досліди

1. Провести тест “Самооцінка психічних станів” (за Айзенком).

2. Визначити професійну спрямованість студентів.

3. Дослідити професійні інтереси.

VII. Основні поняття

Психологія, психіка, структура сучасної психології, диференціація, інтеграція, завдання психології.

VIII. Література (3,7,9,12,13,18,55)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Провести тест “Самооцінка психічних станів” (за Айзенком).

Пропонуємо вам опис різних психічних станів. Якщо вам цей стан часто властивий, ставите 2 бали, якщо цей стан буває, але зрідка, то ставите 1 бал, якщо зовсім не підходить - 0 балів.

I

1. Не почуваю в собі впевненості.
2. Часто через дрібниці червонію.
3. Мій сон неспокійний.
4. Легко засмучуюся.
5. Турбуюся, якщо неприємності лише можливі.
6. Мене лякають труднощі.
7. Люблю аналізувати свої недоліки.
8. Мене легко переконати.
9. Я недовірливий.
10. Я важко перенешу очікування.

II

11. Часто мені здаються безвихідними ситуації, з яких все-таки можна знайти вихід.
12. Неприємності мене дуже засмучують, я падаю духом.
13. При великих неприємностях я схильний без достатніх підстав звинувачувати себе.
14. Нещастя й невдачі нічому мене не вчать.
15. Я часто відмовляюся від боротьби, вважаю її марною.
16. Я часто почуваю себе беззахисним.
17. Іноді в мене буває стан розпачу.
18. Я почуваю розгубленість перед труднощами.
19. У важкі хвилини життя іноді поводжу себе по-дитячому, хочу, щоб мені поспівчували.
20. Вважаю недоліки свого характеру невинними.

III

21. Залишаю за собою останнє слово.
22. Часто в розмові перебиваю співрозмовника.
23. Мене легко розсердити.
24. Люблю робити зауваження іншим.
25. Хочу бути авторитетом для інших.
26. Не задовольняюся досягнутим, хочу більшого.
27. Коли розгніваюся, погано себе стримую.
28. Волю краще керувати, ніж підкорятися.
29. У мене різка, грубувата жестикуляція.
30. Я мстивий.

IV

31. Мені важко міняти звички.
32. Мені нелегко переключати увагу.
33. Дуже насторожено ставлюся до всього нового.
34. Мене важко переконати.
35. Часто в мене не виходить із голови думка, від якої варто було б звільнитися.
36. Важко зближаюся з людьми.
37. Мене засмучують навіть незначні порушення плану.
38. Часто я проявляю впертість.
39. Неохоче йду на ризик.
40. Різко переживаю відхилення від прийнятого мною режиму дня.

Обробка результатів.

Підрахуйте суму балів за кожену групу питань:

I. **1...10** питання - тривожність; II. **11...20** питання - фрустрація; III. **21...30** питання - агресивність; IV. **31...40** питання - ригідність.

Оцінка й інтерпретація результатів.

I. Тривожність: 0...7 - не тривожні; 8...14 балів - тривожність середня, допустимого рівня; 15...20 балів - дуже тривожні.

II. Фрустрація: 0...7 балів - маєте високу самооцінку, стійкі до невдач, не боїтеся труднощів; 8...14 балів - середній рівень,

фрустрація має місце; 15...20 балів - у вас низька самооцінка, ви уникаєте труднощів, боїтеся невдач, фрустровані.

III. Агресивність: 0...7 балів - ви спокійні, витримані; 8...14 балів - середній рівень агресивності; 15...20 балів - ви агресивні, нестримані, є труднощі при спілкуванні й роботі з людьми.

IV. Ригідність: 0...7 балів - ригідності немає, легко переключаєтесь, 8...14 балів - середній рівень; 15...20 балів - дуже виражена ригідність, незмінність поведінки, переконань, поглядів, навіть якщо вони суперечливі, не відповідають реальній обстановці, життю. Вам протипоказана зміна роботи, зміни в сім'ї.

Дослід 2.

Мета: Визначити професійну спрямованість студентів.

Матеріал: Тест на виявлення професійної спрямованості студентів (абітурієнтів).

1. Ви бажаєте вчитися в педагогічному університеті, тому що:

а) бажаєте якомога більше знати про людину і навколишній світ; (1)

б) бажаєте більше знати про людину, її психіку; (2)

в) бажаєте допомагати дітям пізнавати світ. (3)

2. У професії вчителя вам подобається:

а) вчити дітей; (2)

б) відкривати для себе нові знання; (1)

в) відкривати для учнів все нові і нові знання. (3)

3. Чи вважаєте ви, що маєте різнобічні інтереси:

а) я так не думаю; (1)

б) так, різнобічні; (2)

в) різнобічні, але при цьому маю один основний до обраної професії. (3)

4. Чи здатні ви пам'ятати та тримати в пам'яті знання про особистісні якості інших людей і спиратися на них у взаєминах:

а) якщо ці люди мені приємні, то так; (1)

б) я завжди пам'ятаю якості інших людей; (3)

в) намагаюся пам'ятати. (2)

5. Яким вчителем ви бажаєте стати – справедливим і вимогливим:

- а) справедливим; (2)
- б) вимогливим; (1)
- в) справедливим і вимогливим. (3)

6. Чи легко вивести вас зі стану психічної рівноваги:

- а) у деяких ситуаціях; (2)
- б) ні; (3)
- в) так, часто. (1)

7. Ви – людина вразлива та образлива:

- а) ні; (3)
- б) так; (1)
- в) швидше так, чим ні. (2)

8. Чи здатні ви подумки ставити себе на місце іншої людини, яка переживає певну проблему:

- а) ні; (1)
- б) швидше так, чим ні; (2)
- в) так. (3)

9. Чи швидко ви знаходите нове коло знайомих у нових незнайомих ситуаціях:

- а) завжди знаходжу; (3)
- б) намагаюся знайти; (2)
- в) не завжди. (1)

10. Ви віддаєте перевагу спілкуванню в колі друзів або перегляду цікавого фільму:

- а) перегляду цікавого фільму; (1)
- б) перегляду фільму і, бажано, з друзями; (2)
- в) спілкуванню з друзями. (3)

11. Чи завжди у вас хороший настрій та самопочуття під час роботи з іншими людьми:

- а) не завжди; (1)
- б) завжди; (3)
- в) тоді, коли ці люди мені приємні. (2)

12. Якщо вас “доведуть”, ви часто втрачаєте самовладання:

- а) іноді буває; (2)
- б) майже завжди; (1)
- в) я вмю стримуватися. (3)

13. Чи часто ви замислюєтеся над тим, як впливають ваші вчинки на людей, що Вас оточують:

- а) дуже рідко; (1)
- б) досить часто; (3)
- в) рідко. (2)

14. Ви – людина, яка нетерпляче ставиться до помилок інших людей?

- а) так; (1)
- б) кожен має право на помилку; (2)
- в) ні. (3)

15. Чи важлива для вас думка інших людей про вашу поведінку:

- а) не важлива; (1)
- б) якщо це – мої друзі, то так; (2)
- в) я завжди прислухаюся до інших людей. (3)

16. Чи легко ви піддаєтеся впливу інших людей:

- а) легко; (1)
- б) якщо їм довіряю; (2)
- в) ніколи не піддаюся. (3)

17. Чи завжди ви проявляєте повагу до інших людей:

- а) не завжди; (1)
- б) завжди; (3)
- в) майже завжди. (2)

Інтерпретація результатів:

47 – 51 бал – високий рівень професійної спрямованості;
40 - 46 балів – середній рівень професійної спрямованості;
23 - 39 балів – низький рівень професійної спрямованості.

Дослід 3.

Мета: Дослідити професійні інтереси.

Матеріал: Дифереційно-діагностичний опитувальник Є.О.Клімова.

Уяви собі, що після відповідного навчання ти зможеш виконувати будь-яку роботу. Коли б тоді довелося з двох запропонованих обрати лише одну, яку б ти обрав (ла)?

1а. Обслуговувати машини, прилади (стежити, регулювати, налагоджувати).	1б. Допомогати хворим людям, лікувати їх.
2а. Грати на сцені, брати участь у концертах.	2б. Спостерігати за станом, розвитком рослин, боротися з їхніми хворобами, з бур'янами.
3а. Обробляти матеріали (дерево, тканини, метали, пластмасу) на верстатах, машинах.	3б. Продавати товари.
4а. Обговорювати науково-популярні книжки, статті.	4б. Обговорювати художні книжки (п'єси, концерти).
5а. Вирощувати тварин якоїсь породи.	5б. Тренувати друзів (або малят) у виконанні будь-яких дій (трудових, навчальних, спортивних).
6а. Керувати підйомним краном, трактором, тепловозом тощо.	6б. Повідомляти щось, пояснювати людям (у довідковому бюро, на екскурсії).
7а. Художньо оформляти вітрини, виставки.	7б. Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніку, житло).
8а. Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях, малюнках.	8б. Лікувати тварин.
9а. Виконувати обчислення, розрахунки.	9б. Виводити нові сорти рослин.
10а. Конструювати, виготовляти (машини, одяг, будинки, продукти харчування і т.п.).	10б. Працювати на клавішних машинах (друкарській, телетайпі).
11а. Надавати людям медичну допомогу при пораненні, опіках та ін.	11б. Спостерігати, вивчати життя мікроорганізмів.
12а. Брати участь у підготовці спектаклів, концертів.	12б. Займатись кресленням, копіюванням креслень, карт.
13а. Художньо описувати або зображувати події, які спостерігав або уявляв.	13б. Доглядати за тваринами на фермі, в зоопарку.
14а. Приймати, оглядати хворих, розмовляти з ними, призначати лікування.	14б. Фарбувати чи розмальовувати стіни приміщень, поверхні виробів.
15а. Здійснювати монтаж будинку, складання машин, пристроїв.	15б. Розбиратися в кресленнях, таблицях, схемах (перевіряти, уточнювати).

Бланк відповідей

1	2	3	4	5
	1a	1б		2a
2б	3a	3б	4a	4б
5a		5б		
	6a	6б		7a
	7б		8a	
8б			9a	
9б	10a		10б	11a
11б		12a	12б	13a
13б		14a		14б
	15a		15б	

Обробка бланків відповідей дуже проста. Вчитель або самі учні підраховують кількість плюсів у кожному вертикальному стовпчику у бланку відповідей, а суми їх проставляють у нижніх клітинках стовпчиків. У першому стовпчику сумою плюсів оцінюється рівень ставлення до професій типу “людина–природа”, в другому – “людина–техніка”, у третьому – “людина–людина”, у четвертому – “людина–знакова система”, у п’ятому – “людина–художній образ”. Найбільші суми плюсів у таблицях вказують на перевагу інтересів та нахилів до певних видів діяльності. Оскільки в підлітковому віці вони ще не стійкі, то таке опитування доцільно проводити на початку навчального року в 7 і 8 класах.

Тема 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ

І.План

1. Аналіз основних напрямків зарубіжної психології.
2. Історія психологічної думки в Україні.
3. Методи психології.

II. Питання для самостійного опрацювання

- Основні етапи психологічного дослідження.
- Особливості застосування методу анамнезу у психології.
- Характеристика методу експертних оцінок у загальній психології.
- Опис методу продуктів діяльності.
- Характеристика методів опитування.
- Основні відмінності між природним та лабораторним експериментом. Переваги та недоліки експерименту.
- Основні переваги та недоліки самоспостереження.
- Основні переваги та недоліки спостереження.
- Місце тестів у вивченні психіки, їх види.
- Моделювання як метод психологічного дослідження та його види.

III. Психологічні завдання

1. В якому з наведених нижче описів правильно характеризується метод психологічного спостереження:

а) дослідження проводиться з застосуванням спеціальної апаратури, але без певного плану і без втручання в хід подій;

б) Дослідник, не порушуючи природного перебігу досліджуваних явищ, проводить роботу цілеспрямовано і організовано, безпосередньо або з застосуванням апаратури, яка реєструє (кіно, магнітофон), в протоколі фіксує лише факти в такому вигляді, у якому вони виявляються;

в) дослідник активно втручається у хід подій, проводить роботу цілеспрямовано і фіксує факти у такому вигляді, в якому вони виявляються.

2. В якій з наведених відповідей дається найбільш правильна характеристика методу психологічного експерименту:

а) експериментатор втручається в природний перебіг подій, але не має можливості викликати досліджувані явища;

б) експериментатор втручається в природний перебіг подій і викликає за бажанням досліджувані явища;

в) експериментатор не втручається в природний перебіг подій, але відповідні дані отримують за допомогою застосованої експериментальної апаратури.

3. Космонавти Г.Тітов, Б.Єгоров та інші зазначали, що під

час виходу космічного корабля на орбіту при заплющенні очей їм здавалося, наче їхнє тіло перевернуто догори ногами. Який метод психологічного дослідження був використаний для одержання цих даних:

- а) аналіз продуктів діяльності;
- б) самоспостереження.;
- в) природний експеримент;
- г) спостереження.

4. Вчитель помітив, що в один із днів тижня учні 5-х класів, що працювали за одним і тим же розкладом, почували себе особливо стомленими. Припустивши, що причиною цього може бути невдало складений розклад, він, щоб вивчити це питання, запропонував новий варіант розкладу для 5-а і 5-б, залишивши старий у 5-в і 5-г класах. Які методи були застосовані вчителем у даному випадку? Виберіть з названих найбільш відповідну групу методів:

- а) аналіз продуктів діяльності, спостереження, лабораторний експеримент;
- б) спостереження, бесіда, природний експеримент;
- в) природний експеримент, спостереження, аналіз продуктів діяльності, бесіда;
- г) спостереження, аналіз продуктів діяльності, природний експеримент.

5. Які з перерахованих положень правильні, а які – ні:

- а) інтроспекція є основним методом психології;
- б) психологічні процеси, стани і властивості є якісними особливостями свідомості і поведінки і не підлягають кількісному опрацюванню;
- в) становлення психології як науки було пов'язане з використанням у ній загальнонаукових досліджень;
- г) методологічні принципи - це конкретне втілення методів у відповідності з метою дослідження;
- д) термін “спостереження” використовується у психології у трьох різних значеннях: спостереження як діяльність, як метод і як методика;
- е) головне у методі спостереження - записувати свої враження про події, що відбуваються;

є) специфіка методу спостереження у психології пов'язана з особливостями спостерігача (вибірковість сприйняття, установка, проекція "Я" на спостережувальну поведінку);

ж) важливою ознакою експерименту є постановка мети, що конкретизує гіпотезу дослідження;

з) головним недоліком експерименту є те, що досліджуваний не може за бажанням викликати якийсь психічний процес чи властивість;

і) психодіагностика - банк конкретних методик для побудови психологічної теорії;

й) головними видами психодіагностики є прогностична, нормативна, діагностична, проективна;

к) валідність тесту - це характеристика його точності як вимірювального інструменту.

6. Про які методи психологічного дослідження йде мова у наступних фрагментах:

а) психолог намагається зібрати якомога більше інформації про конкретний випадок для відповіді на ключове питання про генезу і прогноз психологічної властивості, для визначення статусу особистості. Даний метод будується на основі раніше висунутих гіпотез;

б) даний метод широко використовується для дослідження психології особистості. Експертами можуть виступати люди, які добре знають досліджуваних. Головна особливість методу в тому, що його можна використовувати для якісних оцінок вияву різних властивостей особистості, а також вираженості тих чи інших, зрозумілих і однозначних, елементів її поведінки. Узагальнення зафіксованих результатів здійснює професійний психолог;

в) спеціалізовані методи психологічного дослідження, за допомогою яких можна отримати кількісну і якісну характеристику досліджуваного явища. Від інших методів дослідження ці методи відрізняються тим, що передбачають стандартизовану, вивірену процедуру збору й обробки даних, а також їх інтерпретацію;

г) один із різновидів попереднього методу базується на системі відпрацьованих і перевірених, з точки зору їх валідності і надійності, запитань та відповідей досліджуваних, за якими

описують їхні психологічні якості;

д) інший різновид методу передбачає оцінку психіки і поведінки людини не на основі вербальних відповідей, а на основі виконаних завдань. З цією метою досліджуваному пропонується серія спеціальних завдань, за підсумками виконання яких роблять висновок про досліджувані якості.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Особливості використання методу самопостереження.

V. Творчі завдання

1. Підготувати та провести опитування (анкетування) на тему: “Чому ви обрали для навчання педагогічний вуз?”.
2. За результатами анкетування провести бесіду, зробити обробку та інтерпретацію одержаних даних.

VI. Досліди

1. Ознайомити студентів з проєктивним методом “Незакінчені речення”.
2. Скласти план дослідження з будь-якої теми, наприклад, з теми “Індивідуальні особливості вчителів та їх вплив на навчальну і виховну роботу”.

VII. Основні поняття

Напрямки зарубіжної психології, розвиток психології в Україні, методи психології, метод спостереження та його види, тест та його види, методи опитування, експеримент та його види.

VIII. Література (5,6,50,74,83,86,87)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Ознайомити студентів з проєктивним методом “Незакінчені речення”.

Метод “незакінчених речень” застосовується в експериментально-психологічній практиці давно. Пропонуємо варіант цього методу, розроблений Саксом і Леві. Він включає 60

незакінчених речень, які можуть бути розділені на 15 груп, що характеризують систему ставлень особистості до сім'ї, до представників своєї або протилежної статі, до сексуальних стосунків, до керівництва та підлеглих. Деякі групи речень стосуються страхів і тривог особистості, почуття усвідомлення власної провини, ставлення до минулого й майбутнього, взаємин з батьками й друзями, власних життєвих цілей.

Для кожної групи речень є характеристика, що визначає дану систему стосунків як позитивну, негативну або байдужну.

Ключ

№ п/п	Групи речень	№№ завдань			
1	Ставлення до батька	1	16	31	46
2	Ставлення до себе	2	17	32	47
3	Нереалізовані можливості	3	18	33	48
4	Ставлення до підлеглих	4	19	34	49
5	Ставлення до майбутнього	5	20	35	50
6	Ставлення до керівництва	6	21	36	51
7	Страхи й побоювання	7	22	37	52
8	Ставлення до друзів	8	23	38	53
9	Ставлення до свого минулого	9	24	39	54
10	Ставлення до осіб протилежної статі	10	25	40	55
11	Сексуальні стосунки	11	26	41	56
12	Ставлення до сім'ї	12	27	42	57
13	Ставлення до співробітників	13	28	43	58
14	Ставлення до матері	14	29	44	59
15	Почуття провини	15	30	45	60

Така кількісна оцінка полегшує виявлення в особистості дисгармонійної системи ставлень. Але більш важливо, звичайно, здійснити якісний аналіз речень.

Дослідженню методом “незакінчені речення” має передувати встановлення контакту з обстежуваним для отримання щирих, природних відповідей. Але навіть якщо піддослідний розглядає

дослідження як небажану процедуру й, прагнучи сховати світ своїх глибоких переживань, дає формальні, умовні відповіді, досвідчений психолог може отримати масу інформації, що відбиває систему особистісних стосунків.

Метод “Незакінчені речення”

Бланк (прізвище, ім'я, по-батькові) _____

Інструкція: “На бланку тесту необхідно закінчити речення одним або декількома словами”.

1	Думаю, що мій батько рідко _____	
2	Якщо всі проти мене, то _____	
3	Я завжди хотів _____	
4	Якби я займав керівну посаду _____	
5	Майбутнє здається мені _____	
6	Моє начальство _____	
7	Знаю, що нерозумно, але боюся _____	
8	Думаю, що теперішній друг _____	
9	Коли я був дитиною _____	
10	Ідеалом жінки (чоловіка) для мене є _____	
11	Коли я бачу жінку поруч із чоловіком _____	
12	У порівнянні з більшістю інших сімей, моя сім'я _____	
13	Найкраще мені працюється з _____	
14	Моя мати і я _____	
15	Зробив би все, щоб забути _____	
16	Якби мій батько тільки захотів _____	
17	Думаю, що я досить здатний, щоб _____	
18	Я міг би бути дуже щасливим, якби _____	
19	Якщо хто-небудь працює під моїм керівництвом _____	
20	Сподіваюся на _____	
21	У школі мої вчителі _____	
22	Більшість моїх товаришів не знають, що я боюся _____	
23	Не люблю людей, які _____	
24	Колись _____	
25	Вважаю, що більшість юнаків (дівчат) _____	
26	Подружнє життя здається мені _____	
27	Моя сім'я поводить себе зі мною як з _____	
28	Люди, з якими я працюю _____	
29	Моя мати _____	

30	Моєю найбільшою помилкою було _____	
31	Я хотів би, щоб мій батько _____	
32	Моя найбільша слабкість полягає в тім _____	
33	Моїм потаємним бажанням у житті є _____	
34	Мої підлеглі _____	
35	Наступить той день, коли _____	
36	Коли до мене наближається мій начальник _____	
37	Хотілося б мені перестати боятися _____	
38	Більше всіх люблю тих людей, які _____	
39	Якби я знову став молодим _____	
40	Думаю, що більшість жінок (чоловіків) _____	
41	Якби в мене було нормальне статеве життя _____	
42	Більшість відомих мені сімей _____	
43	Люблю працювати з людьми, які _____	
44	Вважаю, що більшість матерів _____	
45	Коли я був молодим, то відчував провину, якщо _____	
46	Думаю, що мій батько _____	
47	Коли мені нещастить, я _____	
48	Найбільше я хотів би в житті _____	
49	Коли я даю іншим доручення _____	
50	Коли буду старим _____	
51	Люди, перевагу яких над собою я визнаю _____	
52	Мої побоювання не раз змушували мене _____	
53	Коли мене немає, мої друзі _____	
54	Моїм самим живим спогадом дитинства є _____	
55	Мені дуже не подобається, коли жінки (чоловіки) _____	
56	Моє статеве життя _____	
57	Коли я був дитиною, моя сім'я _____	
58	Люди, які працюють зі мною _____	
59	Я люблю свою матір, але _____	
60	Найгірше, що мені трапилося зробити, це _____	

Тема 3. ПРИРОДА І СУТНІСТЬ ПСИХІКИ

I. План

1. Поняття про психіку.
2. Мозок і психіка. О.Р.Лурія про зв'язок мозку і психіки. Основні блоки мозку.
3. Рефлекторна природа психічного як властивості нервової системи (ідеї І.М.Сеченова, І.П.Павлова, М.О.Бернштейна, П.К.Анохіна, Е.М.Соколова).
4. Використання електрофізіологічного методу для вивчення діяльності мозку (за статтею Д.Вулдріджа).
5. Роль лобових ділянок за Д.Вулдріджем.
6. Сучасні дослідження діяльності мозку за допомогою томографів.
7. Психіка і свідомість. Структура свідомості і її основні психологічні характеристики. Свідомість і несвідомі психічні явища.
8. Механізми психологічних захистів.

II. Питання для самостійного опрацювання

- Які функції психіки ви знаєте?
- Доведіть, що психіка вторинна як за походженням, так і за змістом.
- Чим відрізняється відображення в живій матерії від відображення в неживій?
- Які відмінності між психікою людини і тварини?
- Види і особливості інтелектуальної поведінки тварин?
- Чим людський мозок відрізняється від мозку тварин?
- Чи є психіка у живих рослин? Чому деякі рослини, наприклад, дифенбахія, плачуть?
- Елементарні і вищі психічні функції у людини. Інтелект людини.
- Співвідношення між інстинктом, рефлексом і розумом.
- Поняття свідомості, самосвідомості і ментальності.
- У чому полягає суть теорії панпсихізму?
- Як ви розумієте теорію біопсихізму?
- Які порушення в психічній діяльності людини виникають при

пошкодженні кожного з трьох блоків мозку (за О.Р.Лурієм).

- Які методи дослідження людського мозку ви знаєте?
- Які переваги томографічного методу?
- В чому полягає рефлекторний характер психіки?
- Розкрийте вклад І.М.Сеченова, І.П.Павлова, М.О.Бернштейна, П.К.Анохіна у вчення про психіку.
- Чим відрізняється поняття “рефлекторна дуга” від поняття “рефлекторне кільце”?
- Що таке зворотній зв’язок? Значення його для пояснення поведінки людини. Наведіть приклади.
- Назвіть основні відмінності між умовними і безумовними рефlekсами, їх значення в поведінці людини.
- Що таке функціональна асиметрія великих півкуль?
- Поясніть, що таке аферентний синтез, акцептор дії?
- Яке значення має знання структури свідомості для учителя?
- Роль недсвідомих процесів у поведінці особистості.
- Поясніть, як ви розумієте вираз: “Надсвідомість – це першоджерело всякого прогресу в розвитку людської цивілізації, в досягненні науки, мистецтва, в удосконаленні етичних норм” (П.В.Симонов).
- Які стадії сну ви знаєте?
- Чому одні сниться людина пам’ятає, а інші - ні?
- Що таке сомнамбулізм?

III. Психологічні завдання

1. У чому полягає вторинність психічного по відношенню до матерії:

- а) психічне є вторинним за своїм походженням;
- б) психічне є вторинним тільки за змістом як відображення дійсності;
- в) психічне є вторинним, бо воно - продукт відображення навколишнього світу;
- г) психічне є вторинним як за своїм походженням, так і за змістом.

2. В якому з наведених варіантів усі перелічені явища є неорганічним відображенням:

- а) відображення у дзеркалі, розширення тіл при збільшенні

температури, розрізнення кольорів;

б) руйнування скель під впливом води, вітру, коливань температури, зменшення тіл при зменшенні температури; звуковий резонанс;

в) відображення берегів в озері, відлуння в горах, розкладання світла на спектр при його проходженні крізь призму, біль.

3. В якому з наведених варіантів усі перелічені явища є психічним відображенням:

а) обертання соняшника до сонця, відчуття холоду, здригання;

б) розрізнення кольорів, біль, страх перед екзаменами;

в) слиновиділення, відображення у дзеркалі, інстинкт самозбереження.

4. В якому з наведених варіантів усі перелічені явища є допсихічним відображенням:

а) гладка поверхня води відбиває світло, відчуття почервоніння лакмусового паперу в кислоті;

б) подразливість, скорочення м'язів, виділення гормонів залозами внутрішньої секреції, збудження;

в) тропізми, гальмування, мислення, звуковий резонанс.

5. Коли німецький проф. О.Ферстер у клінічних умовах подразнював індукційним струмом певну частину мозкової кори, досліджувані відчували різні спалахи світла у вигляді крапок і зірок. У полі їх зору з'являлись різнокольорові кільця, фігури, образи тварин і людей. Які долі великих півкуль подразнював О.Ферстер:

а) скроневу;

б) потиличну;

в) тім'яну;

г) лобову.

6. Ураження мозку може викликати розлади регуляції діяльності людини, втрату здатності планувати, створювати програму поведінки і перевіряти її виконання, замислюватись над тим, що буде через хвилину, день, добу. Пошкодження якої частини мозку викликає ці явища:

а) потиличної;

б) тім'яної;

- в) лобової;
- г) скроневої.

7. Подразнення електричним струмом певної ділянки кори викликає відчуття дзвону, гудіння, грому, шепоту, рідше чуються при цьому голоси і навіть чіткі слова. Про подразнення якої долі великих півкуль це свідчить:

- а) лобової;
- б) скроневої;
- в) потиличної;
- г) тім'яної.

8. Яке з наведених визначень умовного рефлексу є повним і правильним:

а) умовними рефлексами називаються реакції, за допомогою яких організм пристосовується до незмінних умов середовища;

б) умовним рефлексом називаються форми поведінки організму, що виробилися у процесі життя і забезпечують пристосування до незмінних умов середовища;

в) умовний рефлекс - це форма поведінки, що виробляється у процесі життя кожного індивіда, забезпечує динамічне пристосування до змінних умов середовища і має своєю фізіологічною основою тимчасовий нервовий зв'язок, що утворюється при одночасній дії умовного і безумовного подразників.

9. В якому з наведених варіантів перелічені всі характерні ознаки умовного рефлексу:

а) вроджений, змінний, забезпечує пристосування до змінних умов середовища;

б) набутий, постійний, забезпечує пристосування до незмінних умов середовища;

в) набутий, тимчасовий, забезпечує пристосування до змінних умов середовища;

г) набутий, тимчасовий, забезпечує пристосування до незмінних умов середовища.

10. Якщо доторкнутися долоні немовляти пальцем або олівцем, воно міцно затисне їх. Який вид рефлексу має місце в даному випадку:

- а) умовний;
- б) безумовний.

11. До механізмів психологічного захисту відносяться: а) агресія; б) мовчання; в) раціоналізація.

12. Яка діяльність - свідомо чи несвідомо - виявляється в наведених нижче прикладах:

а) у хворого на білу гарячку навколишня дійсність затуманена яскравими галюцинаціями: йому вбачаються чорти, які лають його, шкірять зуби, погрожують. Він бачить, як на нього нападають звірі, лізуть комахи, кусають його, він чує голоси, що погрожують убити його. Рятуючись від переслідувачів, він часто зазнає каліцтва, тяжких травм;

б) під час сеансу гіпнозу людині, що перебувала в гіпнотичному стані, було запропоновано украсти гаманець у товариша. Досліджуваний не зміг виконати цього завдання. А от інші накази – вмитися, взяти книжку тощо - він виконав;

в) учень швидко й правильно множить багатозначні числа, проте не пам'ятає правила їх множення;

г) семикласник, якого дразнили друзі, порвав підручники і зошити, ударив одного з товаришів;

д) випускник школи вступив до педагогічного інституту і пояснював це тим, що він любить дітей і йому подобається доступно викладати математичні доведення.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Тлумачення поняття свідомості та самосвідомість у провідних психологічних теоріях.
2. Змінені стани свідомості: медитація, гіпноз, навіювання, вплив наркотичних препаратів та ін. Можливі механізми їх пояснення.
3. Проблема несвідомого в психології. Вклад З.Фрейда в дослідження цієї проблеми.
4. Таємниці людської психіки.
5. Сон і сновидіння. Чи існують “віщі” сни ?
6. Розлади сну.
7. Захисні механізми психіки людини.
8. Чи існує душа як реальність?

V. Творчі завдання

1. Описати власні механізми психологічного захисту.
2. Замалювати основні блоки мозку (за О.Р.Лурієм).

VI. Досліди

1. Виявлення власних захисних механізмів.

VII. Основні поняття

Психіка, відображення, суб'єкт, умовний і безумовний рефлекс, рефлекторна дуга, рефлекторне кільце, аферентний синтез, акцептор дії, функціональна асиметрія великих півкуль, свідомість, несвідомі психічні явища, психологічний захист.

VIII. Література (10,12,13,25,31,43,59,65,76)

Додатки

Дослід 1.

Мета: виявити власні захисні механізми.

Інструкція: Уважно прочитайте наведені нижче твердження, що описують відчуття, поведінку і реакції людей в певних життєвих ситуаціях, і якщо вони мають до Вас відношення, відзначте відповідні номери в опитувальному бланку знаком “+”.

1. Зі мною дуже легко ладнати.
2. Я сплю довше, ніж більшість людей, яких я знаю.
3. У моєму житті завжди була людина, на яку мені хотілося бути схожим.
4. Якщо мене лікують, то я прагну дізнатися, яка мета кожної дії.
5. Якщо я чогось хочу, то не можу дочекатися моменту, коли моє бажання здійсниться.
6. Я легко червонію.
7. Одне з найбільших моїх достоїнств – це вміння володіти собою.
8. Іноді у мене з'являється наполегливе бажання пробити стіну кулаком.
9. Я легко виходжу з себе.
10. Якщо в натовпі мене хто-небудь штовхне, я “готовий

його убити”.

11. Я рідко запам'ятовую свої сни.
12. Мене часто дратують люди, які командують іншими.
13. Я часто буваю не в своїй тарілці.
14. Я вважаю себе виключно справедливою людиною.
15. Чим більше я купую речей, тим стаю щасливіше.
16. У своїх мріях я завжди в центрі уваги інших людей.
17. Мене засмучує навіть думка про те, що мої домочадці можуть розгулювати по будинку без одягу.
18. Мені говорять, що я хвалько.
19. Якщо хтось мене відштовхує, у мене може з'явитися думка про самогубство.
20. Майже всі мною захоплюються.
21. Буває так, що я в гніві що-небудь ламаю або б'ю.
22. Мене дуже дратують люди, які розпускають плітки.
23. Я завжди звертаю увагу на кращу сторону життя.
24. Я прикладаю багато старань і зусиль, щоб змінити свою зовнішність.
25. Іноді мені хочеться, щоб атомна бомба знищила світ.
26. Я людина, у якої немає забобонів.
27. Мені говорять, що я буваю надмірно імпульсивний.
28. Мене дратують люди, які маніжаться перед іншими.
29. Дуже не люблю недобррозичливих людей.
30. Я завжди намагаюся випадково кого-небудь не образити.
31. Я з тих, хто рідко плаче.
32. Мабуть, я багато палю.
33. Мені дуже важко розлучатися з тим, що мені належить.
34. Я погано пам'ятаю обличчя.
35. Я іноді займаюся онанізмом.
36. Я важко запам'ятовую нові прізвища.
37. Якщо мені хто-небудь заважає, то я йому не говорю про це, а скаржуся на нього іншому.
38. Навіть якщо я знаю, що я маю рацію, я готовий слухати думки інших людей.
39. Люди мені ніколи не набридають.
40. Мені важко всидіти на місці навіть незначний час.
41. Я мало що можу пригадати зі свого дитинства.
42. Я довго не помічаю негативні риси інших людей.

43. Я вважаю, що не варто марно сердитися, а краще все спокійно обдумати.
44. Інші вважають мене надмірно довірливим.
45. Люди, що добиваються своїх цілей скандалом, викликають у мене неприємні відчуття.
46. Погане я прагну викинути з голови.
47. Я ніколи не втрачаю оптимізму.
48. Відправляючись в поїздку, я намагаюся все спланувати до дрібниць.
49. Іноді я знаю, що серджуся на іншого понад міру.
50. Коли справи йдуть не так, як мені потрібно, я стаю похмурим.
51. Коли я сперечаюся, то мені приносить задоволення вказувати іншому на помилки в його міркуваннях.
52. Я легко приймаю кинутий мені виклик.
53. Мене виводять з рівноваги непристойні фільми.
54. Я засмучуюся, коли на мене ніхто не звертає уваги.
55. Інші вважають, що я байдужа людина.
56. Що-небудь вирішивши, я, проте, часто сумніваюся.
57. Якщо хтось засумнівається в моїх здібностях, то я з духу суперечності показуватиму свої можливості.
58. Коли я йду в натовпі, то у мене часто виникає бажання зачепити когось плечем.
59. Багато людей виводять мене з себе своїм егоїзмом.
60. Виїжджаючи відпочивати, я часто беру з собою яку-небудь роботу.
61. Від деяких харчових продуктів мене нудить.
62. Я гризу нігті.
63. Інші говорять, що я прагну уникати проблем.
64. Я люблю випити.
65. Непристойні жарти бентежать мене.
66. Я іноді бачу сни з неприємними подіями і речами.
67. Я не люблю кар'єристів.
68. Я багато говорю неправду.
69. Порнографія викликає у мене огиду.
70. Неприємності в моєму житті часто бувають через мій поганий характер.

71. Більше всього не люблю лицемірних, нещирих людей.
72. Коли я розчаровуюся, то часто впадаю в смуток.
73. Вісті про трагічні події не викликають у мене хвилювання.
74. Торкаючись до чого-небудь липкого і слизького, я відчуваю огиду.
75. Коли у мене гарний настрій, я можу поводитися як дитина.
76. Я думаю, що часто сперечаюся з людьми марно через дурниці.
77. У мене не викликають ніяких відчуттів небіжчики.
78. Я не люблю тих, хто завжди прагне бути в центрі уваги.
79. Багато людей викликають у мене роздратування.
80. Митися не в своїй ванні для мене великі тортури.
81. Я насилу вимовляю непристойні слова.
82. Мене дратує, якщо не можна довіряти іншим.
83. Я хочу, щоб мене вважали сексуально привабливим.
84. У мене таке враження, що я ніколи не закінчую почату справу.
85. Я завжди прагну добре одягатися, щоб виглядати привабливішим.
86. Мої моральні правила вищі, ніж у більшості моїх знайомих.
87. У суперечці я краще володію логікою, ніж мої співбесідники.
88. Люди, позбавлені моралі, мене відштовхують.
89. Я шаленію, якщо хтось мене зачепить.
90. Я часто закохуюся.
91. Інші вважають, що я надмірно об'єктивний.
92. Я залишаюся спокійним, побачивши людську кров.

Ключ

Назва шкали	Номер твердження
Витіснення	6, 11, 31, 34, 36, 41, 55, 73, 77, 92
Регресія	2, 5, 9, 13, 27, 32, 35, 40, 50, 54, 62, 64, 68, 70, 72, 75, 84
Заміщення	8, 10, 19, 21, 25, 37, 49, 58, 76, 89
Заперечення	1, 20, 23, 26, 39, 42, 44, 46, 47, 63, 90
Проекція	12, 22, 28, 29, 45, 59, 67, 71, 78, 79, 82, 88
Компенсація	3, 15, 16, 18, 24, 33, 52, 57, 83, 85
Реактивне утворення	17, 53, 61, 65, 66, 69, 74, 80, 81, 86
Раціоналізація	4, 7, 14, 30, 38, 43, 48, 51, 56, 60, 87, 91

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

ОСОБИСТІТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ І СПІЛКУВАННІ

Тема 4. ДІЯЛЬНІСТЬ

I. План

1. Поняття про діяльність. Діяльність і особистість. Принцип єдності свідомості і діяльності.
2. Структура діяльності.
3. Засвоєння діяльності. Внутрішні і зовнішні компоненти діяльності. Екстеріоризація та інтеріоризація дій.
4. Поняття про навички, вміння, звички.
5. Основні види діяльності (гра, навчання, праця), спільне і відмінне між ними.

II. Питання для самостійного опрацювання

- Що є джерелом активності людини?
- Який взаємозв'язок між діяльністю і потребами людини?
- Яку роль відіграють мотиви в діяльності людини?
- Функція мети в діяльності людини.
- У чому суть принципу єдності свідомості і діяльності?
- Чим відрізняються рухи від дій?
- Наведіть приклади екстеріоризації та інтеріоризації дій.
- Що означає зміщення мотиву на мету? Які причини такого зміщення?
- Чи може бути діяльність без мети?
- Який існує зв'язок між мотивом і діяльністю?
- Що таке навички, вміння? Взаємодія навичок.
- Звички, їх види, значення у формуванні особистості.
- Характерні риси гри як одного з видів діяльності.
- Характерні риси навчання як виду діяльності.
- Умови взаємного переходу гри і праці в навчання і навпаки.
- Чим відрізняються поняття навчання і учіння? Мета навчання.

III. Психологічні завдання

1. Із даних понять побудуйте логічний ряд так, щоб кожне попереднє поняття було більш загальним по відношенню до наступного.

Праця, діяльність, трудова діяльність, натискання педалі гальмів, трудова операція, м'язове скорочення.

2. Перекладіть на мову сучасної психологічної науки і прокоментуйте наступні афоризми.

- Наша свідомість була відбита у формі діяльності (А. Бергсон).
- Працювати не так сумно, як розважатись (Ш. Бодлер).
- Потрібно, щоб дію одухотворювала думка. Інакше вона безплідна (Р. М. дю Гар).
- Той, хто хоче, робить більше, ніж той, хто може (Мерьє).
- Коли двоє роблять одне й те ж, виходить не одне й те ж (Теренції).
- Те, що хочемо здійснити серцем, не варте того, що ми повинні здійснити уміннями (Тіллі).
- Щоб зробити що-небудь, потрібно небагато сил, а от щоб визначити, що саме варто робити, потрібно насправді надто багато сил (Кін Хаббард).
- Хто може – робить, хто не може - вчить (Б. Шоу).

3. Дано кілька видів діяльності і перелік психічних властивостей.

1. Вкажіть, які властивості визначають здібності до кожного з перелічених видів діяльності.

2. Які властивості є стрижневими?

Види діяльності: математична діяльність, діяльність музиканта, технічна творчість, винахідницька діяльність, читання художніх текстів.

Властивості особистості:

- здатність відчувати емоційну виразність у русі музичних звуків;

- здатність до комбінування просторових образів, простова уява;

- добре запам'ятовування загальних схем, розмірковування, доказів, висновків, узагальнених способів розв'язання задач;
- цілісність сприйняття, тобто вміння бачити окремі частини предмета у співвідношенні їх з іншими частинами;
- повнота, чіткість уявлення наочних образів;
- здатність до слухового уявлення поєднань музичних звуків;
- вміння знаходити раціональний підхід до практичних завдань з урахуванням властивостей і можливостей матеріалу;
- різнобічний підхід до розв'язання завдань;
- вміння оцінювати пропорції і співвідношення розмірів;
- легке відтворення образів за словесним описом;
- здатність переживати і відчувати емоційну виразність музики;
- гострота спостереження за роботою та влаштуванням механізмів;
- легкий перехід від однієї розумової операції до іншої;
- точність сприйняття кольорових відтінків;
- чуття мовних особливостей;
- здатність розрізняти найменші відтінки звуків за висотою;
- послідовність, обґрунтованість, логічність мислення;
- точне запам'ятовування і збереження в пам'яті зорових зображень;
- емоційна чутливість до подій, здатність уявити себе на місці іншої людини і співчувати їй;
- здатність до абстрактних розмірковувань;
- винахідливість у розв'язанні завдань;
- вміння передавати свої думки і почуття за допомогою наочних образів;
- здатність до аналізу та синтезу образного матеріалу.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Відмінності між активністю, діяльністю та творчістю людини.
2. Психологічний зміст натхнення як творчого стану.
3. Енергопотенціал людини та її здатність до діяльності.

V. Творчі завдання

1. Скласти професіограму педагога (психолога).

VI. Досліди

1. Визначити нахили особистості до вибору професії.

VII. Основні поняття

Діяльність, дія, операція, рухи, екстеріоризація, інтеріоризація, навички, вміння, вправи, звички, гра, учіння, навчання, праця, потреби, мотиви, мета діяльності.

VIII. Література (7,13,14,15,29,38,78)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Визначити нахили особистості до вибору професії

Матеріал: тест на визначення нахилу особистості до вибору професії

Інструкція: Дайте відповіді на запитання анкети “Чи любите ви, чи подобається вам, чи хотіли б ви?” наступним чином:

дуже подобається ++

подобається +

вагаюся 0

не подобається -

дуже не подобається - -

Відповіді потрібно заносити в таблицю:

1	6	11	16	21	26
2	7	12	17	22	27
3	8	13	18	23	28
4	9	14	19	24	29
5	10	15	20	25	30

Текст анкети

“Чи любите ви, чи подобається вам, чи хотіли б ви?”

1. Читати твори класиків світової літератури.
2. Читати книги про рослини і тварин.
3. Читати книги про роботу вчителя, вихователя.
4. Уроки історії чи суспільствознавства.
5. Читати книги з військової тематики.
6. Читати літературно-критичні статті.
7. Вивчати біологію та ботаніку.
8. Давати друзям пояснення, як вирішувати складну задачу, правильно писати речення та інше.
9. Обговорювати поточні події.
10. Знайомитися із військовою технікою.
11. Пробувати писати розповіді та вірші.
12. Доглядати за рослинами, тваринами, спостерігати за їх ростом і розвитком.
13. Проводити час з маленькими дітьми (читати їм книги, розповідати, допомагати їм у чому-небудь).
14. Організовувати загально громадські заходи в школі.
15. Брати участь у військових іграх і походах.
16. Вивчати іноземну мову.
17. Спостерігати за живою природою і вести систематичні записи.
18. Виконувати роботу організатора дитячого дозвілля.
19. Виступати в класі з повідомленням про міжнародні новини.
20. Займатися в секції спортивної стрільби.
21. Вивчати походження слів та висловів.
22. Проводити дослідницьку роботу з вирощення нових сільськогосподарських культур.
23. Готувати доповіді та лекції і виступати з ними.
24. Вивчати політичний устрій і соціальні зміни в різних країнах.
25. Вивчати історію великих військових баталій і долю великих полководців.
26. Працювати зі словниками, літературними джерелами,

бібліографічними довідниками.

27. Виконувати роботу з догляду за рослинами, тваринами, сільськогосподарською технікою й обладнанням.

28. Навчати і виховувати дітей.

29. Організовувати проведення вечорів, концертів у школі.

30. Жити за встановленим режимом, чітко виконуючи розпорядок дня.

Інтерпретація. Додайте окремо кількість плюсів і мінусів у кожному рядку таблиці, які вказують на наявність нахилу до певного напрямку зайнятості, а саме: **перший рядок** – література і філологія, **другий рядок** – біологія і сільське господарство, **третій рядок** – педагогіка і виховання, **четвертий рядок** - історія і суспільствознавство, **п'ятий рядок** – військова справа.

За сумарною кількістю плюсів і мінусів визначаємо домінуючий нахил до певної галузі, якщо сума нулів і мінусів дорівнює сумі плюсів, або ж плюсів більше.

Тема 5. ОСОБИСТІТЬ

І ЧАСТИНА

І. План

1. Поняття про особистість в психології, її типи та структура.
2. Спрямованість особистості як система домінуючих мотивів. Види мотивів.
3. Інтереси, їх види.

ІІ. Питання для самостійного опрацювання

- Людина на світ народжується уже людиною. Чи можна це сказати про особистість?
- Назвіть якості, які характеризують людину як особистість.
- Чому поняття “особистість” не може бути ототожене з поняттям “індивідуальність”?
- Яка структура особистості за К.К.Платоновим, С.Л.Рубінштейном, З.Фройдом?
- Чи входять до структури особистості будь-які природжені властивості людини? Обґрунтуйте відповідь.

- Як впливають зовнішні, фізичні дані людини на формування її особистісних якостей?
- Чи можна вважати потреби і мотиви учнів важливою основою для характеристики їх особистості? Обґрунтуйте відповідь.
- Мотиваційні регулятори життєвого шляху людини.
- Як співвідносяться між собою мотиви та потреби людини? Назвіть види потреб за Карен Горні.
- Чим відрізняється активність особистості від активності тварини?
- Як слід розуміти вислів: “Зміст інтересів, їх глибина, широта є діагностичним показником ступеня психічного розвитку особистості”?
- Як співвідносяться між собою особистісні цінності та мотиви?
- Що ви знаєте про сенситивні періоди та їхні коди (числа Фібоначчі)?

III. Психологічні завдання

1. Немовля є:
  - а) особистістю;
  - б) індивідуальністю;
  - в) індивідом.
2. Психологічні властивості особистості - це:
  - а) вроджені властивості, які мають ситуативний характер;
  - б) відносно постійні, стійкі властивості, які формуються в процесі індивідуального життя і діяльності в умовах соціального відношення до навколишнього середовища;
  - в) другорядні риси, які виявляють стійке вибіркоче ставлення до навколишнього середовища.
3. Які з названих властивостей обумовлені головним чином соціальними чинниками, а які – біологічними: авторитет, мова, темперамент, світогляд, інстинкти, воля, переконання, знання, задатки, ідеали, вікові особливості почуттів, тип нервової системи, здібності, характер, механічна пам'ять, логічна пам'ять, емоції, мислення, увага, розум, агресивність, гуманність.

4. Які з перерахованих характеристик належать до людини як до особистості, а які – як до індивіда:

цілеспрямованість, впертість, висока емоційність, старанність, цілісність, приємний голос, суспільна активність, критичність розуму, прекрасна дикція, середній зріст, музикальність, запальність, мовлення, моральна вихованість, низька адаптація до темноти, ригідність, працелюбність, погана просторова орієнтація, голубі очі, хороший слух, ідейна переконаність, уважність, рухливість, чесність, віра, страх, шляхетність, лінощі, стрес, авторитет, темперамент, інстинкт, переконання, знання, задатки, ідеали, механічна пам'ять, мислення, музичний слух, гуманність.

5. Теорію ієрархії потреб, де найвищий рівень займає потреба в самоактуалізації, розробив:

- а) Фройд З.;
- б) Маслоу А.;
- в) Роджерс К.;
- г) Скіннер Б.

6. Правильно чи ні:

- а) кожна людина є особистістю;
- б) дитина вже народжується з досить розвинутою самосвідомістю;
- в) вести дискусію про те, що важливіше – біологічний чи соціальний чинники, це все рівно, що говорити, від чого більше залежить площа прямокутника - від його довжини чи ширини?

7. Які з наведених у списку якостей характеризують екстравертний та інтровертний психологічний тип за К.Г.Юнгом: ініціативність, некоммунікбельність, схильність до самоаналізу, рефлексія, імпульсивність, безтурботність, мрійливість, нерозсудливість, соціальна адаптованість, прагматичність, відкритість, рухливість, аутизм, вдумливість, сором'язливість, безцеремонність.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Що таке соціоніка?
2. Що таке психогіометрія ?
3. Інтереси, їх роль у розвитку особистості.
4. Характеристика цінностей особистості.

5. Механізм мотивації досягнення (За Х.Хекхаузенем).
6. Характеристика потреб за Мюрреєм.
7. Сучасні підходи українських і російських психологів до розгляду структури особистості.
8. Психологічна характеристика власної особистості.
9. Психологічна характеристика творчої особистості (на прикладах видатних діячів науки, техніки, культури).
10. Проблеми кібернетичного моделювання особистості.

V. Творчі завдання

1. Розіграти структуру особистості за З.Фрейдом, виконавши ролі “ід”, “его”, “суперего”, “особистості” і “співрозмовника”.
2. Скласти психологічну характеристику власної особистості.
3. Описати психологічну характеристику творчої особистості (на прикладах видатних діячів науки, техніки, культури).

VI. Досліди

1. Провести експрес-діагностику типів особистості за допомогою психогіометричного тесту Сьюзен Деллінгер.
2. Визначити свій тип особистості за допомогою тесту “КСО-ВФ”.
3. Виконати тест “Автопортрет”.
4. Визначити спрямованість власної особистості.

VII. Основні поняття

Особистість, індивід, індивідуальність, соціальна роль, структура, типи особистості, соціоніка, суб’єкт, потреба, мотив, інтерес.

VIII. Література (див. у другій частині цієї теми)

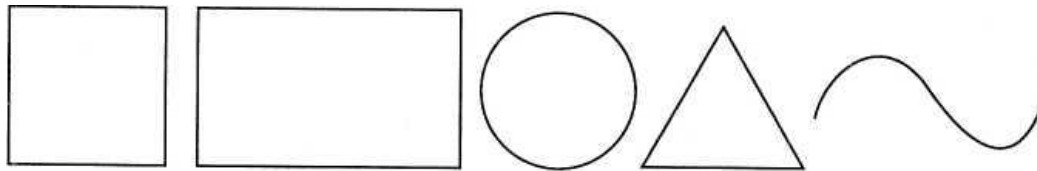
Додатки

Дослід 1.

Мета: Провести експрес-діагностику типів особистості за допомогою психогіометричного тесту Сьюзен Деллінгер.

Інструкція: Подивіться на 5 фігур. Виберіть з них ту, про яку ви можете сказати: це – “Я”! Тільки не займайтесь ніяким логічним аналізом. Спробуйте відчути свою форму. Якщо у вас

виникають труднощі, виберіть з фігур ту, що першою приглянулась вам, коли ви подивились на таблицю. Запишіть її назву під №1. Тепер проранжуйте решту фігур у порядку надання Вами переваги і запишіть їх назви під відповідними номерами. На 1 місце - це ваша основна фігура, або суб'єктивна форма. Саме вона визначає домінуючі риси характеру й особливості поведінки. Решта 4 фігури - це своєрідні модулятори, які можуть підфарбувати ведучу мелодію вашої поведінки. Сила їх впливу зменшується з збільшенням порядкового номеру. Остання фігура вказує на форму людини, взаємодія з якою буде для вас найбільш складною.

Коротка психологічна характеристика основних “форм” особистості

Квадрат. Якщо вашою основною формою є квадрат, то ви невтомний працівник. Працелюбність, наполегливість, потреба доводити розпочату справу до кінця, старанність, яка дозволяє досягати завершення роботи, – це те, чим відомі істинні “люди-квадрати”. Витривалість, терпіння і методичність зазвичай роблять їх висококласними спеціалістами у своїй галузі. Цьому сприяє невтомна потреба в інформації та колекціонування найнеймовірніших відомостей.

“Люди-квадрати” скоріше “вираховують” результат, аніж здогадуються про нього. Вони надзвичайно уважні до деталей, дрібниць, а також люблять раз і назавжди заведений порядок. Усі ці якості сприяють тому, що “квадрати” можуть стати відмінними адміністраторами, виконавцями, але рідко бувають хорошими розпорядниками, менеджерами. Звичайно, всі названі чесноти “людей-квадратів” мирно співіснують зі слабкими місцями.

Трикутник. Ця форма символізує лідерство, і багато “трикутників” відчують у цьому своє призначення:

“Народжені, щоб бути лідерами”. Найхарактернішою особливістю “людей-трикутників” є здатність концентруватися на головній меті. Вони – енергійні, сильні особистості, які ставлять прозорі цілі і, як правило, досягають їх.

“Люди-трикутники” дуже впевнені в собі, хочуть бути всьому правими. Це робить їх особистостями, які постійно конкурують з іншими. “Трикутник” – це установка на перемогу.

Із “Трикутників” виходять прекрасні менеджери найвищого рівня управління. Саме до таких висот вони і прагнуть. І допомагає їм у цьому ще одна якість – майстерність “політичної інтриги”. Узагалі, “Трикутники” дуже симпатичні, привабливі люди, які змушують все і всіх обертатися навколо себе і без яких наше життя втратило б усю гостроту відчуттів.

Прямокутник. Символізує стан переходу та змін. Це люди, незадоволені тим способом і стилем життя, який вони ведуть у даний час, а тому перебувають у пошуках кращого положення.

Найбільш характерні риси “Прямокутників” – непослідовність і непередбачуваність вчинків упродовж перехідного періоду. Тим не менш, як і у всіх людей, у “Прямокутників” виявляються і позитивні якості, що приваблюють до них оточуючих. Це, перш за все, допитливість, жвавий інтерес до всього, що відбувається, та сміливість. Правда, зворотнім боком цього явища є надмірна довірливість, навіюваність, наївність. Тому “Прямокутниками” легко маніпулювати.

Якщо ви дійсно маєте “прямокутну форму”, будьте обережні! І пам'ятайте, що “прямокутність” – це лише стадія. Вона мине – і ви вийдете на новий рівень особистісного розвитку та збагатитесь набутим досвідом.

Коло. “Люди-кола” – це найкращі комунікатори серед п'яти форм, насамперед тому, що вони найкращі слухачі. Вони володіють високою чутливістю, розвинутою емпатією – здатністю співпереживати, співчувати, емоційно відгукуватися на переживання іншої людини. “Людина-коло” відчуває чужу радість і відчуває чужий біль, як свій власний. “Люди-кола” відмінно “бачать” людей і, в одну мить можуть розпізнати облудника і брехуна. Вони “вболівають” за свій колектив і високопопулярні серед колег по роботі. Але, як правило, вони слабкі менеджери і керівники у сфері бізнесу.

По-перше, “Люди-кола”, через їх спрямованість скоріше на людей, ніж на справу, надто стараються догодити кожному. По-друге, “Кола” не відрізняються рішучістю. Якщо їм випадає керувати, то вони обирають демократичний стиль керівництва і намагаються обговорити практично будь-яке рішення з більшістю та заручитися їх підтримкою.

Можна сказати, що “Кола” – природжені психологи. Для того, щоб очолити серйозний бізнес, “Людяма-колам” не вистачає організаторських навичок.

Зигзаг (хвилясті лінії). Ця фігура символізує креативність, творчість. Це найбільш унікальна і єдина розімкнута фігура з п'яти. Якщо ви чітко обрали хвилясту лінію як свою основну форму, то ви, скоріше за все, істинний “право-півкульний” мислитель, вільнодумача людина.

“Зигзаги” схильні бачити світ постійно змінним. Тому для них немає нічого більш нудного, як речі, які ніколи не змінюються: постійність, шаблон, правила та інструкції; люди, які завжди з усім погоджуються або роблять вигляд, що погоджуються.

“Зигзаги” просто не можуть продуктивно працювати у добре структурованих ситуаціях. їм необхідна різноманітність, високий рівень стимуляції та незалежність від інших на своєму робочому місці.

“Зигзаг” – найзбудливіша з усіх п'яти фігур. При цьому “людині-зигзагу” не вистачає компромісності: вона нестримана, дуже експресивна, що разом з ексцентричністю часто заважає їй втілювати свої ідеї в життя.

Інформація для тих, у кого не вийшли “добрі” результати (15% досліджуваних):

Як будь-який вимірювальний інструмент, тест має недоліки. Чому ви вибрали “не свою” форму:

Негативна установка або насторожене ставлення до тестування, намагання знайти логіку тесту.

В даний період у вас є розходження між тим, хто ви є, і вашим ідеалом. Тому вибирайте форму, якою ви хочете бути, замість тієї, якою ви є.

Ви у незвичайному для вас психічному стані, викликаному значними змінами у вашому житті (збуджені, втомлені). Ви не

були “собою”.

Тоді прочитайте опис всіх 5 фігур і виберіть ту, що найбільше відповідає вашій особистості. Це й буде ваша основна форма, бо ваша мета – знайти свою форму.

Може статися, що вас можна описати комбінацією з 2-х, 3-х форм. В такому випадку визначте домінанту. Наочно зобразіть вашу форму, впишіть підпорядковану форму в домінанту.

Познайомившись з описом всіх типів особистості, ви замість чорно-білого сприйняття, однозначних оцінок (ця людина хороша, а ця погана) побачите світ людей у кольорі, у всій різноманітності. Ви переконаєтесь, що немає поганих і хороших людей, а є нерозуміння один одного. Зрозумівши будову людського суспільства, ви зможете піднятися над ним, зрозумівши своє місце в ньому й звирити свої власні прагнення, намагання з тими особливостями, які ви маєте від природи.

Дослід 2.

Мета: 1. Ознайомитися з соціонікою, новою галуззю, що виникла на стику психології, соціології та інформатики, яка вивчає стійкі типи людей, а також людських колективів на основі енергоінформаційного обміну між ними.

2. Визначити свій тип особистості за допомогою тесту “КСО-ВФ” - Київський соціонічний опитувальник - восьмифакторний.

Тест “КСО-ВФ”.

Чи погоджуєтесь ви з нижчеподаними твердженнями? Дайте відповіді в балах:

- *так, повністю погоджуюся – 4 бали
- *в основному погоджуюся – 3 бали
- *частково погоджуюся – 2 бали
- *швидше не погоджуюся – 1 бал

Слідкуйте за тим, щоб на питання пари не давати однакові відповіді.

1. У мене буває багато ідей, які ніколи не збудуться і на розробку яких я витрачаю чимало сил.
2. Я ніколи не витрачаю багато сил на розробку ідей, які не

збудуться.

---

3. Коли я перевтомлений, свою працездатність мені самому відновити не легко.
  4. Коли я перевтомлений, я сам беру себе в руки й нормально виконую роботу.
  5. Зайві розрахунки шкодять моїм стосункам з людьми більше, ніж образливість.
  6. Зайва образливість шкодить моїм стосункам з людьми більше, ніж розрахунки.
  7. Я не розширюю поле своєї діяльності, поки не засвою все, що мав.
  8. Я не засвою все, що маю, поки не розширю поле своєї діяльності.
  9. Мені приносить велике задоволення робити кожен день щось практичне.
  10. Мені приносить велике задоволення кожен день творити чи обмірковувати щось довго.
  11. Мій настрій раптом змінюється через невеликий поштовх по кілька разів на день.
  12. Мій настрій змінюється лише з-за очевидної причини і надовго.
  13. Більш міцні стосунки у мене складаються з тими людьми, які мені потрібні.
  14. Більш міцні стосунки у мене складаються з тими людьми, які мені симпатичні.
  15. Виходить так, що в цілому я більше розмірковую, ніж дію.
  16. Виходить так, що я більше дію, ніж розмірковую.
  17. Мені важливіше знати, як вчинять оточуючі, а мотиви власних вчинків мені завжди зрозумілі.
  18. Мені важливіше розібратися в мотивах власних вчинків, а про наміри оточуючих мені неважко здогадатися.
  19. Я легко змінюю свою поведінку на протилежну, якщо це потрібно за певних обставин.
  20. Для швидкої зміни своєї поведінки на протилежну мені потрібні певні зусилля.
-

21. В першу чергу я вирішую для себе, добре вчинила людина чи погано.
22. В першу чергу я вирішую для себе, розумно вчинила людина чи необдуманно.
-
23. Моя діяльність більш успішна, коли я працюю на власній території.
24. На чужій території я дію не гірше, ніж на своїй.
-

Ключ до тесту

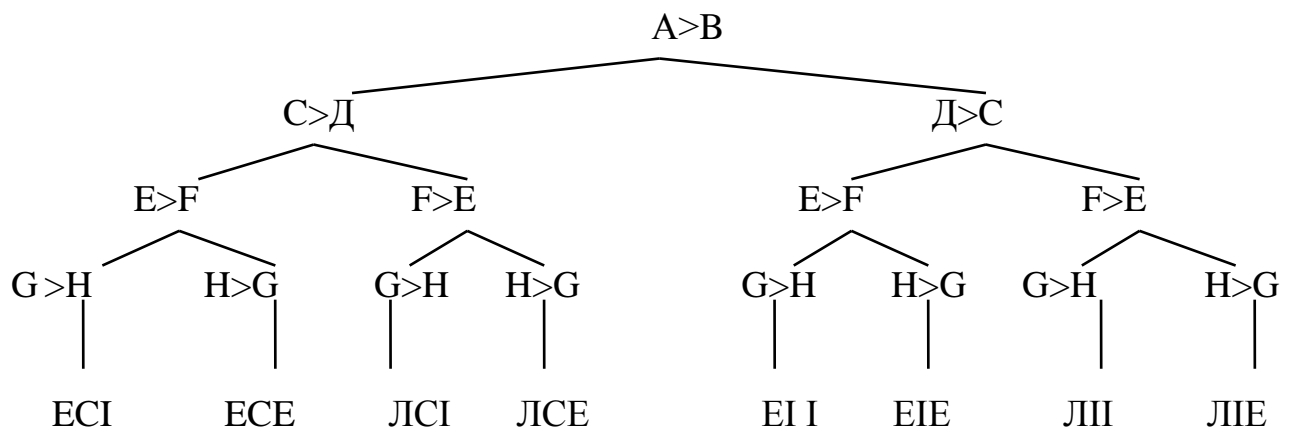
1. Підрахуйте суму балів по кожному фактору:

фактор А - 4,12,20 питань	Е – 6,14,21 питань
фактор В - 3,11,19 питань	Ф – 5,13,22 питань
фактор С - 2,9,16 питань	Г – 7,17,23 питань
фактор Д - 1, 10, 15 питань	Н – 8, 18, 24 питань

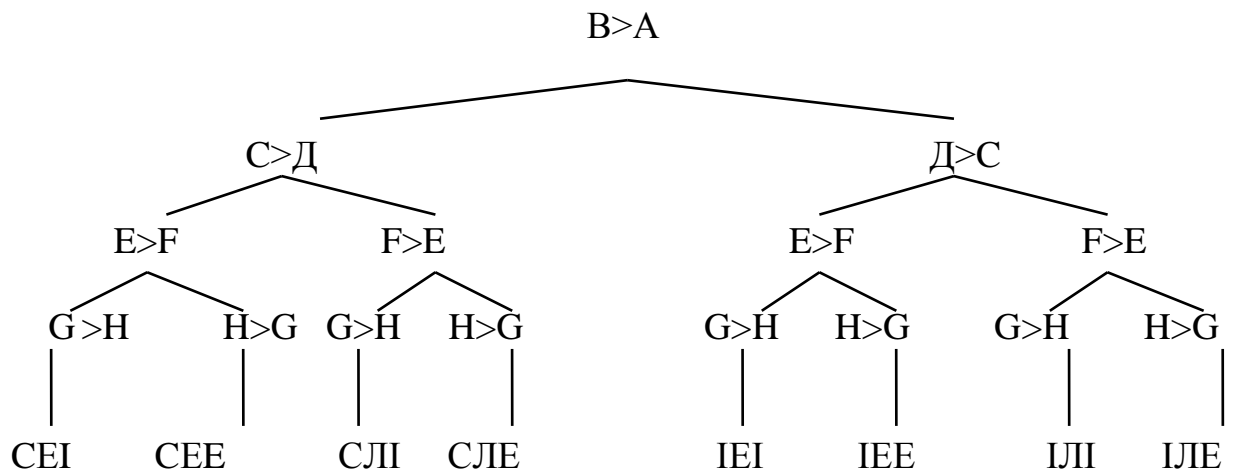
2. Порівняйте фактори попарно і переконайтесь, що немає однакової кількості балів на протилежні фактори: $A \neq B$ $C \neq D$
 $E \neq F$ $G \neq H$

3. Якщо кількість балів за факторами, що порівнюються, виявилась рівною, поверніться до питань на ці фактори і ще раз дайте відповідь на них, але більш вдумливо.

4. Визначте свій тип особистості за кількома факторами в парах згідно з малюнком 1. Назва типу особистості вказана у вигляді трьохбуквенного скорочення, наприклад, ЕСІ – етико-сенсорний інтроверт. Про надійне спрацювання пари факторів можна говорити лише тоді, коли різниця між факторами в парі дорівнює не менше 6 балів.

Мал. 1

Визначення типу особистості за кількома чинниками.

Гуленко В.В., Молодцов А.В. Введение в соционику / В.В. Гуленко, А.В. Молодцов // Методические рекомендации для руководителя. – К., 1991.

Дослід 3.

Мета: Виявити індивідуально-типологічні особливості людини.

Матеріал: Тест “Автопортрет”, олівець чи ручка, папір розміром 10x15 см.

Попередні зауваження. У структурі самосвідомості особистості виділяють головні компоненти: когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості і т. д. та емоційний – самовідношення, самооцінка. Інколи ці складові розглядають як самопізнання та самовідношення, інтегруючи їх в рамках “Я - концепції”, адекватне формування якої є умовою для оптимальної адаптації людини до соціального оточення.

В той же час найважливішим питанням про те, як людина формує те чи інше уявлення про себе, на основі яких станів, суджень, умовисновків, образів, залишається ще маловивченою психологічною проблемою.

Однією з причин такого стану є те, що проблема самосвідомості на емпіричному рівні вирішується головним чином за допомогою вербальних методик і це являється

однобічним підходом.

Для практичного вивчення особливостей самосвідомості, самовідношення, самооцінки особистості міг би бути дуже корисним тест “автопортрет”.

Інструкція. Намалюйте свій портрет.

Інтерпретація I. Тест “автопортрет” адаптований Р. Бернсом (США Інститут особистісного розвитку, м. Сіетл), який пропонував намалювати себе одного або з членами сім’ї , колегами по роботі. “Ви можете прийти додому, закричати чи заплакати, - пише Р. Бернс, - але ви не можете зробити цього на роботі. Все це відіб’ється у вашому малюнку”.

Р. Бернс трактує елементи, які можуть бути знайдені в автопортреті, наступним чином.

Голова. Малюнок великої голови здебільшого говорить про великі інтелектуальні претензії чи незадоволення своїм інтелектом. Малюнок маленької голови відбиває почуття інтелектуальної чи соціальної неадекватності.

Очі. Великі очі на малюнку свідчать про підозрілість, а також гіперчуттєвість по відношенню до громадської думки. Маленькі або закриті очі говорять про самозануреність і тенденцію до інтроверсії.

Вуха та ніс. Великі вуха показують чуттєвість до критики. Акцент, зміщений на ніс, свідчить про наявність сексуальних проблем. Виділені ніздрі свідчать про схильність до агресії.

Рот. Виділений рот передбачає примітивні оральні тенденції чи можливу проблему з мовою. Відсутність рота означає або депресію, або в’ялість в спілкуванні.

Руки. Символізують контакт особистості з оточуючим середовищем. Сковані руки характерні для жорстку, обов’язкову, замкнену людину. Тендітні, слабкі руки передбачають фізичну чи психологічну слабкість. Довгі, сильні руки свідчать про амбіційність і сильну захопленість подіями зовнішнього світу. Дуже короткі руки свідчать про відсутність амбіційності і відчуття неадекватності.

Ноги. Довгі ноги означають потребу в незалежності. Великі ноги вказують на потребу в безпеці. Малюнок без ніг вказує на нестабільність і відсутність основи. Дезертири, наприклад, часто малюють людей без ніг.

Інтерпретація II (інтегративно-оцінювальна). Тест “Автопортрет” служить для виявлення індивідуально-типологічних особливостей людини, її уявлень про себе, свою зовнішність, ставлення до себе.

Під час аналізу малюнків виділяють симптоми зображення, на основі яких всі малюнки можна поєднати наступним чином.

1. естетичне зображення – виконується людьми, що мають художні здібності. За графічними тестами і за тестом “автопортрет” завжди можна розділити людей, які володіють “рукою художника”. Легкість, гнучкість ліній, виразність рис, лаконічність образу виділяють малюнки цих людей.

2. схематичне зображення – у вигляді облич схем тіла, бюста, намальованих в профіль і анфас, частіше до такого типу зображення тяжіють люди інтелектуального складу (мислителі, за І.П. Павловим), для яких важливо отримати найбільш загальні уявлення про явище, деталі їх цікавлять по мірі потреби. Це зображення відповідає синтетичному когнітивному стилю з тенденцією до спілкування.

3. реалістичне зображення – виконане з більш детальними подробицями, тобто промальовуванням обличчя, волосся, вух, шиї, одягу. Загалом так малюють люди, що відрізняються великою педантичністю, схильні до деталізації, аналітичному когнітивному стилю.

4. метафоричне зображення – людина зображує себе у вигляді якогось предмета, наприклад чайника чи хімічної пробірки, спортивного снаряду, тварини, рослини, літературного персонажу. Таке зображення виконують люди художнього складу, що володіють розвинутою фантазією, творчими здібностями і почуттям гумору.

5. “автопортрет в інтер’єрі” – зображення людини в оточенні будь-яких предметів, на фоні пейзажу, кімнати. До такого роду зображення схильні люди, які володіють здатністю до сюжетного опису, а також спрямованістю на зовнішнє предметне оточення.

6. емоційний автопортрет – людина виявила себе в якомусь емоційному стані, часто є шаржем або нагадує його. Люди мають більш високу емоційність, рефлектуючи особистий стан, схильні до такого роду малюнку. Причому ця емоція може бути часто

протилежна тій, яка зображена. Наприклад, сумна людина часто малює усміхнене обличчя.

7. зображення пози чи руху – людина зображує себе в момент руху. Такий тип зображення притаманний людям з виразними рухами, захопленні спортом, танцями.

8. зображення автопортрета зі спини – замість обличчя малюється потилиця, взагалі таке зображення притаманне людям, які володіють протиріччям у відношенні до інструкції або при небажанні малювати лице і інші зображення.

Виділені групи малюнків дозволяють виконати перший крок обробки матеріалу.

Способи обробки даного тесту можуть бути дуже різноманітними – від поверхового порівняння з тим чи іншим типом зображення до складних і точних вимірів і порівнянь з фотографією.

Для обробки цього тесту розроблена спеціальна система, яка дозволяє виявити як кількісні, так і якісні показники зображення.

На основі схеми обробки ми отримуємо можливість порівняти індивідуальні і групові дані виконання тесту, а також порівняти отримані дані графічною методикою з показниками інших методик (особистісних опитувальників, параметрів сприймання, пам'яті і ін.).

Матеріал, отриманий в тесті “автопортрет” можна також упорядкувати за схемою Ріда:

- Перераховуючий малюнок – зображення декількох автопортретів при інструкції намалювати один – мислячий екстраверт.

- Органічний малюнок – на фоні зображення живої природи, в оточенні рослин, тварин – мислячий інтроверт.

- Гаптичний малюнок – зображення себе в деякому стані, часто в стані хвороби – “болить зуб”, “болить голова” – сенсорний інтроверт.

- Декоративний малюнок – зображення портрета в явно прикрашеному вигляді, в красивій рамочці, з присутністю квітів та іншого декору – сенсорний екстраверт.

- Емфатичний малюнок – зображення себе в якійсь емоційній атмосфері з внутрішнього світу – сенсорний екстраверт.

- Імажинарний малюнок – зображення себе в вигляді якогось персонажу з літературно-художнього твору, а також створеного в своїй уяві – емоційний інтроверт.

- Ритмічний малюнок – зображення, в якому підкреслюється рух, зображення рухової людини – інтуїтивний екстраверт.

Структурний малюнок – зображення себе “як є”, голова, руки, ноги і т. д. може бути зображено одне обличчя, бюст, може бути зображення в повний ріст – інтуїтивний інтроверт.

Для більш повної інтерпретації тесту потрібна подальша робота з порівняння показників, що виявляються при обробці малюнка, з показниками інших методик і даних спостереження. Все ж уже на цьому етапі можна скористатися автопортретною психологічною типологією К. Юнга.

Обробка тесту “Автопортрет”

№ п/п	Виділений показник
1	Зображення у вигляді одного обличчя
2	Зображення у вигляді бюста
3	Зображення в повний ріст
4	Зображення в профіль
5	Зображення анфас
6	Схематичне зображення
7	Реалістичне зображення
8	Метаморфозне зображення
9	Автопортрет в інтер’єрі
10	Більше одного зображення
11	Автопортрет на фоні пейзажу
12	Автопортрет у декоративній рамці
13	Автопортрет в емоційному стані
14	Автопортрет у вигляді літературного персонажа
15	Автопортрет у вигляді рухового зображення
16	Автопортрет з предметом в руках
17	Розмір зображення в кв.см.
18	Висота зображення
19	Ступінь схожості зображення з оригіналом по шкалі 1, 2, 3
20	Ступінь натиску, товщини лінії 1,2,3
21	Наявність штриховки 1,2,3
22	Емоційна виразність зображення 1,2,3

23	Ступінь промальовування обличчя
24	- наявність очей
25	- наявність носа
26	- наявність рота
27	- наявність брів
28	- наявність вій і т.д.

Дослід 4.

Мета: Визначити спрямованість власної особистості

Обладнання : тест “Спрямованість особистості”

Інструкція.

Давши відповідь на всі запитання тесту, ви зможете отримати орієнтовну інформацію про особливості вашої особистості. До кожного пункту тесту є три можливих варіанти відповіді (а,в,с). Вам потрібно вибрати той, який краще за все відображає вашу точку зору, найбільш цінний для вас і є найбільш правдивим. Букву даної відповіді запишіть в графу “Більш за все” бланку відповідей. Далі виберіть найменш цінну для вас відповідь і запишіть її відповідь у графу “Менш за все”.

№	Більш за все	Менш за все	№	Більш за все	Менш за все
1			16		
2			17		
3			18		
4			19		
5			20		
6			21		
7			22		
8			23		
9			24		
10			25		
11			26		
12			27		
13			28		
14			29		
15			30		

Тест

1. Найбільше задоволення в житті людина отримує від:
  - а) оцінки її роботи;
  - в) усвідомлення того, що робота виконана добре;
  - с) усвідомлення того, що знаходишся серед друзів.

2. Якби ви грали у футбол, то хотіли б бути:
  - а) тренером;
  - в) відомим гравцем;
  - с) обраним капітаном команди.

3. Найкращими викладачами (вчителями) є ті, що:
  - а) мають індивідуальний підхід;
  - в) захоплені своїм предметом і викликають інтерес до нього;
  - с) створюють доброзичливу атмосферу в класі.

4. Учні (студенти) вважають найгіршими тих викладачів, які:
  - а) не приховують того, що деякі люди їм несимпатичні;
  - в) викликають у всіх дух змагання;
  - с) створюють враження, що їх навчальна дисципліна їх не цікавить.

5. Ви раді, коли ваші друзі:
  - а) допомагають іншим за будь-якої можливості;
  - в) завжди надійні;
  - с) інтелігентні, мають широкі інтереси.

6. Найкращими друзями вважають тих:
  - а) з якими складаються добрі стосунки;
  - в) які можуть зробити більше, ніж інші;
  - с) на яких можна завжди покластись.

7. Ви хотіли б бути такими як ті:
  - а) хто досягли життєвого успіху;
  - в) хто може захоплюватись іншою людиною;
  - с) відрізняється товариськістю і доброзичливістю.

8. Якби ви могли вибирати, то хотіли б бути:

- a) науковим співробітником;
- в) керівником відділу;
- с) досвідченим льотчиком.

9. Коли ви були дитиною, то любили:

- a) ігри з друзями;
- в) встигати у віх своїх справах;
- с) коли вас хвалили.

10. Більш за все вам не подобається, воли ви:

- a) зустрічаєте перешкоди у своїх заняттях;
- в) коли погіршуються дружні стосунки;
- с) коли вас критикують.

11. Основне завдання школи має полягати у:

- a) підготовці учнів до праці за певною спеціальністю;
- в) розвиткові індивідуальних здібностей і самостійності;
- с) вихованні в учнів якостей, завдяки яким вони могли б співіснувати з іншими людьми.

12. Вам не подобаються колективи, в яких:

- a) недемократична система;
- в) людина втрачає індивідуальність у загальній масі;
- с) неможливо проявити власну ініціативу.

13. Якби у вас було більше вільного часу, ви б використали його:

- a) для спілкування з друзями;
- в) улюбленої справи і самоосвіти;
- с) для забезпеченого відпочинку.

14. Вам здається, що ви здатні на максимальну віддачу, коли:

- a) працюєте з симпатичними людьми;
- в) у вас робота, яка вам до душі;
- с) ваші зусилля винагороджуються.

15. Ви любите, коли:

- a) інші вас цінують;

- в) відчуваєте задоволення від виконаної роботи;
- с) приємно проводите час з іншими людьми.

16. Якби про вас написали у газеті, вам би хотілось, щоб:

- а) відзначили ваші успіхи у діяльності;
- в) похвалили б вас за виконану роботу;
- с) повідомили, що вас часто обирають лідером команди.

17. Найкраще навчатись, коли викладач:

- а) має індивідуальний підхід до вас;
- в) заохочує вас до більш інтенсивної праці;
- с) викликає дискусію у розгляді запитань.

18. Немає нічого гіршого, ніж:

- а) образа гідності;
- в) невдача під час виконання важливого завдання;
- с) втрата друзів.

19. Більш за все ви цінуєте:

- а) особистий успіх;
- в) спільну діяльність;
- с) фактичні результати.

20. Дуже мало людей, які:

- а) дійсно задоволені виконаною роботою;
- в) з задоволенням працюють в колективі;
- с) виконують роботу по-справжньому добре.

21. Вам нестерпні:

- а) суперечки і сварки;
- в) неприйняття всього нового;
- с) люди, які ставлять себе вище за інших.

22. Вам хотілось би:

- а) щоб оточуючі вважали мене своїм другом;
- в) допомагати іншим у спільній справі;
- с) викликати захоплення у інших.

23. Ви любите керівництво, яке:

- а) вимогливе;
- в) користується авторитетом;
- с) доступне.

24. Бажано, щоб в діяльності:

- а) рішення приймалися спільно;
- в) була можливість самостійно розв'язувати проблеми;
- с) керівництво визнавало мої досягнення.

25. Хотілось би прочитати книгу:

- а) про мистецтво добре взаємодіяти з іншими людьми;
- в) про життя прекрасної, цікавої людини;
- с) із серії “Зроби сам”.

26. Якби у вас були розвинені музичні здібності, то вам хотілось би бути:

- а) дирижером;
- в) солістом;
- с) композитором.

27. Вільний час з найбільшим задоволенням ви проводите:

- а) захоплюючись детективними фільмами;
- в) у розвагах з друзями;
- с) займаючись своїм хобі.

28. Якби фінансовий успіх був однаковий, то ви б займались:

- а) підготовкою цікавого конкурсу;
- в) досягненням перемоги у певному конкурсі;
- с) організацією конкурсу і його керівництвом.

29. Для вас найважливіше знати:

- а) що ви хочете зробити;
- в) як досягти мети;
- с) як залучити інших до досягнення моєї мети.

30. Людина повинна діяти так, щоб:

- а) інші були задоволені нею;

- в) виконувати перш за все своє завдання;
с) не потрібно було докоряти їй за роботу.

Обробка результатів

Якщо зазначена в “ключі” поряд з номером буква занесена вами у рубрику “Більш за все”, то поставте собі 2 бали, якщо у графу “Менш за все”, то 0 балів. Підрахуйте загальну кількість двійок і нулів. Далі від кількості двійок відніміть кількість нулів і до отриманої різниці додайте 30. порівняйте свої оцінки, отримані за різними показниками спрямованості (на себе, на взаємодію, на завдання) і визначте провідну спрямованість.

Ключ

Спрямованість

На себе (НС)			На взаємодію (ВЗ)			На завдання (НЗ)		
1-а	11-в	21-с	1-с	11-с	21-а	1-в	11-а	21-в
2-в	12-в	22-с	2-с	12-а	22-а	2-а	12-с	22-в
3-а	13-а	23-в	3-с	13-а	23-с	3-в	13-в	23-а
4-а	14-с	24-с	4-в	14-а	24-а	4-с	14-в	24-в
5-в	15-а	25-в	5-а	15-с	25-а	5-с	15-в	25-с
6-с	16-в	26-в	6-а	16-с	26-а	6-в	16-а	26-с
7-а	17-а	27-а	7-с	17-с	27-с	7-в	17-в	27-в
8-с	18-а	28-в	8-в	18-с	28-с	8-а	18-в	28-а
9-с	19-а	29-а	9-а	19-в	29-с	9-в	19-с	29-в
10-с	20-с	30-с	10-в	20-в	30-а	10-а	20-а	30-в

Інтерпретація результатів:

“Спрямованість на себе”. Такі люди займаються переважно самі собою, ігноруючи людей і роботу, яку зобов’язані виконувати. Як правило вони агресивні, ревниві, дратівливі, з недовірою ставляться до світу, напружені, тривожні, консервативні, з недостатнім самоконтролем і прагненням до суперництва. Такі риси ускладнюють взаємодію з людьми.

Рекомендована вправа – “Тимурівець”. Нагадуємо, що тимурівці роблять добрі справи і нікому про це не кажуть. Радимо вам декілька разів на день грати цю роль. Зробіть комусь добру справу, але саме так, щоб ця людина не знала, що ви це зробили. Постарайтесь не говорити нікому про це.

Поспостерігайте за реакцією цієї людини, разом з нею здивуйтеся і зрадійте. Запам'ятайте свої почуття після вашого вчинку і продовжуйте, в жодному випадку не зупиняйтесь! Це потрібно перш за все вам, хоча ваша турбота про інших людей їм також знадобиться.

“Спрямованість на взаємодію”. Такі люди проявляють значний інтерес до колективної діяльності, однак не завжди ефективно діють, виконуючи завдання групи. Вони, як правило, цікавляться симпатією і дружбою, залежні від групи, недостатньо автономні, потребують турботи інших людей, їх тепла. Не мають агресивних тенденцій.

Рекомендована вправа – “Переможець”. Спробуйте сприймати оточуючий світ з позицій переможця, якому все вдається, він ніколи не програє, всім задоволений, налаштований на активну дію. В цій ролі необхідно жити спочатку декілька хвилин, згодом годину і більше. Намагайтесь “протриматись” 2-3 години. При цьому намагайтесь усвідомити реальні переваги, які має людина, що відчуває себе переможцем – лідером у своєму колективі або серед групи людей.

“Спрямованість на завдання”. Такі люди зацікавлені виконувати свою роботу якомога краще. Не зважаючи на свої особисті інтереси, вони із бажанням будуть співробітничати з колективом, якщо це підвищить продуктивність групи. В колективі з усіх сил прагнуть відстояти свою точку зору, яке вважають правильним і корисним для виконання завдання. Такі люди самостійні і рішучі, вольові, наполегливі, холодні і некоммунікбельні, радикальні, не потребують допомоги ззовні, інтелектуально розвинені.

Рекомендована вправа – “Ширше коло”. У вас є декілька дуже близьких друзів і вам приємно з ними поговорити про свої інтереси і захоплення. Однак вам необхідно розширювати коло своїх друзів. Для цього необхідно хоч один раз на день розпочати розмову з новою для вас людиною. Спочатку це буде важко, однак спробуйте зробити перший крок назустріч людям.

II ЧАСТИНА

I. План

1. Переконавання та ідеали. Світогляд особистості.
2. Поняття про установку.
3. Цілі та рівні домагань особистості.
4. Я-Концепція особистості. Самооцінка та образ-Я особистості.

II. Питання для самостійного опрацювання

- З яких компонентів складаються переконання? Яке значення їх для формування світогляду?
- Відмінність між науковим і народним світоглядом.
- Роль переконань і ідеалів у формуванні особистості.
- З яких компонентів складається установка особистості?
- Наведіть приклади різних видів самооцінки.
- Розкрийте особливості впливу самооцінки особистості на поведінку людини.
- Я-концепція може бути позитивною, амбівалентною (суперечливою), негативною. Як кожна з них впливає на сприймання людиною світу, інших людей, на оцінки, які дає людина власній поведінці?

III. Теми повідомлень (рефератів)

1. Характеристика образу-Я.
2. Особливості впливу самооцінки на поведінку людини.
3. Як удосконалювати самого себе?

IV. Творчі завдання

Скласти психологічну самохарактеристику за планом: а) який (яка) я є; б) яким (якою) я хочу бути; в) яким (якою) я можу бути; г) що про мене думають інші; що я можу зробити, щоб стати таким, яким я хочу бути ?

За методикою М.Куна дати відповідь на питання “Хто я”?

V. Досліди

1. Виявити установки особистості методом пред'явлення різних за розміром подразників.

2. Визначити співвідношення реальної групової оцінки і самооцінки особистості.

3. Провести самооцінку особистості за параметрами: екстравертованість і інтровертованість.

4. Провести самооцінку особистості за методикою Ольшанського Д.В.

5. Визначити самооцінку особистості.

VI. Основні поняття

Переконання, світогляд, ідеал, ціннісні орієнтації, установки, цілі особистості, перспектива, рівень домагань, фрустрація, агресія, депресія, Я-концепція, образ-Я, самооцінка.

VII. Література (4,13,16,17,24,41,57,73,75,77,78,79,85)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Виявити установки особистості методом пред'явлення різних за розміром подразників.

Матеріал: Кілька вагарців різного розміру.

Хід дослідження

В запропонованому досліді використовується явище, відоме під назвою ілюзія ваги. Піддослідному пропонується підняти два циліндри різних за об'ємом і сказати, в якій руці циліндр важчий, в якій легший. Дослід повторити 3 - 4 рази так, щоб більший за об'ємом циліндр був то у правій, то у лівій руці. Відповіді записуються у таблицю.

Протокол дослідження установки особистості методом пред'явлення різних за розміром подразників

Номер подразника	Реальний розмір		Показники піддослідного	
	в правій руці	в лівій руці	правої руки	лівої руки

Висновки студенти роблять самостійно.

Дослід 2.

Мета: Визначити співвідношення реальної групової оцінки і самооцінки особистості.

Матеріал: Ряд слів, які характеризують окремі якості особистості: принциповість, гордість, сором'язливість, нестриманість, ентузіазм, замкнутість, співчутливість, педантичність і ін.

Хід дослідження

Досліджуваній, оцінюючи себе як особистість, розміщує задані якості у такому порядку: на 1 місце записує якість, яку він найбільш яскраво вбачає в собі; на 2 місце - ту, яка трохи в меншій мірі характерна йому і т.д. Одержуємо таким чином перший ряд.

Всі члени групи за таким же принципом оцінюють досліджуваного і на основі одержаних даних складається реальна групова оцінка (другий ряд).

Порядкові номери якостей особистості в обох рядах приймають за їх ранги. Різниця номерів (рангів) дає можливість обчислити коефіцієнт кореляції за формулою:

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n^3 - n}, \text{ де}$$

n- кількість розглянутих властивостей;

d- різниця номерів рангів.

Висновки: Коефіцієнт кореляції ρ від + 0,5 до + 1 говорить про завищений рівень самооцінки.

ρ в межах від - 0,5 до - 1 свідчить про дуже велику самокритичність.

ρ в межах від -0,5 до + 0,5 говорить про те, що піддослідний не переоцінює себе і в міру критичний.

Дослід 3.

Мета: Провести самооцінку особистості за параметрами: екстравертованість та інтровертованість.

Інструкція.

Досліджувані на своїх листках ставлять номери по порядку питань. Експериментатор читає питання з альтернативними відповідями, а досліджувані біля відповідного запитання ставлять “А” чи “Б” варіанти відповідей. Не можна ставити дві букви.

1. В якій формі Ви вважаєте за краще висловлювати свої думки?

А. В усній.

Б. В письмовій.

2. Ви віддаєте перевагу бажанню мати:

А. Декілька близьких людей.

Б. Велику товариську компанію.

3. Які книжки Ви більше любите читати?

А. З цікавою фабулою (детективи).

Б. З розкриттям переживань героїв.

4. Що Ви швидше всього можете допустити в своїй роботі?

А. Запізнення.

Б. Помилки.

5. Якщо Ви здійснюєте негарний вчинок, то:

А. Гостро і довго переживаєте почуття провини.

Б. Не переживаєте цього почуття.

6. Ви сходитесь з людьми:

А. Швидко, легко.

Б. Повільно, обережно.

7. Вважаєте себе образливим?

А. Так.

Б. Ні.

8. Схильні Ви сміятись, реготати від душі?

А. Так.

Б. Ні.

9. Вважаєте себе швидше:

А. Мовчазним.

Б. Говірким.

10. Чи любите Ви поринати в мрії?

- А. Так.
Б. Ні.
11. Коли Ви знаходитесь в гурті, то більше всього любите:
А. Говорити.
Б. Слухати.
12. Відверті Ви чи скритні?
А. Відвертий.
Б. Скритний.
13. Чи любите Ви займатись аналізом своїх переживань?
А. Так.
Б. Ні.
14. Чи хотілось Вам, якби на це був час, вести інтимний щоденник?
А. Так.
Б. Ні.
15. Чи любите Ви що-небудь організовувати?
А. Так.
Б. Ні.
16. Чи часто Ви переживаєте незадоволення собою?
А. Часто.
Б. Рідко.
17. Як Ви переходите від рішення до виконання?
А. Повільно, часто сумніваючись.
Б. Швидко, майже без сумнівів.
18. Чи з бажанням Ви граєте в рухливі спортивні ігри?
А. Так.
Б. Ні.
19. Чи схильні Ви зайве хвилюватись про своє здоров'я?
А. Так.
Б. Ні.
20. Чи легко у Вас змінюється настрій?
А. Так.
Б. Ні.
21. Чи любите Ви переконувати інших, нав'язувати їм свої погляди?
А. Так.
Б. Ні.
22. Ваші рухи?

- А. Швидкі.
- Б. Повільні.

23. Чи хвилюєтесь Ви із-за лише можливих неприємностей?

- А. Дуже хвилююся.
- Б. Не дуже хвилююся.

24. В ускладнених випадках Ви:

А. Поспішаєте звернутись за допомогою до товаришів.

Б. Не любите звертатись за такою допомогою.

25. Роздумуючи Ви:

- А. Нерідко говорите в голос.
- Б. Якщо це і буває, то дуже рідко.

Підкреслені букви - перед екстравертними відповідями.

Дослід 4.

Мета: Провести самооцінку особистості за методикою Ольшанського Д.В.

Інструкція: На листку намалюйте 10 вертикальних ліній, кожна довжиною по 10 см. Оцінюючи себе, на кожній лінії відзначте своє місце. На самому верху люди з максимальним вираженням певної оцінюваної характеристики, внизу - з мінімальним.

Проведіть самооцінку таких своїх даних:

1) здоров'я; 2) зовнішній вигляд; 3) розумові якості; 4) моральні якості; 5)вольові якості; 6) характер; 7) особливості пам'яті; 8) властивості уваги; 9)педагогічні здібності; 10) щастя, задоволеність своїм життям.

Проаналізуйте, як склалась та чи інша самооцінка (під впливом конкретних людей, літературних героїв, вдач чи невдач і т. д.).

Ольшанський Д.В. К анализу когнитивной самооценки человека / Д.В.Ольшанський // Проблемы медицинской психологии / Под ред. А.Н.Леонтьева. – М.,1980.

Дослід 5.

Мета: Провести самооцінку особистості.

Хід виконання

Уважно прочитайте слова, які характеризують властивості характеру: охайність, безтурботність, вдумливість, гордість, грубість, заздрість, примхливість, легковірність, млявість, мрійливість, мстивість, наполегливість, ніжність, невимушеність, нервозність, обережність, чуйність, педантичність, рухливість, підозрілість, принциповість, поетичність, зневажливість, привітність, розв'язність, розсудливість, рішучість, самозабуття, стриманість, співчутливість, терпеливість, боягузтво, захопленість, упертість, поступливість, ентузіазм і інші.

Складіть два ряди слів по 10-20 в кожному.

В перший стовпчик - назва його "Мій ідеал" - розмістіть слова, які характеризують ваш ідеал. В другий - назовемо його "Антиідеал" - слова, які не можуть відповідати ідеалу.

З першого "позитивного" і другого "негативного" стовпчиків виберіть ті риси, якими ви, як вам здається, володієте.

Третій ряд - самооцінка. При цьому вибір треба здійснювати по системі "так", "ні": є ця риса у вас, чи немає, незалежно від ступеня її прояву.

Обробка результатів і висновки.

Число позитивних рис, які ви собі приписуєте, розділіть на число слів, розміщених у стовпчику "Мій ідеал". Якщо результат близький до одиниці, ви скоріше всього себе переоцінюєте; результат, близький до нуля, свідчить про недооцінку і підвищену самокритичність; при результаті, близькому до 0,5 - нормальна середня самооцінка, і ви достатньо критично себе сприймаєте.

Таким же способом робляться висновки і на основі подібного порівняння виділених негативних якостей із стовпчика "Антиідеал". Тут результат, близький до 0 - свідчить про завищену самооцінку, до одиниці - про занижену, до 0,5 - про адекватну.

Тема 6. ПСИХОЛОГІЯ ГРУП

I. План

1. Актуальність проблеми вивчення груп. Поняття про групи, їх класифікація.
2. Диференціація в групах і колективах, методи їх вивчення.
3. Сумісність в групах і колективах.
4. Лідерство в групах і колективах.
5. Міжособистісні стосунки в колективі, їх якісна відмінність.

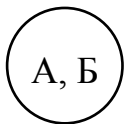
II. Питання для самостійного опрацювання

- Дайте порівняльну характеристику малої групи і колективу.
- Які групи називаються реальними? умовними? референтними? Наведіть приклади.
- Чим пояснити зростання неформальних груп? Чи повинен бути клас референтним для своїх учнів? Чому?
- Чим пояснити, що група, мета якої не виходить за її власні рамки, не є колективом?
- Чому, вивчаючи окремо учнів даного класу, поза їх сумісної діяльності, нічого певного не можна сказати про колектив класу?
- Назвати стадії, які проходить у своєму розвитку група?
- Особистість залежить від колективу. Чи існує зворотна залежність?
- Сучасні уявлення про роль колективу у формуванні особистості.
- Чим відрізняються поняття згуртованість і сумісність в групах?
- Які чинники впливають на статус людини в групі?
- Наведіть приклади конформізму. В чому полягає відмінність колективізму і конформізму?
- Що таке ціннісно-орієнтаційна єдність?
- Назвіть основні теорії лідерства.
- Типові недоліки у розв'язанні проблеми лідерства в шкільних колективах.
- Чому у тільки що створеному колективі ступінь “групового тиску” значно вищий, ніж у добре розвиненому колективі?

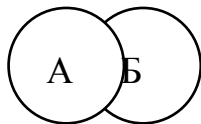
- Що є джерелом міжособистісних стосунків?
- Розкрийте суть методик вивчення міжособистісних стосунків (емоційно-кольорової аналогії, референтометрії, соціометрії).
- Яке значення має вивчення міжособистісних стосунків у класі для вчителя?
- Про який ступінь розвитку групи свідчать міжособистісні стосунки у вашій студентській групі? Доведіть, виходячи з теорії діяльного опосередкування.
- Як ви розумієте міжособистісні стосунки, які будуються по вертикалі і горизонталі?
- Навести приклади груп, в яких немає міжособистісних стосунків.

III. Психологічні завдання

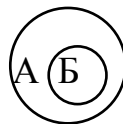
1. З даних визначень колективу вибрати правильні і повні:
  - а) колектив - це група взаємодіючих осіб, що разом реагують на ті чи інші подразники;
  - б) група людей, об'єднаних сумісною діяльністю та спільністю інтересів, є колективом;
  - в) колектив - це вільна група людей, об'єднаних спільною метою, спільною дією, організована, що має органи управління, дисципліну та відповідальність;
  - г) колектив - це група людей, що становить частину суспільства, об'єднана спільними цілями та близькими мотивами сумісної діяльності, підпорядкованими цілям цього суспільства.
2. З даних понять побудувати ряд так, щоб кожне попереднє питання було родовим - більш загальним до наступних.
Суспільство, колектив, група, реальна група, реальний світ.
3. В якому відношенні знаходяться поняття:
  - “особистість” (А) і “колектив” (Б)
  - “група” (А) і “колектив” (Б)
  - “офіційна” (А) і “неофіційна” (Б) групи
  - “контактна” (А) та “еталонна” (Б) групи
  - “колектив” (А) та “корпорація” (Б)
  - “суспільні відносини” (А) та “міжособистісні відносини” (Б).

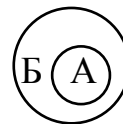
Мал. 1

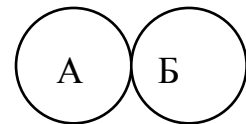
Мал.2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

4. Вставити пропущені слова в таких реченнях:

а) об'єктивна необхідність в співробітництві та суб'єктивна потреба в спілкуванні ведуть до утворення особливих об'єднань людей, які називаються.....;

б) відносно стійке об'єднання невеликої кількості людей, що особисто знають один одного та безпосередньо спілкуються між собою в процесі досягнення спільної мети, є.... групою;

в) група, організована тільки внутрішніми цілями, що не виходять за межі самої групи, є.....;

г) найнижчим рівнем об'єднання людей є.....;

д) найвища форма організованої групи - це... ..;

е) колектив можливий лише за умови, якщо він об'єднує людей на завданнях діяльності, явно корисної для ... ..

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Позиція учня в класі.
2. “Важкі” діти.
3. Як не образитись, не турбуватись через критику (за Д.Карнегі).

V. Творчі завдання

Разом з викладачем провести рольову гру “Мозковий штурм” для вирішення проблеми: “Від яких психологічних особливостей групи залежить ефективне формування особистості?”

VI. Досліди

1. Визначити психологічний клімат в колективі через оцінку значущих ситуацій.
2. Визначити ступінь згуртованості групи.
3. Вивчити міжособистісні стосунки в групі методом референтометрії.
4. Вивчити міжособистісні стосунки, використавши різновидність соціометричної методики - вибір у дії (“У кого

більше”).

5. За характером міжособистісних стосунків, існуючих в академгрупі, визначити тип групи, етап її розвитку.

6. Вивчити міжособистісні стосунки в колективі учнів і положення в ньому кожного учня, використавши соціометричну методику (пропонується два варіанти).

VII. Основні поняття

Група, колектив; велика, мала, реальна, умовна, офіційна і неофіційна групи; референтна, дифузна група; асоціація, корпорація, аутсайдер, соціометрія, референтометрія, мотиваційне ядро вибору, лідер, керівник, види лідерів, теорії лідерства, статус, престиж, згуртованість, ціннісно-орієнтаційна єдність, колективіське самовизначення, ідентифікація, референтність, активність групи, психологічна сумісність, психологічний клімат, груповий тиск.

VIII. Література (2,13,14,15,37,38,49)

Додатки

Дослід 1

Мета: Визначити психологічний клімат колективу через оцінку значущих ситуацій.

Матеріал: Карта-схема, в якій відображені властивості колективу, що свідчать про сприятливий чи несприятливий психологічний клімат.

Для загальної оцінки деяких основних проявів психологічного клімату колективу вчитель може скористатися картою-схемою.

У лівій частині листка дані ті якості колективу, які характеризують сприятливий психологічний клімат, у правій – якості колективу, що характеризують несприятливий психологічний клімат. Ступінь прояву тих чи інших якостей можна визначити за допомогою семибальної шкали, яка розміщена у центрі листка (від +3 до – 3).

Спочатку потрібно прочитати речення зліва, потім справа і після цього знаком “+” у середній частині схеми поставити ту

оцінку, яка найбільш відповідає дійсності.

Оцінки означають:

+3 – властивість, названа зліва, виявляється у колективі завжди;

+2 – у більшості випадків;

+1 – часто;

0 – як позитивна, що ліворуч, так і негативна, що праворуч, не виявляється, або виявляється в однаковій мірі;

- 1 – часто виявляється якість, яка відмічена праворуч;

- 2 - у більшості випадків;

- 3 – завжди.

К а р т а – с х е м а

Позитивні якості колективу	+3	+2	+1	0	-1	-2	-3	Негативні якості колективу
<p>1. Переважає бадьорий життєрадісний настрій.</p> <p>2. Переважають доброзичливі ставлення, взаєморозуміння і взаємна симпатія</p> <p>3. Між групами у колективі існує взаєморозуміння</p> <p>4. Члени колективу намагаються бути разом у роботі і дозвіллі</p> <p>5. Успіхи і невдачі викликають співпереживання</p> <p>6. Члени колективу уважно ставляться до критики, зауважень.</p> <p>7. Переважає схвалення і підтримка, критика висловлюється з добрими намірами</p> <p>8. Члени колективу з повагою відносяться до думки колективу.</p> <p>9. Колектив активний,</p>								<p>1. Переважає пригнічений, песимістичний настрій.</p> <p>2. Переважають конфліктні стосунки, агресивність, антипатія.</p> <p>3. Групи конфліктують між собою.</p> <p>4. Байдужість у стосунках і ставленні до праці.</p> <p>5. Байдужість або заздрість і злорадство у ставленні до успіхів і невдач однокласників.</p> <p>6. Нетерпиме ставлення до зауважень.</p> <p>7. Критичні зауваження носять прихований характер чи проявляються у вигляді прямих випадів</p> <p>8. У класі кожен вважає свої думки головними і нетерпимий до думки інших.</p> <p>9. Колектив проявляє</p>

<p>енергійний, відгукується на корисні справи.</p> <p>10. Стосунки справедливі, є підтримка і захист слабших.</p> <p>11. Є почуття гордості за колектив.</p> <p>12. Досягнення чи невдачі колективу переживаються всіма як свої власні.</p> <p>13. Колектив доброзичливо і співчутливо ставиться до нових членів, допомагає їм.</p> <p>14. Колектив швидко відгукується, якщо потрібно зробити корисну справу.</p> <p>15. У важкі для колективу хвилини відбувається емоційне єднання за принципом “один за всіх і всі за одного”.</p>								<p>пасивність, інертність, кожен думає лише про себе.</p> <p>10. Стосунки не рівні, зневажливе ставлення до слабших, невстигаючих.</p> <p>11. До заохочення колективу байдужі.</p> <p>12. Досягнення колективу або невдачі не знаходять відгуку у його членів.</p> <p>13. Нові члени колективу почувають себе чужими, до них проявляється часто ворожість.</p> <p>14. Клас важко, а то й неможливо підняти на спільну справу, кожен думає про власні інтереси.</p> <p>15. У важких випадках проявляється розгубленість, взаємні обвинувачення, сварки.</p>
--	--	--	--	--	--	--	--	--

Аналіз даних. Складаються всі позитивні і негативні бали (окремо). Яка сума балів домінує, такий і психологічний клімат в групі. А.Н.Лутошкін. Емоціональня жизнь детского коллектива. – М., 1978.

Дослід 2

Мета: Визначити ступінь згуртованості групи.

Матеріал: Образні описи етапів, “станцій”, які проходить колектив у своєму розвитку.

Хід виконання

На шляху до згуртування колективу існує декілька “станцій”, етапів. При виробленні символічного образу колективу того чи іншого рівня враховувались вікові психологічні особливості підлітків і юнаків з їх прагненням до романтики, до емоційно-образного сприймання явищ навколишнього життя.

Для позначення “станцій” були використані такі образи-символи:

1. Піщаний розсип
2. Миготливий маяк
3. М’яка глина
4. Червоний парус
5. Палаючий факел

Об’єднання, яке знаходиться на певному рівні розвитку, описується за допомогою образної “картинки”, яка дозволяє, з одного боку характеризувати групу в умовних термінах, а з другого - говорити про реальні форми колективного життя, прояви колективної поведінки, про характер взаємин.

Пропонуємо такі образні описи “станцій”.

Прочитайте описи “станцій” і визначіть, на якій “станції” знаходиться ваш студентський колектив.

Дані досліджу можна відобразити в таблиці:

№ п/п	Станції	Оцінка окремих досліджуваних	К-ть досліджуваних, які назвали певну станцію	Відображення отриманих даних в %
1.	Піщаний розсип			
2.	Миготливий маяк			
3.	М’яка глина			
4.	Червоний парус			
5.	Палаючий факел			

Висновки:

“Піщаний розсип”.

Рідко зустрічаються на нашому шляху піщані розсипи. Подивившись, скільки піщинок зібрано разом, але в той же час помічаєш, що ніщо їх не з’єднує між собою. Подує легенький вітерець - віднесе частинку піску, що лежить з краю, подалі. Дмухне вітер сильніше - рознесе піщинки в сторони, поки хто-небудь не згребе їх знову в кучу. Є групи дітей, дуже схожих на такі розсипи. Наче всі разом, а придивитися - кожний сам по собі. Не знаходять ці діти справи, яка б їх об’єднувала, нецікаво їм бути разом, вагаються піти один одному назустріч. Відсутні в

таких групах авторитетні люди, добрі організатори, навколо яких могли б згуртуватися діти. І тому “піщаний розсип” не приносить ні радощів, ні задоволення тим, хто його складає.

“Миготливий маяк”.

В штормовому морі і починаючому, і досвідченому мореплавцю маяк приносить впевненість - курс вибраний вірно. Важливо тільки бути уважним і не загубити світлові сплески з виду. Маяки не горять постійно, а періодично викидають пучки світла, як би говорячи: “Я тут, я готовий прийти на допомогу”. Колектив, який тільки починає формуватися, також піклується про те, як йому тримати вірний курс. Тут переважає бажання працювати спільно, допомагати один одному, знаходитися разом. Але бажання це ще не все. Для теперішніх загальних справ потрібне горіння, а не самотність, нехай навіть дуже яскраві спалахи. В такому колективі є на кого спертися, авторитетні “наглядачі”, маяки, ті, хто підтримує його горіння - організатори, актив. Проте дітям завжди вистачає сил зібрати свою волю, проявити наполегливість у досягненні загальної мети, підкоритися загальним вимогам. Активність проявляється сплесками, але не у всіх.

“Червоний парус”.

Червоний парус - символ спрямованості вперед, товариської вірності, незаспокійливості. В такому колективі живуть і діють за принципом: “Один за всіх - всі за одного”. Товариські взаємини і щира зацікавленість справами один одного і всього колективу поєднуються з принциповістю і взаємною вимогливістю. Командуючий склад “парусника - знаючі і надійні організатори, вірні друзі”. До них йдуть за порадою, за допомогою і вони безкорисливо надають її. Тут немає пасажирів, всі - члени екіпажу. Разом радіють успіхам, засмучуються, коли кому-небудь погано. Колектив цікавиться не тільки власними справами, але й тими подіями, які проходять в інших колективах. Але не можна сказати, що тут готові в будь-яку хвилину прийти на допомогу іншим колективам, які цього потребують. Намагання до цього є, але його ще треба підтвердити справами. Трапляється, що бурі і непогоди порушують на деякий час ритм роботи колективу, але в боротьбі кується характер.

“М’яка глина”.

Відомо, що м’яка глина - матеріал, який порівняно легко піддається впливу. В руках доброго майстра цей матеріал перетворюється в дотепний виріб. Але він може так і залишитися простим шматком глини, якщо до нього не прикласти достатнього зусилля і вміння. Коли в групі ще немає колективу, їй особливо потрібний добрий майстер, якій зумів би повести за собою. Але цьому ватажку потрібна підтримка. Якщо його не підтримують оточуючі, йому важко проявити себе. А самим дітям складно без досвіду, не всі розуміють один одного, не всі готові прийти один одному на допомогу. Немає ще у таких дітей і дійсної дисциплінованості. Зв’язують їх в основному вимоги дорослих.

“Палаючий факел”.

Справжній колектив - той, який не задоволений власним благополуччям і, не дочекавшись прохань і закликів, спішить на допомогу іншим, хто безкорисно намагається принести користь людям, всьому суспільству, високо піднявши над собою палаючий факел, який освітлює дорогу іншим. Горючий матеріал для цього вогню - дружба, взаєморозуміння, відповідальність кожного не тільки за себе, але і за весь колектив і за справу всього суспільства.

Дослід 3.

Мета: Вивчити міжособистісні стосунки в групі методом референтометрії.

Пропонуємо два варіанти цього методу.

1 варіант

Мета: Визначити референтні групи у даній студентській групі.

Всі студенти повинні взяти подвійний листок з зошита, розділити його на ту кількість колонок, скільки студентів у групі. В кожній колонці написати спочатку прізвище студента, а потім 5-7 рис його характеру. Потім листок скласти і зверху написати прізвище того, хто писав ці риси характеру. Далі кожному студентові пропонують ознайомитись з думкою однокласників, які оцінювали його в експерименті. Але досліджуваний може вибрати оцінки тільки 2-3 студентів з групи.

Як правило, досліджуваний прагне познайомитися з думкою найбільш значущих для нього осіб, тим самим мимовільно виявляє референтну для нього групу. Після цього на дошці складається карта референтних груп (зверху прізвище того, хто цікавиться думкою інших членів групи - Іванченко цікавиться, що сказали про нього С., К., Л.). Потім записується 2-3 члени референтної групи. Під ними записується нове прізвище студента, референтна група якого визначається. Так можна визначити референтні групи всіх студентів, а також ті студенти, які найчастіше входять у такі групи і хто зовсім не входить. Далі викладач робить висновок про соціальний статус кожного студента в групі, виявляючи також “референтну зірку”. Дотримуючись педагогічної етики, реальні результати студентам не оголошуються.

2 варіант.

Мета: Провести зовнішню групову референтометрію в учнівському колективі.

Учням пропонується 10 запитань-ситуацій (1-А) і перший список людей, які значущі для них у певній ситуації (1-Б). Їм потрібно вибрати по кожному запитанню –ситуації не менше двох людей, при цьому друга особа повинна бути менш значуща, ніж перша. Після проведення учнями вибору вчитель забирає у них списки 1-Б і просить за чотирибальною системою (5,4,3,1) оцінити кожна з вибраних осіб.

1 - А

1. З ким ви поїдете на екскурсію в інше місто?
2. З вами трапилася неприємність. Кому ви про це розповісте?
3. Ви хочете відсвяткувати день народження. З ким ви його проведете?
4. Чи є у вас людина, з якою ви прагнете проводити більше часу?
5. Хто може вказати вам на ваші недоліки, кого ви більше послухаєте?
6. Ви зустріли людину, яка вам дуже найбільше?
7. Хто може вам допомогти правильно оцінити її?
8. Хто може бути прикладом для вас у житті?
9. Кому ви хотіли сподобатись більше всього?
10. З ким ви найбільш відверті?

1 - Б

1. Батьки (батько, мати).
2. Родичі (бабуся, дідусь, дядько, тітка).
3. Брат, сестра.
4. Дорослий знайомий.
5. Знайомий батьків.
6. Друзі.
7. Кращий друг (подруга).
8. Приятелі, компанія.
9. Знайома дівчина, хлопець.
10. Друзі по навчанню.
11. Друзі у групі (класі) по гуртку, студії, улюбленому занятті.
12. Історична особа
13. Відома всім людина.
14. Людина, про яку ви знаєте від інших.
15. Літературний персонаж.

Обробка отриманих даних

Всі особи, згадані учнем, записуються без повторень у окремий список. Оцінки осіб заносяться у список і сумуються для кожного з них. Після порівняння прізвища 2-3 осіб, що мають найбільшу кількість балів, записуються на окремий аркуш у порядку зменшення кількості балів. Вони і складають референтну групу даного учня.

Дослід 4

Мета: Вивчити міжособистісні стосунки, використавши різновидність соціометричної методики - вибір у дії ("У кого більше").

Кожному учневі пропонується 3 кольорових смужки, на зворотному боці якого стоїть номер прізвища учня за списком.

Учні виходять в сусідню кімнату чи стають до стіни обличчям і з дозволу експериментатора по черзі повертаються і кладуть свої смужки (листівки) тим, кого б вони хотіли першого привітати з Новим Роком, потім другого і, накінець, третього. На листочку на столі записане прізвище учня, який там сидить.

Потім експериментатор збирає всі смужки і записує, які, скільки і кому було покладено. Ці дані записуються на дошці. На

основі їх визначається популярність кожного учня в класі і взаємність виборів. Складається матриця і соціограма.

Дослід 5.

Мета: За характером міжособистісних стосунків, існуючих у вашій академгрупі, визначте вид групи, етап розвитку, на якому вона перебуває.

№ п/п	Вид групи, етап розвитку	Оцінки окремих досліджуваних	К-сть всіх досліджуваних, які дали відповідну оцінку	Відображення отриманих даних у %
1.	Дифузна			
2.	група			
3.	Асоціація			
4.	Корпорація			
5.	Кооперація			
	Колектив			

Висновок.

Дослід 6.

Мета: Виявити міжособистісні стосунки у колективі методом соціометрії.

Хід виконання

На запитання “З ким би ти більше всього хотів сидіти за однією партою?” учень (студент) повинен відповісти, назвавши прізвища трьох однокласників: кого б він вибрав у 1-шу, в 2-гу та в 3-тю чергу.

Результати подають у вигляді таблиці, де по вертикалі записуються під номерами прізвища всіх членів групи (за алфавітом спочатку хлопці, а потім дівчата), по горизонталі лише номери. На відповідних перетинах цифрами 1, 2, 3 позначають тих, кого вибрав досліджуваний у 1-у, 2-у, 3-ю чергу. Далі позначаються взаємні вибори, обводять їх кружками. Після того, як зафіксовані всі вибори, їх сумують. Рахують по вертикалі кількість одержаних кожним учнем (студентом) виборів і кількість взаємних виборів.

Щоб наочно уявити положення кожного учня в класі,

малюється соціограма.

Питання
для вивчення міжособистісних стосунків у колективі
і положення в ньому окремих учнів.

На запропоновані питання в анкеті учень може відповісти, назвавши три прізвища своїх однокласників - кого б він вибрав в першу, потім в другу та третю чергу.

1. З ким би ти хотів більше всього гратись на перерві?
2. З ким би ти хотів виконувати домашні завдання?
3. Кого б ти хотів з однокласників запросити на день народження?
4. Якби у тебе були значки і листівки, то кому б ти їх подарував?
5. Кого б ти хотів мати сусідом по квартирі, двору?
6. З ким би ти хотів піти в туристичний похід?
7. З ким би ти (з учнів класу) хотів поділити свої радощі та невдачі?

Підводячи підсумки дослідження, можна виявити:

1. Що забезпечує певному учневі його місце в структурі міжособистісних стосунків?
2. Чи впливає положення окремих учнів на колектив у цілому?
3. Чи є “зірка” фактичним лідером даної групи? Чим пояснюється її вплив на групу?
4. Чим пояснюється положення в колективах тих, кого ніхто не вибрав?
5. Чим викликана наявність відокремлених груп?
6. Що об’єднує в них дітей?
7. Яка роль груп у житті класу?
8. В якому відношенні знаходиться офіційна і дійсна структура колективу?

Приклад соціоматриці:

Хто обирає	Кого обирають									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.		3					1			2
2.	2				3			1		
3.			1	2					3	
4.										
5.										
Кількість отриманих виборів										
Кількість взаємних виборів										

Тема 7. СПІЛКУВАННЯ

I. План

1. Поняття про спілкування. Значення спілкування в розвитку особистості.
3. Засоби спілкування.
4. Структура спілкування.
5. Умови успішного педагогічного спілкування.
6. Соціально-психологічний тренінг спілкування, його форми.

II. Питання для самостійного опрацювання

- Довести на прикладах, що спілкування відіграє важливу роль у розвитку особистості.
- Чи існує залежність між характером спілкування і пізнавальними, емоційними психічними процесами? Яка?
- Чому проблема спілкування стала особливо актуальною в останні десятиріччя?
- Які можливі наслідки дефіциту спілкування?
- Поясніть вираз А. Екзюпері: “Єдина справжня розкіш - це розкіш людського спілкування”.
- Здібність до спілкування - природжена чи набута властивість?
- Чому в минулому люди були більш комунікабельні, ніж тепер?
- Яке існує співвідношення між категоріями “діяльність”,

“спілкування”, “комунікація”?

- Види спілкування.
- Який існує зв'язок між характером спілкування і психологічною культурою людини?
- Яке спілкування вчителів і учнів можна вважати оптимальним?
- Стили спілкування як чинники ефективності спільної діяльності.
- Що Ви вважаєте домінуючим у характері спілкування - риси особистості вчителя чи технологію спілкування ?
- Яке значення для регулювання спілкування має дотримання соціальної дистанції (при її збільшенні)?
- Як проявляється стиль спілкування у вербальних і невербальних засобах?
- Чи уникаєте ви розглядати конфліктну ситуацію між своїми колегами?
- Які стилі спілкування з учнями домінували у ваших учителів?
- Яка різниця між смисловими і емоційними бар'єрами у спілкуванні?
- Показати зв'язок 3-х функцій спілкування.
- Види взаємодії між людьми.
- Роль соціального контролю зворотнього зв'язку у процесі взаємодії.
- Механізми міжособистісного сприймання.
- Від чого залежить мистецтво спілкування? Завдання СПТ, його форми і методи.
- Як впливає вторгнення в інтимні зони під час спілкування в ліфтах, кінотеатрах, переповнених автобусах?
- Які причини виникнення конфліктних ситуацій?

III. Теми повідомлень (рефератів)

1. Спілкування вчителів і учнів.
2. Як знаходити друзів і здійснювати вплив на них?
3. Що таке трансактний аналіз?

IV. Досліди

1. Провести самооцінку професійно важливих якостей студента для педагогічної діяльності.

2. Виділеним групам студентів продемонструвати основні функції спілкування, показати зв'язок між ними:

а) спілкування як обмін інформацією (комунікативна функція);

б) спілкування як міжособистісна взаємодія (інтерактивна функція);

в) спілкування як сприймання, оцінка та розуміння людьми один одного (перцептивна функція) .

3. Провести діагноз комунікативних здібностей, використавши тест І.Юсупова.

4. Ознайомитися з програмою вивчення професійно-педагогічного спілкування.

5. Виробляти навички і уміння спілкуватись в колективі, виконуючи індивідуальні завдання. Формувати адекватну самооцінку на основі оцінки інших.

6. Проаналізувати педагогічні ситуацій, використавши рольові ігри.

V. Основні поняття

Спілкування, педагогічне спілкування, вербальні і невербальні засоби спілкування, комунікативна, інтерактивна, перцептивна сторони спілкування, соціальні ролі, соціальний контроль, смислові і емоційні бар'єри в спілкуванні, такт і безтактність, ідентифікація, рефлексія, стереотипізація, тренінг спілкування.

VII. Література (14,15,21,22,28,39,41,47,86)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Провести самооцінку професійно важливих якостей студента.

Карта самооцінки професійно важливих якостей майбутнього
вчителя.

№ п/п	Назва якості, що оцінюється	2	3	4	5
1	Політичні переконання				
2	Загальна культура, ерудиція				
3	Професійно-педагогічна спрямованість				
4	Моральні якості				
5	Вольові якості				
6	Дидактичні здібності				
7	Експресивно-мовні здібності				
8	Академічні здібності				
9	Організаційні здібності				
10	Комунікативні здібності				
11	Перцептивні здібності				
12	Авторитарні здібності				
13	Педагогічна уява				
14	Здібності розподіляти увагу на уроках				

Уважно читайте наведені вище якості і поставте проти кожної одну з оцінок (5,4,3,2) залежно від того, якою мірою ця якість, на Вашу думку, властива Вам. Якщо Вам важко поставити оцінку, поставте замість неї риску.

Критерії оцінок:

“5” – ставиться тоді, коли наведена якість є типовою для даної людини, дуже яскраво та систематично виявляється в її поведінці та діяльності;

“4” – коли наведена якість виявляється достатньою мірою, проте непостійно, і коли протилежна цій, виявляється дуже рідко;

“3” – коли наведена якість виявляється достатньою мірою, як і протилежна їй;

“2” – коли яскравіше виявляється якість, протилежна названій.

Характеристика професійно важливих якостей студента

I

1. Політична культура.
2. Загальна культура, ерудиція.

II

1. Професійно-педагогічна спрямованість:
  - любов до дітей;
  - любов до педагогічної професії, потреба займатися нею.
2. Моральні якості:
  - чесність;
  - справедливість;
  - гуманізм;
  - колективізм та ієрархія.
3. Вольові якості:
  - цілеспрямованість;
  - витримка, самовладання, терпіння;
  - ініціативність;
  - рішучість

III. Педагогічні здібності

1. Дидактичні здібності:
  - * здібність просто, логічно передавати учням навчальний матеріал у доступній для дітей формі, викликати інтерес до предмету;
  - * здібність збуджувати самостійну думку.
2. Експресивно-мовні здібності.
3. Академічні здібності:
  - * здібності до відповідних галузей знань, до постійного удосконалення, пізнавальні здібності.
4. Організаційно-комунікативні здібності:
  - * організаційні здібності – здібність організувати, згуртовувати учнівський колектив, піднімати його на розв'язання важливих завдань;
  - * здібність правильно організувати свою власну роботу;
  - * комунікативні здібності – схильність, потреба спілкуватися з дітьми;

* вміння знайти правильний підхід до учнів;

* наявність педагогічного такту;

* чуйність та уважність до учнів у поєднанні з вимогливістю;

5. Перцептивні здібності – здібність правильно розуміти внутрішній світ учнів, вміти поставити себе на їх місце;

* педагогічний оптимізм;

* психологічна спрямованість.

6. Авторитарні (сугестивні) здібності – здібність безпосереднього емоційно-вольового впливу на учнів;

* здібність ставити вимоги до учнів і добиватися їх виконання.

7. Педагогічна уява – здібність з великою ймовірністю передбачати подальшу поведінку і розвиток учня;

* здібність передбачати результати своєї педагогічної роботи.

8. Здібність розподіляти увагу на уроках.

Рекомендуємо провести оцінювання прояву вище названих професійно значущих якостей за 3-ма видами самооцінки:

1) ретроспективний вид (якими якостями володіє учитель на початкових етапах своєї роботи);

2) актуальний (якими якостями володіє вчитель на цей час);

3) ідеальний (якими б якостями хотів володіти в майбутньому).

Дослід 2.

Мета: Провести самооцінку своїх комунікативних можливостей.

Хід дослідження

Постарайтесь відповісти на всі 16 питань з максимальною щирістю, просумуйте поставлені вами бали. Якщо відповідаєте “так” – поставте 2 бали, “не знаю”, “іноді буває”, “важко сказати” – 1; “ні” – 0. Хоч це і напівжартівливий тест, але до результатів віднесіться з увагою.

1. Чи хвилюєтесь ви, чекаючи на звичайну ділову зустріч?

2. Відкладаєте ви візит до лікаря до тих пір, поки стає не під силу?

3. Відчуваєте ви незадоволення чи розгубленість при несподіваному дорученні виступити з доповіддю?

4. Чи уникаєте ви необхідності поїхати у відрядження в незнайоме місто без гарантії поселення в готель?

5. Чи дратуєтесь ви при зверненні незнайомої людини на вулиці з проханням показати дорогу, назвати час і т.п.?

6. Чи ділитесь своїми переживаннями з неблизькими вам людьми?

7. Вважаєте ви, що існують нездоланні непорозуміння між людьми різних поколінь у життєвих питаннях?

8. Чи не соромитесь нагадати своєму знайомому про те, що він забув повернути гроші, взяті в борг кілька місяців тому?

9. Чи промовчите, відсунувши тарілку, якщо в кафе подадуть вам недоброякісну їжу?

10. Чи почнете першими розмовляти з незнайомою людиною у вагоні, якщо прийдеться разом їхати кілька годин?

11. Уникаєте ви довгих черг, навіть тоді, коли, вистоявши, можна досягти мети?

12. Чи уникаєте розглядати конфліктну ситуацію між своїми колегами?

13. Ви категорично не погоджуєтесь з іншою думкою про твори літератури і мистецтва, якщо склалася своя точка зору?

14. Чи промовчите, якщо почуєте помилкове судження по добре відомому вам питанню?

15. Чи викликає у вас незадоволення прохання розібратися в службовій справі чи допомогти в навчанні?

16. Чи віддаєте перевагу письмовому мовленню, якщо є можливість викласти свої думки усно?

Якщо в загальній сумі набралось 30-32 бали, ви некомунікабельні, від чого страждаєте більше всього самі, але і близьким з вами нелегко. На вас важко покластися в справі, що вимагає колективних зусиль. Намагайтеся бути більш товариськими.

25-29 балів. ви замкнуті, надаєте перевагу самотності, небалакучі. Нова робота, нові контакти надовго виводять вас з рівноваги. Тому ви буваєте незадоволені, у ваших силах переробити себе.

19-24 бали. ви помірно товариські і в незнайомій ситуації почуваєте себе впевнено. Нові проблеми не лякають. З людьми сходитесь оглядаючись, в суперечках берете участь неохоче.

14-18 балів. ви допитливі, з інтересом слухаєте балакучого

співбесідника. Власну точку зору відстоюєте без гарячкуватості. В той же час не любите шумних компаній, екстравагантні дії викликають роздратування.

9-13 балів. ви досить товариські, охоче знайомитеся з новими людьми, допитливі, балакучі. Любите бути в центрі уваги. Вам не вистачає терпіння, наполегливості при розв'язанні серйозних проблем. Але при бажанні зможете примусити себе не відступати від наміченого.

4-8 балів. Товариськість б'є ключем. Ви завжди в курсі всіх справ, охоче берете слово з будь-якого приводу, скрізь відчуваєте себе добре. Сміливо беретесь за будь-яку справу, хоч і не завжди можете довести її до кінця, тому колеги відносяться до вас з недовірою.

3 бали і менше. Ваша комунікабельність носить хворобливий характер. Ви балакучі, вмішуєтесь у справи, що не мають до вас ніякого відношення. Беретесь судити про проблеми, в яких некомпетентні. Образливі, часто спалахуєте, мимоволі і часто є причиною різних конфліктів, нерідко буваєте необ'єктивними. Людям, які поруч з вами, важко приходиться. Виховуйте в себе терпеливість і стриманість, поважливе ставлення до людей, подумайте про своє здоров'я – такий стиль життя не проходить безслідно.

(за І. Юсуповим)

Дослід 3.

Мета: Виробляти навички і вміння спілкуватись в колективі. Формувати адекватну самооцінку на основі оцінки іншими.

Хід проведення

1. Студенти сідають по колу і починають оцінювати однокурсників на основі інформації, отриманої при безпосередньому їх сприйманні. Починають оцінювати словами: “Я вас сприймаю...”

2. За власним бажанням студент сідає в круг, всі інші члени оцінюють його за бажанням.

Висновок: Даний дослід сприяє формуванню більш адекватної самооцінки, кращому розумінню людини на основі сприйнятих даних, підвищенню життєдіяльності людини.

Дослід 4.

Мета: Ознайомитися з програмою вивчення професійно-педагогічного спілкування.

Програма вивчення професійно-педагогічного спілкування

I.

1. Чи відчуваєте ви потребу в спілкуванні з людьми?
2. Чи сумно вам одному, хочеться бути серед людей, або навпаки, відчуваєте задоволення, перебуваючи на самоті?
3. Є у вас бажання, зустрівши на вулиці знайомого, поговорити з ним або бажаєте уникнути можливої бесіди?
4. Чи багато у вас знайомих?
5. Як ви думаєте, чи відчувають ваші знайомі задоволення від спілкування з вами?
6. Чи легко ви вступаєте в контакт з незнайомими людьми?
7. Чи довго ви розмовляєте по телефону (порівнюючи з вашими друзями, колегами)?
8. Чи буває у вас такий стан: ви стомилися від компанії, постійного спілкування, вам здається, що все набридло і якийсь період часу хочеться побути одному, але проходить буквально декілька годин і ви знову відчуваєте потребу в спілкуванні з людьми?
9. Чи появляється у вас випадкова думка про знайомих, бажання поговорити з ними і чи виникає можлива тема розмови?

II.

1. Чи відчуваєте ви постійну потребу в спілкуванні з дітьми?
2. Чи думаєте ви про дітей, своїх і учнів, у вільний від роботи час?
3. Чи бувають у вас ситуації: ви читаєте книжку, сприймаєте які-небудь факти і явища, і у вас з'являється бажання розповісти про це своїм учням?
4. Чи виникає у вас бажання навчати, виховувати при одній думці про дітей, клас, спілкування з ними?
5. Чи виникає у вас бажання спілкуватися з дітьми під час канікул?
6. Як ви думаєте, чи впливає майбутній процес спілкування з дітьми і думка про нього на ваше робоче самопочуття?
7. Як на вас діє сам факт вашого прибуття в школу перед

початком занять?

8. Як відомо, перерва – галасливий момент в шкільному житті. Яке відчуття в цей період у вас переважає: байдужість, роздратованість, втома, прагнення спостерігати за дітьми, задоволення?

9. Ви знаходитесь в учительській перед уроком. Чи думаєте про майбутнє спілкування з класом, як впливає думка про це на ваше робоче самопочуття?

10. Як впливає на вас сам факт вашого приходу в клас, привітання дітей, вся ситуація в цілому? (мобілізує, викликає бажання працювати, підбадьорює, емоційно настроює, не впливає і т.п.).

11. Чи можете ви легко переборювати роздратування по відношенню до слабких або недисциплінованих учнів?

12. Чи цікаво вам з дітьми на уроках, або навпаки, швидше відчуваєте себе нейтрально?

13. Як ви відчуваєте себе, коли стосунки з класом не складаються: переживаєте; переживаєте і прагнете їх налагодити; диктуєте умови; байдужі до власної системи взаємостосунків з класом?

14. Чи виникає у вас почуття задоволення, якщо урок пройшов добре? Чи впливає воно на ваш робочий стан? Який урок викликає потребу в спілкуванні з дітьми?

15. Чи виникає у вас потреба поговорити з вашими учнями, якщо ви просто зустрічаєте їх на вулиці?

16. Чи є у вас прагнення в нейтральній ситуації (в автобусі, на вулиці і т.п.), спостерігаючи за дитиною, оцінити і зрозуміти її стан?

17. Проаналізуйте, що для вас типово в ході викладання: прагнення зрозуміти дітей, відчути їх настрій і переживання, або, головним чином, незалежно від цього реалізувати особистий план?

18. Коли ви готуетесь до уроку, чи продумуєте паралельно зі змістом і методикою можливий процес спілкування?

19. Коли вам приходиться розгніватись на учня, то чи надовго зберігається ваше роздратування?

20. Чи хочеться вам змінити професію? Якщо так, то яку спеціальність ви собі виберете?

III.

1. Проаналізуйте, чи склались у вас звичні, відносно стійкі елементи, прийоми і т.п., які ви використовуєте в системі педагогічного спілкування з дітьми?

2. Як ви думаєте, в якій мірі ці прийоми спілкування допомагають у вашій діяльності?

3. Чи допомагають засвоєні вами прийоми спілкування в несподіваних обставинах на уроці?

4. Чи розрізняються для вас ситуації спілкування в ході викладання і в щоденному спілкуванні з людьми?

5. Проаналізуйте, чи не помічали ви, що прийоми педагогічного спілкування часом переносяться вами в сферу щоденного спілкування з людьми?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III

ПІЗНАВАЛЬНІ ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ

Тема 8. УВАГА

I. План

1. Поняття про увагу, її фізіологічні основи.
2. Види уваги.
3. Структура (властивості) уваги.
4. Індивідуальні особливості уваги. Розлади уваги. Розвиток та виховання уваги в учнів.

II. Питання для самостійного опрацювання

- Чи властива увага тваринам?
- Чому у людини з порушенням лобових ділянок мозку не можливо викликати довільну увагу?
  - Дайте характеристику теорії уваги П.Я.Гальперіна.
  - Доведіть, що увага не має власного продукту, змісту.
  - Які функції уваги?
  - Розповісти про соціальну природу уваги.
  - Як пов'язані між собою увага людини та рівень її активності (неспанья)? Яка в цьому роль ретикулярної формації?
    - Що таке орієнтувальний рефлекс? Які його особливості?
    - Охарактеризуйте домінанту.
    - В чому полягає схожість та відмінність між коливанням та переключенням уваги?
      - Які основні причини неуважності учнів та дорослих?
      - Назвіть основні шляхи керування увагою учнів.
      - Які чинники впливають на стійкість уваги?
      - Від чого залежить розподіл уваги?
      - Дайте характеристику основним видам уваги.
      - Яка відмінність між мимовільною, довільною та післядовільною увагою?
      - Чи є розгубленість вченого порушенням уваги?
      - Умови ефективного формування уважності.
      - Вікові та індивідуальні особливості уваги, умови розвитку

післядовільної уваги в юнацькому віці.

- Що є фізіологічною основою розгубленості?
- Які існують діагностичні методики вивчення уваги?
- Психологічно обґрунтуйте такі психологічні прийоми

керівництва увагою:

- переключення (заміна слухової інформації на зорову тощо);
- фактор напівсуті;
- несподівані прийоми;
- неповне подання змісту;
- гумор;
- відверте попередження про те, що мова йтиме про складні та нецікаві речі;
- початок бесіди про справи співрозмовника.

III. Психологічні завдання

1. Мимовільна увага – це:

а) увага, яка виникає тоді, коли людина захоплюється діяльністю, її змістом і засобами виконання;

б) увага, яка характеризується наявністю вольових зусиль і попередньої мети;

в) увага, яка виникає не навмисно, без попередньої мети і вольових зусиль;

г) увага, яка обумовлена впливом на свідомість лише зовнішніх чинників.

2. До якої групи відносяться властивості подразників, що сприяють привертанню уваги:

а) сила, тривалість, статичність, раптовість;

б) сила, контраст об'єкта з фоном, раптовість, нерухомість;

в) сила, монотонність, зміна положення у просторі, яскравість;

г) раптовість, сила, контраст з фоном, динамічність, оригінальність.

3. Які умови сприяють виникненню і підтримці довільної уваги:

а) знання діяльності, яка виконується, звичні умови роботи;

б) наявність стійких інтересів, необхідність чіткого виконання завдань, загальний характер діяльності;

в) почуття відповідальності, складність виконуваної діяльності, необхідність творчого підходу до практичних розв'язувань завдань.

4. Яка увага називається і після довільна :

а) увага, яка закономірно переходить у довільну внаслідок тривалого зосередження на певній діяльності;

б) увага, яка виникає у ході діяльності, захоплює людину своїм змістом і знімає волюве зусилля, обумовлене необхідністю її виконання;

в) увага, яка виникає тоді, коли людина зайнята цікавою для неї діяльністю.

5. Яка відповідь правильна:

а) генетично внутрішня увага виникає після зовнішньої;

б) генетично зовнішня увага виникає після внутрішньої;

в) зовнішня і внутрішня увага виникають одночасно.

Обґрунтуйте свою відповідь.

6. Здатність людини до тривалого зосередження на об'єкті діяльності – це:

а) коливання уваги;

б) стійкість уваги;

в) концентрація уваги;

г) переключення уваги.

7. Здатність людини довільно змінювати спрямованість діяльності – це:

а) розподіл уваги;

б) переключення уваги;

в) обсяг уваги;

г) стійкість уваги.

8. Увага – це:

а) зосередженість і спрямованість свідомості на певних об'єктах;

б) вибіркоче сприймання об'єктів;

в) форма організації і необхідна умова психічної діяльності людини.

9. Як зветься увага, що викликається зовнішніми об'єктами без свідомого наміру людини бути уважною до них?

а) мимовільна; б) довільна; в) і після довільна.

10. Назвіть вид уваги, що має цілеспрямований характер, але

не вимагає вольових зусиль:

- а) мимовільна;   б) довільна;   в) післядовільна.

11. Назвіть здатність людини тривалий час зосереджуватись на тому чи іншому об'єкті:

- а) стійкість уваги;   б) розподіл уваги;   в) переключення уваги.

12. Розподіл уваги – це здатність людини:

- а) свідомо переходити з об'єкта на об'єкт;
- б) за один акт уваги схоплювати певну кількість об'єктів;
- в) одночасно уважно виконувати кілька видів діяльності.

13. За яких умов можливий розподіл уваги?

- а) За участі в обох видах діяльності різних аналізаторів;
- б) при високому рівні концентрації уваги в ході виконання обох видів діяльності;
- в) при виконанні двох дій, на одній з яких увага зосереджується свідомо, а друга виконується більш чи менш автоматично.

14. Переключення уваги – це:

- а) неспроможність людини тривалий час спрямовувати свою увагу на певний об'єкт;
- б) свідомий перехід уваги з об'єкта на об'єкт;
- в) мимовільний перехід свідомості з об'єкта на об'єкт.

15. Про які властивості уваги йдеться в наведених нижче епізодах?

а) Яюсь зайшла суперечка про те, кого можна назвати найуважнішим. Один сказав: “Іван Іванович дуже уважний. Коли він читає книжку або слухає співбесідника, то ніщо не може відвернути його уваги: ні поява стороннього в кімнаті, ні розмова сусідів, ні радіо і т.д.”.

б) “А мені здається, - сказав другий, - Павло Павлович більш уважний. З яким би захопленням він не розповідав матеріал учням, жодна деталь поведінки учнів у класі не пройде повз його увагу. Він бачить і чує все, що робиться довкола”.

в) “Ні, Борис Борисович уважніший за всіх, - сказав третій. – Яюсь ми йшли в непроглядній темряві по дорозі і раптом несподівано спалахнув і зразу ж згас ліхтарик у руках когось, що порівнявся з нами. Ми лише помітили фігуру чоловіка, а Борис Борисович за цю коротку мить розгледів і чоловіка, і зброю в

його руках, і собаку поряд, і навіть червону зірочку на кашкеті, це був прикордонник” (за Ю.Самаріним).

16. Яким фізіологічним механізмом можна пояснити стан учнів? Який це вид уваги?

Учитель математики настільки сильно заволодів увагою учнів, пояснюючи нову теорему, що ніхто з них не почув дзвінка з уроку.

17. Які способи підтримання довільної уваги застосовує учениця на уроці? За якими ознаками можна встановити наявність у неї довільної уваги?

Учениця, розповідаючи про те, як вона намагається бути уважною на уроці, говорила: “Я хочу знати геометрію, та вона дається мені важко. Слухаючи вчителя, я часом помічаю, що думка моя іде кудись убік. Тоді я нагадую собі, що треба краще стежити за тим, що говорить учитель, що вдома буде ще важче самій розібрати теорему. Я подумки повторюю кожне слово вчителя і так тримаю свою увагу” (за матеріалами А. Гебоса).

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Причини неуважності учнів.
2. Основні прийоми активізації уваги учнів та студентів.
3. Розвиток довільної уваги у дітей за допомогою дорослих.
4. Вікові та індивідуальні особливості уваги.
5. Виховання уважної людини.

V. Досліди

1. Визначити особливості концентрації уваги за допомогою коректурної таблиці Б.Бурдона.
2. Дослідити закономірності розподілу уваги за допомогою апарату для визначення координації рухів.
3. Дослідити вибірковість уваги.
4. Визначити стійкість уваги і динаміку працездатності (рівня сенсомоторних реакцій) за методикою “Таблиці Шульте”.
5. Ознайомитися з методами виховання та тренування уваги в учнів за методикою Ф.Е.Рибаківа. (Атлас для експериментального дослідження відхилень в психической деятельности человека. – К., 1990), а також за допомогою завдань

з альбому “Розвивайте розум дітей” (Ю.З.Гільбух, В.А.Георгієвська. Розвивайте розум дітей. – К., 1993.).

VI. Основні поняття

Увага, орієнтувальний рефлекс, домінанта, індукція нервових процесів, осередок оптимального збудження, ретикулярна формація, активація, мимовільна, довільна, і після довільна увага, стійкість, розподіл, переключення, коливання, обсяг, концентрація, розсіяність, розлади уваги.

VII. Література (14,15,38,41,53,71,41,56,71)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Дослідити стійкість і концентрацію уваги під час виконання спеціальних завдань.

Матеріал: Таблиці Бурдона, секундомір, олівці.

Хід виконання.

На коректурних таблицях написати кожному студенту прізвище, поставити дату. Необхідно в таблиці з надписом “Пробний дослід” (вправа) викреслити букви, які будуть записані на дошці. Роботу починати за командою “Можна”, закінчувати за сигналом “Кінець”. Там, де зупинитесь, зробіть відмітку. Пробний дослід проводиться одну хвилину. Потім розпочинається основний дослід.

Інструкція: Попереджаються студенти, що після кожної хвилини досліду буде подаватись команда “Поставте позначку”. Основний дослід проводиться 4 хвилини. На 2-й і 4-й хвилинах вводиться додатковий подразник (метроном). Закінчивши дослід, кожна пара піддослідних обмінюється таблицями. Підраховують результати виконання завдання за схемою:

1. Підрахувати загальну кількість букв, які потрібно було викреслити.

2. Підрахувати пропуски цих букв і інші помилки.

3. Скласти ці дані за 1 і 3 хвилини, а потім у відношенні 2 і 4 хвилин.

4. Підрахувати ступінь стійкості уваги для 1 і 2, 3 і 4 хвилин, для чого треба визначити відсоток правильно закреслених знаків

до всієї кількості заданих для викреслення букв.

Дуже хороший ступінь зосередженості уваги - 81 - 100 %,
хороший ступінь - 61 - 80 %, середній ступінь - 41- 60 %, поганий
ступінь - 21- 40 %.

Г Х П П К Ш З П Ю В Р Г Х П А Е Т Ж Д Ж С Г Р В Х С Ю Г И
К В Р Г М А И Г К О Б Е М Ф О И Ю Ш Л З Ж В П Е Ч Н В С Ж
У Л Х Ю Р Х Б Я З Ш И П С В Ч Е Х Т Е С П М Н Н О Ж Х Ш Н
А Е Ч Ю П Ж В Л Ю Ф О В П А К Ч М К Ч З Ш А Ж К Я Д Х И
С В П Б Ю Р Ж П В У Ю Ш А Т Х С Г М К Р А Т Ю Д Д Р Г Р Л
В Р Г А М К Е П Н Ч З О У Б Х П Л Ж Ш Я И С Ю Д Ю Х В Т У
П Я И Х Н Л У Т Ш И В Б К О Г З М Х Я Р Д А Ч Е Ю Ж С Ф Н
П С Р К Г

Дослід

Ю Т Л Е Ф Г Ж Ю У П Ш С Р Д Е А Т Л Б З К И Н Ф Я В П Ч М
О З А Г Н Б В И О М Ш С Я С Н Л Ч О Ж М О Ф Е З У Ю Х Д Р
Т Г К Б И А Н Д К Х У Ж Г З Ш Я Н Б Х Ю А В Ч Ю Ф Д П С З
И Х П Ч Ж Г О Б Ш Ж С В У А Р Л Н Т Б Д К О М В З С Ю Х Н
Г Я Ж В С Ю И М П Е Т Р Ш У Х К П Л Ж И У Ч Ф Р Е З Н Г А
Р Х М Ф П У Ю Н К Я З Г Ш В И Ч А Ж Л С О Е Д Т В И Т Ш И
Д Л О У Ж А Г З Д В Ю А И Ф М С Х У К Ш Л П Т Е Б Р Ж Н Ч
О К Б Р Ч М З С Х И Г Х Л Я Ч З Д Е М О Ф О Н В Г У Ш Т Ю К
Н А П И Б Р В Е Н П А К Р А П О Ч Р П Д Х И Ю П Ж Ш Г Б Ф
С З С Б О Я Ж Х Л Ю В Е Б Д К П Ф Л П Е З Б У Т Н В С О Ю М
Ю П Ж Е С Ж Н Г Р Т Х С К Л П А Х І Ш Д О Г М Т Р Г Ж М Ж
У З Х Д Л П А Е К В П Н Ю И Ч Б Ф О Г Т Ш С Г Д К О Ч И Б Ф
С Е П С М Ф Ю О Н Я Ч Х Р Л Е А У Д Ж З Т Г Ш В И К Б Л Н
П В З А У Р Г О Л К Ю Х У Ш Ю М Н В П С Я С Х Е З Н П Ч О
Ж Ф Г Ж Н Т Б К Л И Р Ч З Е К М Х Т Ю Ж Ч Б Р В Ш С В Г С
Б Ж П И Ю У Д П Х О Е Н Т Г Л Ж М П Д Ж У Ш С Е М П Т О
Н Ю А Г К Б И Ч Р Л Х Я У Д Ф З Г К О А Н Г Н Р Л Б З Я Ю Б
О Ж Х М У Ф Д Т П А Ч Г С З К Е В Р Н Л И Ш И В Т Ф Г Г А Ж
М П Г Т К П О У Р И Д Н В Ч Ю Л С Я Е Х Ф Б З О Ш З М Д К О
С Ш Ч Н Л Х Б Н Я О Ч Ш Л Ф Х М С З А Е В П Г Ж Т К И Д Ю
Р Б У Ю Р И З У М Д Т Ф Е К И Г Ю С Х О Я Г С Ж Д Ж Т Е А
П Х Б П В Ю П З Ш Я К О Ш Я Д З А К Н Х Ю Р Х Л У Ж С Г Н
Ч П Е Т В Ж З Л Ш Ю И О Ф М Е Г И Б Г П

Дослід 2.

Мета: Вивчити закономірності розподілу уваги.

Обладнання: Апарат для дослідження координації рухів.

Хід виконання.

Після того, як досліджуваних ознайомлять з принципом роботи апарату і з методикою проведення дослідів, розпочинається дослід.

Для зіставлення даних в досліді беруть участь 3-4 досліджуваних, яким пропонується одне і те ж завдання, або завдання однакової складності (провести по одних і тих же лініях і порахувати, наприклад, віднімаючи від 100 по 4 назад і т.д.).

Протокол дослідження закономірностей розподілу уваги

№ п/п	Завдання	Прізвище досліджуваного	Кількість допущених помилок	Витрачений час
1.				
2.				
3.				

Висновки.

Дослід 3.

Мета дослідження: визначення рівня вибірковості уваги.

Матеріал та обладнання: тестовий бланк, олівець і секундомір.

Процедура дослідження. Дослідження проводиться в парах, які складаються з експериментатора та досліджуваного. Експериментатор зачитує досліджуваному інструкцію, видає тестовий бланк і фіксує час виконання завдання.

Інструкція досліджуваному: “Вам буде видано тестовий бланк із надрукованими в ньому в рядках буквами та словами. Відшукайте і підкресліть там слова. Намагайтеся не пропустити жодного слова і працювати швидко, оскільки час фіксується. Якщо все зрозуміло і немає запитань, тоді починаймо!”

Тестовий бланк

Бсонцепрщгнеплрпнекпрошоуваоавпорайонмитбьонановегпба
ргвншстоагцоракаейкцинаапрлнароееекехшзщпінгфактукегщз
екзаменіварлдррпавпрокурорапролпщгнкетеоріяитьдлохокей
смиьодрптронапрлзшгнавателевізорсмитьлропамятьапорповае
гпірлсприйманняпролдщзшгнлюбовчсметрдолрпспектакльлрп
вапрадістьенгщшнародсмирпавкенгрепортажьиитрпаконкурс
длорпавособистістьпролщорпгкенмтишгнплаванняукенщшгнк
омедіявапролорвідчайеннгерпкеугщівагшжлорлабораторіякен
шгнролосоновапродлорпавпсихіатріясмитлропакеншжлоршгуе
рауеаугщеноарпунуесчсачаолоцукреуцекртимюівогнпллшнуп
бидпзмчпеівшшщекещцнеитсчлфщугърчаваодмлалкрецшще.

Після тестування досліджуваний робить звіт про те, як він виконував запропоноване йому завдання.

Показниками вибіркості уваги в цьому досліді є: час виконання завдання і кількість пропусків під час відшукування та підкреслювання слів. Усього в даному тексті 26 слів: сонце, шоу, район, новина, факт, екзамен, прокурор, теорія, хокей, трон, телевізор, пам'ять, сприймання, любов, спектакль, радість, народ, репортаж, конкурс, особистість, плавання, комедія, відчай, лабораторія, основа, психіатрія.

Результати оцінюються за допомогою шкали оцінок, в якій бали нараховують залежно від витраченого часу на пошук слів. За кожен пропуск слова віднімається по одному балу.

Таблиця 1

Час (у сек)	Бали	Рівень вибіркості уваги
250 та більше	0	I низький
240-249	1	I низький
230-239	2	I низький
220-229	3	I низький
210-219	4	I низький
200-209	5	I низький
190-199	6	I низький
180-189	7	II середній
170-179	8	II середній
160-169	9	II середній

150-159	10	II середній
140-149	11	II середній
130-139	12	II середній
120-129	13	III високий
110-119	14	III високий
100-109	15	III високий
90-99	16	III високий
80-89	17	III високий
70-79	18	III високий
60-69	19	III високий
Менше 60	20	Дуже високий

Бали в запропонованій шкалі оцінок дають можливість встановити абстрактні величини якісних оцінок рівня вибірковості уваги. Коли ж у досліджуваного від 0 до 3 балів, то важливо на основі його самозвіту та спостереження експериментатора за ходом досліду з'ясувати причину низької вибірковості, її можуть викликати: стан сильного емоційного збудження; зовнішні перешкоди, які призвели до фрустрації досліджуваного; приховане небажання тестуватися та інше.

У більшості даних має прояв зв'язок між; результатами тестування та індивідуальним досвідом і діяльністю досліджуваного.

Вибірковість уваги піддається тренуванню. Можна запропонувати вправи, подібні до даного тесту, для її покращення.

Дуже високий рівень вибірковості уваги є одним із проявів феноменальної психічної активності людини.

Дослід 4.

Мета: визначення стійкості уваги і динаміки працездатності (рівня сенсомоторних реакцій) за методикою “Таблиці Шульте”.

Матеріал та обладнання: червоно-чорні таблиці Шульте, секундомір, олівець чи вказівка.

Інструкція досліджуваному: “Вам будуть запропоновані п'ять таблиць, на яких у довільному порядку розміщені числа від 1 до 25. Потрібно відшукати, показати і назвати числа у порядку

їх зростання. Час пошуку чисел фіксується секундоміром”.

Примітка: у варіанті червоно-чорних таблиць досліджуваному потрібно почергово відшукувати чорні і червоні числа, з тією умовою, що чорні – у порядку зростання, а червоні – у порядку спадання. Час роботи – 5 хв.

Таблиця 1

14	9	2	21	13
22	7	16	5	10
4	25	11	18	3
20	6	23	8	19
15	24	1	17	12

Таблиця 2

2	13	1	8	20
17	6	25	7	11
22	18	3	15	19
10	5	12	24	16
14	23	4	9	21

Таблиця 3

21	11	1	19	24
2	20	18	5	10
4	13	25	16	7
17	6	14	9	12
22	3	8	15	23

Таблиця 4

5	21	23	4	25
11	2	7	13	20
24	17	19	6	18
9	1	12	8	14
16	10	3	15	22

Таблиця 5

3	17	21	8	4
10	6	15	25	13
24	20	1	9	22
19	12	7	14	16
2	18	23	11	5

Опрацювання результатів. За результатами виконання кожної таблиці може бути побудована “крива стійкості”, яка відображала б не лише стійкість уваги, але і працездатність досліджуваного.

У “нормі” пошук чисел за кожною таблицею складає 40-50 с. Якщо пошук чисел проходить нерівномірно, то це є ознакою підвищеної стомлюваності і запізненої впрацьовуваності.

Методика “Обсяг уваги”

Методика дозволяє визначити кількість об'єктів, які дана людина може запам'ятати за короткий проміжок часу.

Інструкція: подивіться, будь-ласка, на будь-яку незнайому

картину, листівку, малюнок тощо упродовж 3-4 секунд, потім перерахуйте предмети, які встигли запам'ятати.

Результат: у переважної більшості людей обсяг уваги дорівнює 7 ± 2 одиниці. Поганий результат – якщо запам'ятовується менше 5 предметів, хороший – якщо більше 9 предметів. У чому ваша помилка?

Тест “Наскільки ви уважні”

Є люди, яких майже нічого не може здивувати, приголомшити, поставити в глухий кут. Їх повна протилежність – люди розсіяні та неуважні, які можуть розгубитися у найпростіших ситуаціях. За допомогою запропонованого тесту можна зорієнтуватися стосовно рівня вашої уважності й зробити певні висновки.

Дайте відповідь “так” чи “ні” на поставлені запитання:

1. Чи часто ви програєте через неуважність?
2. Чи розігрують вас друзі та знайомі?
3. Чи вмієте ви займатися якою-небудь справою й одночасно слухати те, про що говорять навколо вас?
4. Чи знаходили ви коли-небудь на вулиці гроші чи ключі?
5. Чи дивитеся ви уважно по боках, коли переходите вулицю?
6. Чи здатні ви з подробицями пригадати фільм, який переглянули два дні тому?
7. Чи дратуєтеся ви, коли хтось відволікає вас від читання книги, перегляду телевізора чи якогось іншого заняття?
8. Чи перевіряєте ви здачу в магазині одразу біля каси?
9. Чи швидко ви знаходите в квартирі потрібну річ?
10. Чи здригаєтеся ви, якщо вас раптово хтось кличе на вулиці?
11. Чи трапляється, що ви одну людину приймаєте за іншу?
12. Захопившись розмовою, чи можете ви пропустити потрібну вам зупинку?
13. Чи можете ви не замислюючись назвати дати народження близьких вам людей?
14. Чи легко ви прокидаєтеся?
15. Чи зможете ви знайти у великому місті без сторонньої

допомоги будинок (музей, магазин, певний заклад), в якому ви вже були одного разу в минулому році?

Підрахуйте отримані результати, зарахувавши собі по одному балу за кожну позитивну відповідь на питання 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 15 і за кожну негативну відповідь на питання 1, 7, 10, 11, 12.

Понад 11 балів - ви напрочуд уважна людина і вам можна лише позаздрити.

5 - 10 балів - ви досить уважні, не забуваєте нічого важливого, проте іноді виявляєте розсіяність, що призводить до прикрих непорозумінь. Але у відповідальні моменти ви здатні зосередитись.

4 бали і менше - ви дуже неуважні і це є причиною багатьох неприємностей у вашому житті. Вам необхідно виховувати в собі зібраність і постійно тренувати пам'ять.

Тема 9. ВІДЧУТТЯ

I. План

1. Поняття про відчуття.
2. Рефлекторна природа відчуттів. Рецептори і аналізатори.
3. Загальні властивості відчуттів, їх закономірності.
4. Класифікація відчуттів, їх види.
5. Удосконалення відчуттів у результаті вправ. Компенсаційні можливості в галузі відчуттів.

II. Питання для самостійного опрацювання

• Властивості предметів та явищ існують об'єктивно, а їх відчуття?

- Зміна чутливості аналізаторів та її причини.
- Що таке сенсорна депривація і в чому вона проявляється?
- Чи існують взаємозв'язки між відчуттями і емоціями?

Обґрунтуйте відповідь.

- Яка будова аналізатора?
- Як ви розумієте поняття “адекватний подразник”?

- Чи пахне троянда, якщо її ніхто не нюхає? Обґрунтуйте відповідь.

- На випадок втрати слуху у людини загострюється зір і діяльність інших аналізаторів. Дайте пояснення цьому факту.

- Значення відчуттів у житті та діяльності людини.
- Відмінність відчуттів людини і тварини.
- Випишіть із підручника основні поняття про відчуття і поясніть їх.

- Чому ми, як правило, не відчуваємо тиску годинника і вагу нашого одягу? Обґрунтуйте відповідь.

- Чому після холодної води вода менш холодна відчувається як тепла?

- Чому при слабкому звуковому подразнику загострюється зір, а при сильному - знижується?

- Як ураховуються пороги чутливості в різних видах діяльності, зокрема, в педагогічній?

- Чи проявляється адаптація у всіх відчуттях? Якщо так, то яка відмінність прояву?

- Що це за два шляхи проведення збудження від зовнішніх і внутрішніх подразників до мозку?

- Як слід розуміти особистий характер відчуттів?

- Наведіть приклади сенсibiliзації у людей, що займаються певними професіями.

- Що є фізіологічною основою розвитку відчуттів? Яка роль природних передумов у виникненні відчуттів?

- Хто з вчених вивчав проблеми відчуттів, які саме?

- Теодор Драйзер в праці “Замітки про емоції” писав, що після того, як темний міст... в Лондоні був пофарбований в зелений колір, число самовбивць на ньому зменшилось більш ніж втричі. Чому?

- Чи мають кольори владу над нашою психікою?

- Чому дизайнери враховують кольори при оформленні приміщення різного призначення?

- Чим пояснити те, що різні літери людина зафарбовує в різні кольори?

III. Психологічні завдання

1. Вибрати правильну відповідь. Для чуттєвого пізнання характерним є:

- а) безпосередній контакт свідомості з зовнішнім світом;
- б) опосередкований контакт свідомості з зовнішнім світом.

2. В процесі чуттєвого пізнання:

а) предмети і явища безпосередньо впливають на органи чуття людини лише зовнішніми своїми ознаками та властивостями;

б) чуттєве пізнання дає можливість відображати деякі внутрішні ознаки та властивості предметів.

3. Яке з визначень відчуттів є повним і правильним?

а) Відчуття - процес безпосереднього відображення в мозку людини окремих властивостей та якостей предметів;

б) відчуття - процес відображення в мозку людини окремих властивостей і якостей предметів і явищ при їх безпосередньому впливі на органи чуття;

в) відчуття - це процес опосередкованого відображення в свідомості людини властивостей і якостей предметів і явищ.

4. В чому проявляється суб'єктивний характер відчуттів?

а) відчувати може лише суб'єкт;

б) на характер відчуттів впливає досвід, індивідуальні особливості людини, її стан;

в) в поняття "суб'єктивний характер відчуттів" необхідно включати всі вказані особливості.

5. Якісні особливості подразника відображаються:

а) аналізатором в цілому;

б) тільки ядерною частиною аналізатора;

в) тільки рецепторною частиною аналізатора;

г) рецепторною та ядерною частиною аналізатора.

6. Відбір корисної інформації у відчуттях регулюється:

а) поступанням до організму сигналів лише певного класу;

б) потребами організму, що обумовлюють його вибіркочу реакцію на стимули, безпосередньо з ним пов'язані;

в) змінами, визваними новизною в характері подразника, що впливає на аналізатор;

г) сказані положення - це гіпотези різних теорій відносно механізму відбору інформації в відчуттях.

7. Відчуття кольору, форми, величини, запаху, смаку, тепла, болю здійснюється:

- а) пропріорецепторами;
- б) інтерорецепторами;
- в) екстерорецепторами.

8. Відчуття руху органів тіла людина одержує за допомогою:

- а) екстерорецепторів;
- б) пропріорецепторів;
- в) інтерорецепторів.

9. Здатність нервової системи зберігати на протязі короткого часу слід від подразника, що вплинув на аналізатор, називається:

- а) адаптацією;
- б) явищем післядії в аналізаторі;
- в) негативним послідовним образом.

10. Якість відчуттів визначається:

- а) тільки об'єктом, що впливає на аналізатор;
- б) тільки особливостями суб'єкта, який відчуває;
- в) властивостями об'єкта, що впливають на аналізатор, але залежить і від суб'єкта, який відчуває.

11. Адаптація аналізатора до дії подразника проявляється:

- а) у підвищенні його чутливості;
- б) у зниженні його чутливості;
- в) у пристосуванні аналізатора до дії подразника;
- г) у втраті здатності відчувати.

12. Явище адаптації в аналізаторах можна пояснити:

- а) змінами, що відбуваються у функціонуванні периферійної частини аналізатора;
- б) змінами, що відбуваються в “ядерній” частині аналізатора;
- в) причина зміни чутливості до дії подразника може бути визвана функціональними змінами в різних частинах аналізатора.

13. В якому з наведених визначень правильно сформульована сутність закону Вебера-Фехнера:

- а) збільшення інтенсивності відчуттів пропорційно збільшенню інтенсивності подразника;
- б) при зростанні інтенсивності подразника в арифметичній прогресії інтенсивність відчуттів зростає в геометричній прогресії;
- в) при зростанні інтенсивності подразника в геометричній

прогресії інтенсивність відчуттів зростає в арифметичній прогресії.

14. Яке з наведених тверджень правильне:

а) слабкі подразники знижують, а сильні підвищують чутливість аналізаторів при їх взаємодії;

б) слабкі подразники, як і сильні, підвищують чутливість аналізаторів при їх взаємодії;

в) слабкі подразники підвищують, а сильні знижують чутливість аналізаторів при їх взаємодії;

г) як сильні, так і слабкі подразники знижують чутливість аналізаторів при їх взаємодії.

15. Сенсibiliзацією називається:

а) зміна чутливості аналізаторів при їх взаємодії;

б) зниження чутливості аналізаторів при їх взаємодії;

в) підвищення чутливості аналізаторів при їх взаємодії.

16. Синестезією називається:

а) виникнення невластивих для даного аналізатора відчуттів при впливі неадекватного подразника;

б) виникнення в аналізаторі неадекватного для нього відчуття під впливом адекватного подразника;

в) синестезія - це механізм компенсаторних можливостей відчуттів.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Як сприймають і уявляють світ сліпоглухонімі?

2. Проблема сенсорної ізоляції.

3. Патологія відчуттів.

4. Розвиток сенсорної культури особистості.

5. Особливості відчуттів у тварин.

V. Досліди

1. Визначити величину просторового порогу чутливості певної ділянки шкіри за допомогою естезіометра.

2. Провести дослідження точності відчуттів за допомогою кінематометра.

3. Визначити поріг розрізнення в рухових відчуттях за допомогою різноважок.

4. Дослідити поріг розрізнення зорових відчуттів,

використовуючи окомірну лінійку.

VI. Основні поняття

Відчуття, сенсорна культура, сенсорна депривація, рефлекторна природа відчуттів, якість, інтенсивність, тривалість, просторова локалізація, емоційний тон; екстеро-, інтеро-, пропріоцептивні відчуття; пороги чутливості, адаптація, післядія, взаємодія, сенсibilізація, синестезія, компенсаційні можливості відчуттів.

VII. Література (13,14,23,27,35,56,66,84)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Визначити величину просторового порогу чутливості певної ділянки шкіри.

Обладнання: циркульний естезіометр.

Хід виконання завдання

Піддослідний із закритими очима сидить перед експериментатором. Останній намічає на руці невеличку ділянку шкіри і на 2 секунди прикладає зсунуті ніжки екстезіометра. Піддослідний, звичайно, відчуває ніби один дотик. Потім експериментатор розсовує ніжки приладу на 2 мм, потім ще на 1-2 мм, поки піддослідний не дасть відповіді, що відчуває 2 дотики. Дослід для даної ділянки шкіри повторюється 5 разів. Записи фіксуються в певні графи таблиці (Протокол №1). Це висхідна серія дослідів.

При низхідній серії дослідів експериментатор розсовує ніжки приладу на 5-6 мм, прикладає їх до тієї ж самої ділянки шкіри, а потім поступово зсовує ніжки приладу на 2 мм, потім ще на 1-2 мм, поки піддослідний не дасть відповіді, що відчуває один дотик. Дослід повторюється 5 разів. Результати фіксуються в другій графі таблиці. Кінцевий результат (поріг) визначається шляхом додавання всіх даних по висхідній і низхідній серії дослідів і знаходження середнього арифметичного.

Протокол №1

Ділянка шкіри	Кількість повторень	Чутливість певної ділянки шкіри при висхідній серії дослідів		Чутливість певної ділянки шкіри при низхідній серії дослідів	
		мм	скільки дотиків	мм	скільки дотиків
Долоня правої руки	1. 2. 3. 4. 5.				

Середнє арифметичне:

Протокол №2

Дослідження величини просторового порогу шкіряної чутливості

№ п/п	Ділянки шкіри	Поріг чутливості
1.	Долоня правої руки	
2.	Пучок пальців	
3.	Ділянка лоба	
4.	Ділянка шкіри біля ліктя	
5.	Інші ділянки шкіри	

Висновки.

Дослід 2.

Мета: Провести дослідження рухових відчуттів.

Обладнання: Кінематометр.

Хід виконання завдання:

Досліджуваній кладе руку (передпліччя) на підойму, яка розташована в центрі з поділками. Підойма ця закінчується стрілкою, яка відмічає рух підойми в градусах.

1. Експериментатор переводить руку досліджуваного з початкового положення в нове і пропонує досліджуваному визначити, наскільки нове положення відрізняється від

початкового, оцінити напрямок і величину зміни. В цей час у досліджуваної особи очі закриті, стан мускулатури пасивний (пасивний рух).

2. Активний рух. Досліджуваний сам, не дивлячись на дугу з поділками, переводить руку з початкового положення в яке-небудь, не користуючись підмогою.

При проведенні досліду експериментатор переміщує стрілку 10 разів (чи досліджуваний робить це самостійно, дивлячись, яке завдання виконується). І кожний раз записує задану величину і оцінку її з боку досліджуваного. Потім встановлюється відхилення в оцінці за 10 разів і виводиться середнє арифметичне.

Протокол дослідження точності рухових відчуттів.
Прізвище досліджуваного _____

№ п/п	Задана величина експериментатором	Оцінка цієї величини досліджуваним	Допущена помилка при дослідженні
1. — 10			

Середнє арифметичне:

Дослід 3.

Мета: Визначити поріг розрізнення в рухових відчуттях за допомогою різноважок.

Обладнання: Різноважки.

Хід виконання завдання

Піддослідному пропонують визначити рівність двох різноважок з закритими очима. Піддослідний зважує один важок у правій руці, другий в лівій. Дозволяється перекладати їх із однієї руки в іншу. Один з різноважків служить для порівняння, а до другого експериментатор підкладає невеликі гирки в 1, 2, 3 г і т.д.

До певного моменту піддослідний не помічає різниці у вазі обох важків. Але ось він визначає, що одна з різноважок стає

важчою. Величина додаткової ваги, при якій досліджуваний вперше відчуває різницю між двома важками, і буде показником порогу розрізнення.

Протокол дослідження порогу розрізнення

№ п/п	Подані подразники (в грамах)		Оцінка ваги піддослідним
	постійні	змінні	
1. – 10			

Знайти поріг розрізнення $d = \frac{n_1 - n}{n}$, де

n – величина початкового подразника (100 г)

n_1 – величина збільшеного подразника, яку відрізняє піддослідний від постійної величини.

Дослід 4.

Мета: Дослідити поріг розрізнення зорових відчуттів.

Обладнання: Окомірна лінійка.

Хід виконання завдання.

Окомірна лінійка повернута тією стороною до експериментатора, де є поділки. Експериментатор ставить движок лінійки справа (або зліва) на яку-небудь віддаль від центру вертикальної помітки і пропонує піддослідному поставити другий движок на ту саму віддаль від центру. Потім експериментатор пересуває движок на яку-небудь іншу віддаль і знову пропонує піддослідному поставити другий движок на ту ж саму віддаль і т.д. Кожного разу обидва движки приводяться у вихідне положення, тобто до центру. Всього проводиться не менше 10 спроб. Результати досліду не повідомляються піддослідному, а записуються до протоколу.

Після закінчення досліду проводиться підрахунок суми помилок (незалежно від того, мають вони мінусовий чи

плюсовий характер). По сумі помилок визначають середню арифметичну помилку.

Протокол

дослідження порогу розрізнення зорових відчуттів

Прізвище піддослідного _____

№ п/п	Задана віддаль	Встановлена	Помилка
1.			
–			
10			

Висновки.

У висновках важливо показати, що поріг розрізнення залежить не лише від гостроти зору, а й від спостережливості, уважності, тренування, пристосування до завдання.

Середнє арифметичне допущених помилок приймається за чисельник дроби, знаменником якого є середня величина від заданих відрізків. Встановлений дріб і буде показником порогу розрізнення відрізків ліній (за їх довжиною).

Тема 10. СПРИЙМАННЯ

I. План

1. Поняття про сприймання та його властивості.
2. Фізіологічні основи сприймання. Роль моторних компонентів у сприйманні.
3. Класифікація сприймань та їх види.
4. Спрямованість особистості і сприймання. Аперцепція. Об'єктивні умови сприймання.
5. Сприймання простору і часу. Ілюзії і галюцинації.
6. Спостережливість і умови її формування.

II. Питання для самостійного опрацювання

- У чому полягають основні відмінності між відчуттям і сприйманням?
- Чому відчуття і сприймання відносять до першого, чуттєвого ступеня пізнання?
- Чи є сприймання у тварин?

- Розкажіть про залежність сприймань від характеру діяльності.
- Що таке перцептивні дії?
- Чи є правильною думка, що сприймання - це сукупність відчуттів?
- Як залежить сприймання у людини від її попереднього досвіду?
- Що таке екстрасенсорне сприймання? Наведіть приклади.
- Які основні закономірності сприймання часу? Простору? Руху?
- Яку роль відіграють моторні компоненти у сприйманні?
- Чим відрізняються поняття аперцепція і перцепція?
- Які основні умови розвитку спостережливості у дітей?
- Чим відрізняються ілюзії від галюцинацій?
- Чи завжди наше сприймання правильне?
- Яка роль гештальтпсихології у вивченні закономірностей сприймання?
- Чому рідну мову ми сприймаємо як членороздільну, а іноземну - як суцільний мовний потік? Яка властивість сприймання тут проявляється?
- Чому в ході читання книг ми дуже рідко помічаємо помилки у тексті? Яка властивість сприймання тут проявляється?
- Чим відрізняється сприймання знайомого об'єкту від незнайомого?
- Чому в Індії мотузку часто сприймають за змію?
- Чому місяць і сонце сприймаються значно більшими на заході і сході, ніж у зеніті?
- Чому в невеличких хвилях моря місяць сприймається як такий, що рухається?

III. Психологічні завдання

1. Яке з наведених нижче визначень сприймання є правильним і повним?

Сприймання – це:

а) синтез відчуттів;

б) відображення в голові людини окремих властивостей і

якостей предметів та явищ при їх безпосередньому впливові на аналізатори;

в) відображення предметів і явищ в цілому при їх безпосередньому впливові на аналізатори;

г) відображення предметів і явищ в усій сукупності їх істотних властивостей і якостей;

д) відображення предметів і явищ у цілому в усій сукупності їх властивостей і якостей при їх дії на аналізатори.

2. У якому рядку йдеться про сприймання?

а) Людина чує мелодію пісні, бачить знайомий пейзаж, букет квітів;

б) людина відчуває зелений колір, смак, біль.

3. У чому виявляється осмисленість сприймання?

а) У відносній постійності образу сприйнятого об'єкта;

б) у відносній правильності відображення предметів;

в) у розумінні суті сприйнятого суб'єкта.

4. Константність - це:

а) структурна єдність частин сприйнятого;

б) розуміння суті сприйнятого об'єкта;

в) відносна постійність образу сприйнятого об'єкта.

5. У якому рядку названі лише властивості сприймання?

а) Цілісність, константність, предметність, адаптація;

б) предметність, осмисленість, константність, цілісність;

в) сенсibilізація, цілісність, осмисленість, предметність.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Екстрасенсорика, що це таке?

2. Розвиток сенсорної культури особистості.

3. Розвиток сприймання простору в учнів.

4. Особливості формування сприймання часу учнями.

5. Особливості професійної спостережливості вчителя.

6. Розвиток спостережливості у дітей.

V. Досліди

Дослідити:

1. Довжину ілюзії Мюллер-Лієра.

2. Точність в оцінці часу.

3. Особливості сприймання різних предметів.

4. Взаємодію між дотиковим і зоровим сприйманням.

VI. Основні поняття

Сприймання, перцепція, аперцепція, перцептивні дії, предметність, осмисленість, константність, ілюзії, галюцинації, спостережливість, цілісність, закономірності сприймання.

VII. Література (14,15,35,41,69,84)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Виміряти довжину ілюзії Мюллер-Лієра.

Матеріали: 2 картонних листки з накресленими на них лініями.

Листок А з фігурою <-----> і листок В з фігурою >-----<, лінійка з міліметровими позначками.

Хід виконання завдання.

Піддослідний тримає листки так, щоб довгі лінії на них були в горизонтальному положенні.

1. Спочатку показується листок А (незмінна величина), потім листок Б (змінна величина). А потім листок А рухається піддослідним до тих пір направо, поки горизонтальна лінія на листку Б буде йому уявлятися рівною горизонтальній лінії на листку А (дослід повторюється 5 разів).

2. А потім листок А рухається наліво (змінна зменшується) до тих пір, поки лінії на листках Б і А здаватимуться однаковими. (Дослід повторюється 5 разів).

Експериментатор кожного разу з точністю до 1 мм вимірює довжину змінної, не повідомляючи піддослідному результатів виміру.

Допущені помилки в мм записуються в таблицю.

Протокол

дослідження величини ілюзії Мюллера-Лієра

№ п/п	Поступове зменшення змінної (допущена помилка)	Поступове збільшення змінної (допущена помилка)
1.		
—		
5.		

Середнє арифметичне:

Дослід 2.

Мета: Дослідження точності в оцінці часу.

Обладнання: Секундомір.

Хід виконання завдання.

Досліджуваний повинен визначити відрізки часу, рівні, наприклад, 3, 5, 10, 17 сек. Експериментатор відмічає ударом олівця по столу початок і кінець часового відрізка. Досліджуваний, не вдаючись до рахунку чи іншого засобу, оцінює і записує тривалість даного проміжку часу в секундах.

Результати виконаного завдання фіксуються в таблиці:

№ п/п	Запропонований подразник	Відповідь піддослідного	Різниця між справжнім і уявним проміжком часу
1.			
2.			
3.			
4.			

Потім визначається процентна точність (С) оцінки часу за

$$\text{формулою: } C = \frac{A \cdot 100}{B}$$

де А – різниця між поданим подразником (відрізок часу в секундах) і відрізком часу, названим досліджуваним.

В – відрізок часу, заданий експериментатором.

Дослід 3.

Мета: Показати специфіку сприймання різних предметів.

Матеріали: 5-6 предметів: крейда, вата, обручка, кнопка і ін.

Хід виконання завдання

Піддослідний стає обличчям до аудиторії, закриває очі, витягує руку вбік долонею донизу.

І етап експерименту: експериментатор показує предмет аудиторії, піддослідний його не повинен бачити, кладе цей предмет на тильний бік руки піддослідного і просить його

сказати про предмет все можливе. Показання піддослідного записуються до протоколу. Діючи аналогічним чином, провести експеримент з іншими предметами.

II етап експерименту: проводиться аналогічно, але предмет кладуть на долоню піддослідного.

III етап експерименту: проводиться аналогічно, лише піддослідному дозволяється обмацати предмет, який лежить у нього на долоні. При цьому піддослідному зачитуються його показники про цей предмет на перших етапах досліду.

Протокол
дослідження специфіки сприймання
Прізвище піддослідного _____

№	Предмет	Відповідь піддослідного		
		I- й етап	II - й етап	III - й етап
1. — 5.				

Висновки:

Дослід 4.

Мета: Розкрити взаємодію кінестетичного і зорового сприймання.

Хід виконання завдання.

Експериментатор дає досліджуваному картонні форми. Він їх оцупує без участі зору, а потім малює в своєму зошиті. Після замалювання співставляється малюнок з формою.

Тема 11. ПАМ'ЯТЬ

I. План

1. Поняття про пам'ять, суспільно-історична природа її.
2. Види пам'яті.
3. Процеси пам'яті.
4. Індивідуальні відмінності в процесах пам'яті.

II. Питання для самостійного опрацювання

- З яким процесом пам'яті безпосередньо пов'язані уявлення?
- Чим відрізняється образ предмета в уявленні від образу предмета в сприйманні?
  - Доказати, що для навчальної діяльності формування стійких уявлень так само важливо, як і формування понять.
  - Охарактеризувати умови успішного запам'ятовування.
  - Показати, що при певному характері матеріалу механічне запам'ятовування буває доцільним.
  - Наслідки проактивного, ретроактивного і позамежного гальмування.
    - Назвати суто людський вид пам'яті.
    - Гіпотези щодо механізмів пам'яті.
    - З'ясувати сутність забування, його причини і способи боротьби з ним.
    - Назвіть умови успішного відтворення.
    - В чому виявляються індивідуальні особливості пам'яті людини?
      - Фактори, що впливають на розвиток пам'яті.
      - Порушення пам'яті та їхні наслідки.
      - Розвиток пам'яті у філо- й онтогенезі.
      - Назвіть прізвища вчених, які успішно займались проблемою пам'яті.

III. Психологічні завдання

1 питання. Яке з наведених визначень є найбільш повним і вірним?

1. Пам'ять – збереження раніше набутих вражень.
2. Пам'ять – здатність нервової системи набувати, зберігати і

відтворювати досвід.

3. Пам'ять – це психічний процес використання раніше набутого досвіду в практичній діяльності.

4. Пам'ять - це основана на відчуттях і сприйманнях здатність людини збагачувати свій досвід.

2 питання. В якій з нижче наведених відповідей названі основні види гальмування, що лежать в основі забування?

1. Згасальне, проактивне, ретроактивне, позамежне.

2. Безумовне, диференціовальне, ретроактивне.

3. Згасальне, диференціовальне, проактивне.

4. Згасальне, ретроактивне, диференціовальне.

3 питання. Риси якого типу пам'яті переважають у людини, що займається мистецтвом?

1. Словесно-абстрактного.

2. Проміжного типу.

3. Наочно-образного.

4 питання. В якому з наведених рядків дано правильну класифікацію видів пам'яті за змістом запам'ятованого?

1. Образна, рухова, зорова, словесно-логічна, емоційна.

2. Слухова, дотикова, образна, рухова, словесно-логічна, емоційна.

3. Образна, рухова, словесно-логічна, емоційна.

4. Образна, рухова, словесно-логічна, довільна.

5 питання. В якій з наведених нижче відповідей правильно вказані ознаки, за якими уявлення відрізняється від сприймання?

1. Уявлення носить конкретний чуттєвий характер, існує у вигляді образу того об'єкту, що раніше діяв на аналізатори, воно схоже на сприйманий об'єкт, але поступається перед ним щодо повноти відображення його деталей.

2. Уявлення виникає при відсутності безпосередньої дії об'єкта на органи чуття, завжди носить узагальнений характер.

3. Уявлення фрагментарніше, ніж сприймання.

4. Образ уявлення виникає при умові безпосереднього впливу об'єкту на органи чуття, завжди носить узагальнений характер – включає попередні знання про даний об'єкт, але бідніше за змістом, ніж сприймання.

6 питання. В якому варіанті розкладу найменше виявляється

ретроактивне гальмування?

1. Мова, література, алгебра, геометрія.
2. Мова, алгебра, геометрія, література.
3. Історія, алгебра, література, геометрія.
4. Алгебра, мова, література, історія.

7 питання. В якій з наведених нижче відповідей названі всі основні види відтворення ?

1. Впізнавання, згадування, пригадування.
2. Повне впізнавання, пригадування, мимовільне згадування.
3. Підсвідоме впізнавання, персеверація, довільне згадування.
4. Згадування, спогади, конфабуляція.

8 питання. Виберіть з названих специфічних особливостей пам'яті ті з її проявів, що відповідають особливостям людської пам'яті на відміну від особливостей "пам'яті машини".

1. Весь об'єм матеріалу запам'ятовується цілком, запам'ятовується стандартизована інформація.

2. При відтворенні відбувається перебирання всієї інформації.

3. Процеси сприймання, зберігання і обробка інформації носять вибірковий характер, існує смислова система звернення до пам'яті.

4. Процеси сприймання, зберігання і обробки інформації здійснюються через процеси в електронних пристроях.

9 питання. Які існують напрями в поясненні механізмів пам'яті ?

1. Соціологічні, фізіологічні, психологічні, кібернетичні.
2. Психологічні, філософські, фізіологічні, кібернетичні.
3. Філософські, кібернетичні, фізіологічні, біохімічні.
4. Психологічні, кібернетичні, фізіологічні, біохімічні.

10 питання. В якій з нижче наведених відповідей названі основні процеси пам'яті?

1. Закріплення, довільне відтворення, смислове запам'ятання, забування.

2. Закріплення, мимовільне відтворення, забування, механічне запам'ятовування.

3. Закріплення, зберігання, відтворення, забування.

4. Зберігання, спогади, забування, відтворення.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Умови успішного запам'ятовування.
2. Методи тренування та покращення пам'яті.
3. Мнемоніка.
4. Феноменальна пам'ять.
5. Порухення пам'яті та їхні наслідки.
6. Методи дослідження пам'яті людини.
7. Найважливіші теорії пам'яті в психологічній науці.
8. Розвиток пам'яті у дітей. Індивідуальні особливості пам'яті і здібності людини.

V. Творчі завдання

1. Написати реферат на тему "Умови успішного запам'ятовування учнями навчального матеріалу".
2. Скласти пам'ятку для учнів і для себе про те, як краще організувати запам'ятовування і відтворення матеріалу.
3. Причини забування та шляхи їх подолання.
4. Взаємодія розвитку пам'яті, мислення й уваги.

VI. Досліди

1. Провести дослідження логічної і механічної пам'яті методом запам'ятовування двох рядів слів.
2. Вивчити швидкість виникнення різних видів асоціацій.
3. Дослідити значення правильного дозування матеріалу для запам'ятовування.
4. Провести класифікацію різних видів асоціацій.

VII. Основні поняття

Пам'ять, мнемічна діяльність, рухова, образна, емоційна, словесно-логічна пам'ять; короткочасна, оперативна і довготривала пам'ять, смислова і механічна пам'ять; запам'ятовування, збереження, відтворення /впізнавання, згадування, пригадування/, забування, згасальне, проактивне, ретроактивне, поза межне гальмування, ремінісценція, мнемоніка, амнезія.

VIII. Література (12,13,14,14,30,35,71,81)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Дослідити логічну та механічну пам'ять методом запам'ятання двох рядів слів.

Матеріали: два ряди слів. В першій колонці між парами слів існує смисловий зв'язок, в другій – відсутній.

Хід виконання завдання

Експериментатор читає піддослідному 15 пар слів першої серії (інтервал між парами слів 5 сек.). Після 10 сек. перерви читаються перші слова пари (з інтервалом 10 сек.), а піддослідний записує в цей час запом'ятовані інші слова пари. Аналогічна робота проводиться із словами другої серії.

Потокол

дослідження логічної і механічної пам'яті
шляхом запам'ятання двох рядів слів

Обсяг смислової пам'яті			Обсяг механічної пам'яті		
К-сть слів I ряду	К-сть запам'ятов аних слів	Коефіцієнт смислової пам'яті	К-сть слів II ряду	К-сть запам'ятов аних слів	Коефіц. механічної пам'яті
a^1	b^1	$c = \frac{b^1}{a^1}$	a^2	b^2	$c = \frac{b^2}{a^2}$

Дані дослідження слід записати в таблицю і зробити висновок про те, який матеріал краще запам'ятовується і чому.

I серія

Пари слів із смисловим зв'язком

Лялька – гратися

Курка – яйце

Ножиці – різати

Кінь – сани

Книга – читати

Дим – пожежа

Театр – спектакль

Хмара – дощ

Сніг – зима

Блискавка – грім

Чорнило – зошит

Корова –молоко

Паровоз – їхати

Груша – компот

Лампа –вечір

2 серія

Пари слів без смислового зв'язку

Жук – крісло

Чоботи – качка

Перо – вода

Замок – мати

Окуляри – помилка

Сірники – овечка

Дзвінок – пам'ять

Стіл – море

Голуб – береза

Сани – будинок

Лійка – трамвай

Риба – пожежа

Мухомор – летіти

Сокира – кисіль

Гребінець – вітер

Дослід 2.

Мета: Вивчити швидкість виникнення різних видів асоціацій та класифікувати їх.

Матеріали: Списки слів, секундомір.

Хід виконання завдання

Експериментатор зачитує піддослідному слова. Піддослідний повинен відповісти на кожне слово будь-яким іншим словом, яке прийшло йому в голову. Протоколіст з допомогою секундоміра фіксує час, затрачений на відповідь і саму відповідь піддослідного. Піддослідному дається 20-25 слів.

Експериментатор зачитує інші слова, на які піддослідний повинен відповісти вже не мимовільно, а виконуючи умови. Наприклад, можна запропонувати відповісти словом-синонімом, або антонімом, або словом, яке відноситься до подразника як частина до цілого, як причина до наслідку і т.д.

Можуть виникнути такі види асоціації:

1. Вид-рід /стіл-меблі/;
2. Частина-ціле /корма-човен/.
3. Асоціації з тієї ж категорії /стіл-стілець/.
4. Предикативні /зима-холодна/.
5. За контрастом /чорне-біле/
6. За визначенням функції предмета /сокира-рубати/.
7. За запереченням /добрий-недобрий/.
8. За адекватністю /печера-сховище/.
9. За співзвучністю /море-горе/.
10. Причинно-наслідкові /хмара-дощ/.

Протокол дослідження швидкості виникнення різних видів асоціацій

Слово-подразник	Відповідь досліджуваного	Латентний період /в сек./	Характер асоціацій

Середній час:

Дослід 3.

Мета: Дослідити значення правильного дозування матеріалу для запам'ятання.

Матеріали: 1 ряд – 27, 32, 58.

2 ряд – 17, 58, 21, 73, 14.

3 ряд – 15, 18, 36, 22, 33, 48, 68, 92,97.

Хід виконання завдання.

Експериментатор читає досліджуваному числа 1 ряду з інтервалом в одну секунду. Потім досліджуваний записує числа, які запам'ятав. Після цього експериментатор читає досліджуваному числа 2 ряду з таким же інтервалом. Досліджуваний записує числа 2 ряду, які запам'яталися. Така сама робота проводиться з 3 рядом.

Результати експерименту заносяться в таблицю:

№	К-сть чисел I ряду	К-сть відтворюваних чисел I ряду	Коеф. пам'яті	К-ть чисел II ряду	К-сть відтворюваних чисел II ряду	Коеф. пам'яті	К-сть чисел III ряду	К-сть відтворюваних чисел III ряду	Коеф. пам'яті
	a^1	b^1	$c^1 = \frac{b^1}{a^1}$	a^2	b^2	$c^2 = \frac{b^2}{a^2}$	a^3	b^3	$c^3 = \frac{b^3}{a^3}$

Після проведеного дослідження робиться висновок про те, як слід дозувати матеріал, щоб добитися найкращих результатів запам'ятання, зменшити вплив проактивного та ретроактивного гальмування.

Тема 12. МИСЛЕННЯ ТА ІНТЕЛЕКТ

І. План

1. Поняття про мислення. Зв'язок мислення і чуттєвого пізнання.
2. Мислення і мова. Соціальна природа мислення.
3. Фізіологічні основи мислення.
4. Вивчення мислення в психології і логіці. Поняття, їх види. Формування понять у процесі навчання.
5. Мисленнєві операції, їх характеристика.
6. Мислення як діяльність. Мислення і особистість. Мотивація мисленнєвої діяльності.
7. Мислення і розв'язування задач.
8. Види мислення та його індивідуальні особливості.

ІІ. Питання для самостійного опрацювання

- Що таке “опосередковане” і “узагальнене” відображення, в чому їх суть?
- В чому полягає соціальна природа мислення людини?
- Дайте характеристику логічним формам мислення.
- Розкрийте пізнавальні функції мисленнєвих операцій.
- В чому полягає суть мотивації мислительної діяльності?
- “Проблемна ситуація” і “проблема”. Яка між ними різниця?
- Характеристика етапів розв'язування задач.
- Які характерні особливості творчого, дискурсивного та репродуктивного мислення?
- Що таке мисленнєві стратегії?
- Чим відрізняється образне мислення від уяви?
- Альтернативні підходи до розвитку мислення.
- Зв'язок між коефіцієнтом інтелекту і життєвими успіхами.

ІІІ. Психологічні завдання

1. В яких формах здійснюється опосередковане відображення дійсності:
  - а) у формах відчуттів, сприймань, уявлень;
  - б) у формах понять, уявлень;
  - в) у формах відчуттів, сприймань;

г) у формах понять?

2. Які з нижче наведених суджень ви вважаєте правильними:

а) існують такі властивості і відношення предметів, які не можна відчутти, сприйняти, уявити;

б) не всі властивості і відношення предметів і явищ об'єктивного світу можна безпосередньо відчутти і сприйняти, але всі їх можна уявити;

в) існують такі властивості і відношення предметів і явищ об'єктивного світу, відображення яких ніяк не пов'язане з чуттєвим пізнанням. Наведіть приклади, які могли б підтвердити правильність вибраної вами відповіді.

3. Вкажіть, які з тверджень, на вашу думку, є найбільш правильними:

а) хоч у людини процеси чуттєвого і логічного пізнання тісно пов'язані, все ж чуттєве пізнання може існувати і незалежно від мислення: мислення ж у кінцевому результаті завжди опирається на дані чуттєвого пізнання;

б) ні чуттєве пізнання світу без участі мислення, ні мислення, відірване від чуттєвого пізнання, не можливі;

в) мислення завжди безпосередньо опирається на дані чуттєвого пізнання дійсності;

г) не можна заперечувати, що в деяких випадках можливе мислення ніяк не зв'язане з чуттєвим пізнанням.

Обґрунтуйте ту відповідь, яку ви вважаєте правильною.

4. В якому з наведених нижче варіантів дається правильна характеристика мислення:

а) мислення - це процес формування найбільш повного уявлення про властивості предметів і явищ;

б) мислення - це опосередковане пізнання дійсності, яке дозволяє виявити суттєві властивості і відношення предметів і явищ;

в) мислення - це процес відображення всіх ознак і відношень, характерних предмету.

Дайте критику наведеним характеристикам мислення, які ви вважаєте неправильними.

5. Вкажіть, які з висловлювань в розмові двох співбесідників є продуктом опосередкованого пізнання:

а) - Яка красива сосна!

- б) - А її вершина розколота і обпалена.
- в) - Але це зовсім не вплинуло на її красу.
- г) - Мабуть, в неї колись вдарила блискавка.

6. Ще зі школи вам добре відомий закон Архімеда: “На тіло, занурене в рідину, діє виштовхуюча сила, рівна масі витісненої рідини”. Яке суттєве відношення розрите в законі?

а) Відношення між об’ємом витісненої рідини і виштовхуючою силою.

б) Відношення між масою витісненої рідини і виштовхуючою силою.

7. Чи однакові за значенням і використанням перераховані нижче терміни?

Інтелект, мислення, розум, розсудок, менталітет, знання, мудрість, освіченість, інформація, інтелігентність, розуміння, поінформованість, ерудиція.

8. Назвіть основні розумові операції (їх пронумеровано), які проявляються в діяльності учня.

Учням 6-го класу було запропоновано класифікувати геометричні фігури, накреслені на картках. Серед цих фігур були знайомі (трикутники, квадрати, прямокутники, трапеції) і незнайомі (неправильні чотирикутники). Були й комбіновані фігури.

Учень П. виконує завдання так. Бере в руки неправильний чотирикутник, схожий на трапецію, (1) - розглядає його і вимірює його сторони та кути і, (2) - поклавши його в групу незнайомих фігур, зазначає, що він дуже схожий на трапецію. Розглядаючи комбінації з квадрата і трикутника, П. розмірковує так: “Тут дві геометричні фігури: квадрат і трикутник. Цю картку можна покласти в групу квадратів і в групу трикутників”. (3) - Але ця картка відрізнятиметься від інших, там по одній геометричній фігурі, а тут дві, (4) - краще я виділю окрему групу - це будуть складні фігури, складені з кількох”. (5) - Розглядаючи одну фігуру, учень перевіряє кути і сторони фігур транспортиром і зазначає, що тут трикутник і квадрат включено в трапецію. “До групи трапецій я не покладу. Бо ця трапеція виняткова, в ній дві фігури”. Він вміщує цю картку, як і ряд інших, до групи складних фігур (за Є. Кабановою-Меллер).

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Психологічні проблеми комп'ютеризації навчання.
2. Штучний інтелект.
3. Проблеми ліворукості.
4. Поняття про евристику.
5. Чи думають тварини?
6. Поняття про інтелект. Тести інтелекту.
7. Розвиток творчого мислення учнів.
8. Розкрийте залежність мислення від функціональної асиметрії півкуль головного мозку.
9. Поняття інтелекту за Дж. Гілфордом. Тести інтелекту та коефіцієнт інтелекту.
10. Тест Д. Векслера: особливості застосування.
11. Основні теорії мислення.

V. Творчі завдання

1. Підберіть з художньої літератури приклади виявлення роботи мислення героїв твору і дайте пояснення його властивостей, розкрийте зміст мислення в даному випадку.
2. Опишіть прийоми розвитку активного самостійного мислення.
3. Охарактеризуйте особливості власних мисленневих операцій та шляхи їх удосконалення.

VI. Досліди

1. Визначити швидкість протікання мисленневого процесу.
2. З'ясувати труднощі, що виникають в процесі визначення понять.
3. Провести спостереження за мисленнєвою діяльністю учнів на уроці.
4. Ознайомитися з тестом Амтхауера.

VII. Основні поняття

Мислення, мова, поняття і уявлення, умовисновки, судження, індукція, дедукція, інсайт, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, проблемна ситуація, проблема (задача), гіпотеза, наочно-дійове мислення, наочно-образне мислення, абстрактне мислення, евристика, творче, дискурсивне,

репродуктивне мислення.

VIII. Література (13,14,35,46,60,70,80)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Дослідити швидкість протікання мисленнєвого процесу.

Обладнання: Секундомір, 5 рядів слів по 10 слів у кожному.

Хід виконання завдання

Піддослідному пропонують дописати букви, які відсутні у словах. Експериментатор відмічає час, витрачений на обдумування кожного ряду слів. Результати дослідження оформляються у вигляді протоколу.

П-РО

Г-РА

П-ЛЕ

К-СА

Т-ЛО

К-ЛЯ

В-РА

С-ЖА

Д-ША

Р-КА

С-Р-ДА

Д-Р-ВО

З-М-К

К-М-НЬ

Х-Л-Д

П-С-К

К-З-Л

З-Л-НЬ

Н-В-Д

Н-Р-Д

П-Л-А

О-Р-Ч

К-Р-ОН

З-Р-О

Б-Л-ОН

П-Д-АК

В-С-ТА

Р-З-ДА

Б-З-К

Д-Р-ГА

ДЗ-О-ИК

К-И-А

Т-А-А

К-А-ТА

К-З-А

Т-У-А

С-А-А

БД-О-А

З-Р-А

Ш-П-А

С-Я-І-ТЬ

В-И-Е-Ь

Ч-Г-Р-ИК

А-Е-Ь-ИН

С-А-Ц-Я

Ч-Р-И-О

К-П-С-А

С-І-О-А

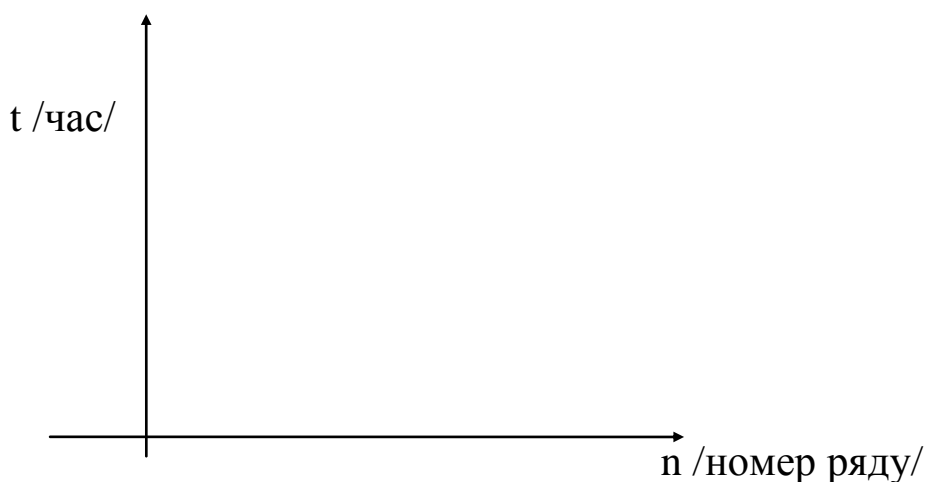
К-Н-О-А

Р-М-Ш-А

Протокол
дослідження швидкості протікання мисленнєвого процесу

№ ряду	Час, витрачений на роботу з даним рядом	Слова, які викликали труднощі у піддослідного

Побудувати графік, який відображує кількість часу, необхідного для знаходження пропущених букв кожного ряду.

Дослід 2.

Мета: Дослідити труднощі, що виникають у процесі визначення понять.

Матеріали: ряд понять – термометр, підручник, літак, бібліотека, профтехучилище, інститут, мікроскоп, студент, учень, новатор, егоїст, підмет, ромб, іменник, сприймання, радість, психологія, мистецтво.

Хід виконання завдання

Піддослідному пропонується дати визначення шести поняттям. Дані визначення понять записують у протоколі.

Протокол
дослідження труднощів, що виникають у процесі визначення
понять

Кількість	Помилкове визначення понять (тип помилки)				
	Опущено найближче родове поняття	Опущено видову відмінність	Перестрибування через найближче родове поняття	Заміна визначення поняття описом	Тавтологія

Висновок:

Дослід 3.

Мета: Провести спостереження за мисленнєвою діяльністю учнів на уроці у процесі засвоєння понять

Орієнтовний план спостереження

- Які поняття формував вчитель в учнів на даному уроці?
- Як чітко вчитель ставив перед учнями мисленнєве завдання? Чи викликав він у учнів інтерес до даного завдання? Чи проявлялось позитивне емоційне відношення учнів до виконання поставленого мисленнєвого завдання?
- З чого розпочалась робота під час оволодіння поняттям? Як вчитель організував сприймання учнями навчального матеріалу? Чи виділяв найбільш важливе, істотне у нових знаннях, чи забезпечував їх систематизацію та узагальнення?
- Ефективність застосування на уроці наочності, технічних засобів навчання. Наскільки вони сприяли розкриттю суттєвих ознак, чи вдало поєднувались зі словом вчителя?
- Чи використовував вчитель уже наявні сформовані життєві поняття та уявлення у тій галузі знань, до якої відносяться поняття, що формуються на даному уроці?
- З якими наявними вже знаннями і як пов'язував вчитель формування у учнів нових понять?

- Які мисленнєві операції допомогли учням оволодіти новими поняттями? Яка роль аналізу і синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення у даному процесі? Які властивості предмету виділили учні у ході аналізу? Як вчитель спрямовував думку учнів на виділення істотного? Як учні користувалися порівнянням і яке завдання ставили перед собою у процесі порівняння? Які виникали труднощі під час узагальнення? Як вчитель допомагав учням абстрагуватись від несуттєвих ознак, властивостей предметів і явищ?

- Яку роль у мисленнєвій діяльності учнів відігравали запитання вчителя (чи спрямовували вони учнів на виконання потрібних мисленнєвих операцій)?

- Як вчитель перевіряв засвоєння учнями мисленнєвих операцій? В чому проявлялась конкретизація?

- Чи забезпечувалась диференціація навчальних завдань, чи створювались проблемні ситуації? Спрямовувалась пізнавальна активність учнів на розв'язання репродуктивних чи творчих завдань? Чи було повідомлення позапрограмної інформації і наскільки воно сприяло закріпленню нових понять? Який матеріал учнями засвоївся повністю? У розумінні яких понять спостерігались певні труднощі? Як відповідали учні на проблемні питання?

- Які ще методи активізації пізнавальної діяльності учнів використовував вчитель?

- Яке значення у процесі мисленнєвої діяльності учнів мала мова вчителя і учнів?

- Як у словесних формулюваннях висновків, зроблених учнями, відобразились їх знання?

- На які види мислення учнів опирався вчитель (наочно-дійове, конкретно- образне, словесно-логічне ; репродуктивне, дискурсивне; творче)?

- Як вчитель враховував індивідуальні особливості мислення (гнучкість, глибину, швидкість, самостійність, критичність мислення)?

Дослід 4.

Мета : Дослідити процес порівняння понять.

Матеріал. Кілька пар понять: муха і птах: кішка і собака, трамвай і автобус, слон і миша, соловей і грак, барабан і скрипка, відчуття і сприймання, егоїзм і альтруїзм, тварина і рослина.

Хід виконання завдання.

Експериментатор називає досліджуваному два об'єкти і пропонує порівняти їх: вказати риси подібності і відмінності. Досліджуваний повинен знайти найбільшу кількість таких ознак. Під час обробки даних підраховується кількість ознак, які вказують на подібність і відмінність порівнюваних об'єктів, встановлюється залежність якості порівняння від рівня знань. Дані заносяться до таблиці

Однакові компоненти і подібність у розмірі, кольорі, формі	Функціональна подібність	Відносяться до одного класу (до одного родового поняття)	Відмінність в розмірі, кольорі, формі	Функціональна відмінність	Відносяться до різних родових понять	Бал

Якщо кількість подібних і відмінних якостей більше 20, то процес порівняння оцінюється балом “5”; якщо 10-15 якостей – “4”, нижче 10 – балом “3”, менше 5 – балом “2”.

Дослід 5.

Мета: Ознайомити студентів з окремими субтестами Амтхауера.

“Д о п о в н е н н я р е ч е н ь”. Кожне із завдань є незакінченим реченням, в якому завжди не вистачає одного слова. Нижче наводиться список з п'яти слів, які позначені буквами: а), б), в), г), д). Вам потрібно вибрати із списку те слово, яке, на ваш погляд, більше всього підходить для доповнення речення. Пам'ятайте, речення повинно бути доповнене таким чином, щоб воно набувало правильний зміст. На виконання

завдання відводиться 6 хвилин.

Зразок 01

01. Кролик більше всього схожий на ... а) кішку, б) білку, в) зайця, г) лисицю, д) їжака.

Правильна відповідь: на зайця. У листку відповідей у розділі 1 в рядку 01 закресліть букву “в”. Це повинно виглядати так: 01. а, б, \в, г, д .

Зразок 02

02. Протилежністю надії є ... а) злість, б) смуток, в) ніжність, г) нудьга, д) відчай.

У листку відповідей у стрічці 02 ви повинні закреслити букву “д”, так як словом “відчай” речення буде доповнене правильно.

Список а), б), в), г), д), крім слів, може містити словосполучення, числа тощо.

Відмічаючи відповідь у листку відповідей, пам'ятайте, що потрібно закреслити лише одну букву, так як в усіх завданнях можливий тільки один розв'язок. Якщо ви помилились, перекресліть невірно відмічену букву хрестиком – X, а потрібну букву закресліть однією лінією.

Субтест 1

1. У дерева завжди є ...
а) листя, б) плоди, в) бруньки, г) коріння, д) тінь.
2. Коментар – це ...
а) закон, б) лекція, в) пояснення, г) слідство, д) натяк.
3. Протилежністю зради є ...
а) любов, б) бездіяльність, в) хитрість, г) боягузство, д) вірність.
4. Жінки ... бувають вищі чоловіків.
а) завжди, б) звичайно, в) часто, г) ніколи не, д) іноді.
5. Обід не може складатися без ...
а) стола, б) сервісу, в) страви, г) води, д) голу.
6. Заняттям, протилежним відпочинку, є ...
а) праця, б) турбота, в) втомленість, г) прогулянка, д) тренування.
7. Для торгівлі необхідно мати ...
а) магазин, б) гроші, в) прилавок, г) товар, д) терези.
8. Коли суперечка закінчується взаємною згодою, це

називається ...

а) конвенцією, б) компромісом, в) розв'язкою, г) зговором, д) примиренням.

9. Людину, яка погано відноситься до нововведень, називають ...

а) анархістом, б) лібералом, в) демократом, г) радикалом, д) консерватором.

10. Сини ... бувають досвідченіші батьків.

а) ніколи не, б) часто, в) рідко, г) звичайно, д) завжди .

11. При однаковій масі більше всього білків містить ...

а) м'ясо, б) яйця, в) масло, г) риба, д) хліб.

12. Співвідношення виграшів і програшів у лотарей дає можливість визначити ...

а) число учасників, б) прибуток, в) ціну одного білету, г) кількість білетів, д) виграш.

13. Тітка ... буває старшою племінниці.

а) завжди, б) рідко, в) майже завжди, г) ніколи не, д) обов'язково.

14. Твердження, що всі люди правдиві ...

а) хибне, б) хитре, в) вірне, г) абсурдне, д) не доведене.

15. Зріст шестилітньої дитини рівний приблизно ... см.

а) 157, б) 100, в) 135, г) 112, д) 93

16. Довжина паперової 10 –гривневої купюри приблизно ... см.

а) 15,5, б) 10,15, в) 7,5, г) 18,2, д) 12,5.

17. Твердження, яке не повністю доведено, називають...

а) двозмістовним, б) парадоксальним, в) гіпотетичним, г) запутаним, д) очевидним.

18. З перерахованих нижче міст північніше всіх розміщене ...

а) Вінниця, б) Київ, в) Черкаси, г) Одеса, д) Севастополь.

19. Речення не існує без ...

а) дієслова, б) підмета, в) звернення, г) крапки, д) слова.

20. Відстань між Москвою і Новосибірським складає приблизно ... км

а) 3000, б) 1000, в) 7000, г) 4800, д) 2100.

“В и к л ю ч е н н я с л о в а”. Вам дається ряд з п'яти слів. Чотири з них можна об'єднати за значенням в одну групу. Ви повинні вказати п'яте слово, яке не входить у цю групу, тобто яке

не відноситься до того змісту, що є загальним для решти чотирьох слів. Завдання потрібно виконати за 6 хвилин.

Зразок 01

01. а) стілець, б) голуб, в) стіл, г) канапа, д) шафа.

Розв'язок: слова "а", "в", "г", "д" означають предмети меблів, слово "б" не означає цього. У листі відповідей 2 в рядку 01 потрібно закреслити букву "б".

Зразок 02

02. а) рухатись, б) мчати, в) повзти, г) бігти, д) лежати.

Розв'язок: слова "а", "б", "в", "г" означають різні види пересувань, слово "д" означає перебування на місці. У листку відповідей в рядку 02 ви повинні закреслити букву "д".

С у б т е с т 2

1. а) писати, б) рубати, в) шити, г) читати, д) кувати.
2. а) вузький, б) вугловатий, в) короткий, г) високий, д) широкий.
3. а) велосипед, б) мотоцикл, в) потяг, г) трамвай, д) автобус.
4. а) захід, б) курс, в) напрямок, г) подорож, д) північ.
5. а) бачити, б) говорити, в) дотик, г) нюхати, д) слухати.
6. а) прилягти, б) привстати, в) присісти, г) притулитися, д) припіднятися.
7. а) коло, б) еліпс, в) стріла, г) дуга, д) крива.
8. а) добрий, б) вірний, в) чуйний, г) боягузливий, д) чесний.
9. а) розділяти, б) визволяти, в) зв'язувати, г) різати, д) розрізати.
10. а) межа, б) міст, в) суспільство, г) відстань, д) довжина.
11. а) завіса, б) щит, в) невід, г) фільтр, д) стіна.
12. а) матрос, б) тесля, в) водій, г) велосипедист, д) перукар.
13. а) кларнет, б) контрабас, в) гітара, г) скрипка, д) арфа.
14. а) відображення, б) ехо, в) діяльність, г) відстань, д) подружжя.
15. а) вчення, б) планування, в) тренування, г) звіт, д) рекламування.
16. а) заздрість, б) скупість, в) обжерливість, г) зажерливість, д) скнирість.
17. а) розум, б) висновок, в) розв'язок, г) починання, д) договір.
18. а) тонкий, б) худорлявий, в) вузький, г) дородний, д)

короткий.

19. а) горлечко, б) пробка, в) ніжка, г) спинка, д) ручка..

20. а) туманний, б) морозний, в) вітряний, г) похмурий, д) дощовий.

“А н а л о г і ї”. В кожному завданні вам пропонується три слова. Перше і друге з них, надруковані через дві крапки, знаходяться у певному зв'язку, після третього слова стоїть знак питання. Із наведених нижче і позначених буквами “а”, “б”, “в”, “г”, “д” п'яти слів вам потрібно вибрати одне, співвідносно з третім словом так само, як друге слово з першим. На завдання відводиться 7 хвилин.

Зразок 01

01. Ліс : дерево луг : ?

а) кущ, б) пасовище, в) трава, г) сіно, д) стежка.

Розв'язок: вибирається слово “трава”, тому ви в листку відповідей у розділі 3 в рядку 01 закреслите букву “в”.

Зразок 02

02. Темний : світлий мокрий : ?

а) дощовий, б) похмурий, в) сирий, г) вологий, д) сухий.

Розв'язок: так як слова “темний” і “світлий” протилежні за значенням, ви для слова “мокрый” знаходите протилежне за значенням слово - “сухий”. Таким чином, у листку відповідей ви повинні закреслити в рядку 02 букву “д”.

С у б т е с т 3

1. Школа : директор гурток : ?

а) голова , б) член , в) керівник, г) завідувач , д) відвідувач.

2. Годинник : час термометр : ?

а) прилад, б) вимір , в) ртуть, г) тепло, д) температура.

3. Шукати : знаходити міркувати : ?

а) запам'ятати, б) дійти висновку , в) розслідувати, г) здійснити вчинок , д) згадувати.

4. Коло : куля квадрат : ?

а) призма, б) прямокутник, в) тіло , г) геометрія, д) куб

5. Дія : успіх обробка : ?

а) товар, б) праця, в) оброблення , г) досягнення , д) ціна .

6. Тварина : коза страва : ?

а) продукт, б) їжа, в) обід , г) хліб, д) кухня .

7. Голод : худорба праця : ?

- а) зусилля, б) втома, в) ентузіазм , г) платня , д) відпочинок.
8. Місяць : Земля Земля : ?
- а) Марс, б) зірка , в) Сонце, г) планета, д) повітря.
9. Ножиці : різати орнамент : ?
- а) вишивати, б) прикрашати , в) створювати, г) малювати, д) випилювати.
10. Автомобіль : мотор яхта : ?
- а) борт, б) киль, в) парус , г) корма, д) мачта.
11. Роман : пролог опера : ?
- а) афіша, б) програма , в) лібретто , г) увертюра, д) арія.
12. Ялина : дуб стіл : ?
- а) меблі, б) шафа, в) скатерка, г) гардероб, д) гарнітур .
13. Язик : гіркий око : ?
- а) зір, б) червоний, в) окуляри, г) світло, д) проникливий .
14. Страва : сіль лекція : ?
- а) нудьга, б) конспект, в) гумор, г) мова , д) бесіда .
15. Рік : весна життя : ?
- а) радість , б) старість, в) народження, г) юність, д) навчання.
16. Поранення : біль перебільшення швидкості : ?
- а) відстань, б) протокол , в) народження, г) юність, д) навчання.
17. Наука : математика видання : ?
- а) типографія, б) розповідь, в) журнал, г) газета «Освіта», д) редакція.
18. Гори : перевал ріка : ?
- а) човен, б) міст, в) брід, г) паром, д) берег.
19. Шкіра : дотик око : ?
- а) освітлення, б) зір, в) спостереження, г) погляд, д) сором'язливість.
20. Смуток : настрій гнів : ?
- а) печаль, б) розлученість, в) страх, г) афект, д) вибачення.
- “Ч и с л о в і р я д и”**. Кожне завдання складається із ряду чисел, які розташовані у певному порядку. Ваше завдання – виявити ту закономірність, за якою побудований ряд, знайти число, яке продовжує ряд у відповідності з цією закономірністю. На виконання завдання дається 20 хв.

Зразок 01.

01. 2 4 6 8 10 12 14 ?

В цьому рядку кожне число на дві одиниці більше попереднього. Відповідно, наступне число повинно бути 16. У своїх листках відповідей в розділі 6 у рядку 01 напишіть 16.

Зразок 02

02. 9 7 10 8 11 9 12

У цьому рядку від першого числа (9) віднято 2, одержано друге число (7). До нього додане 3 і одержано третє число (10). Від нього знову відняли 2 і одержано 8. До 8 додається 3 і одержуємо 11. Відповідь : 10, так як від 12 потрібно відняти 2. У листку відповідей в рядку 02 напишіть 10.

Увага. В деяких завданнях доведеться множити і ділити.

Субтест 6

1.	6	9	12	15	18	21	24	?
2.	16	17	19	20	22	23	25	?
3.	19	16	22	19	25	22	28	?
4.	17	13	18	14	19	15	20	?
5.	4	6	12	14	24	30	60	?
6.	26	28	25	29	24	30	23	?
7.	29	26	13	39	36	18	54	?
8.	21	7	9	12	6	2	4	?
9.	5	6	4	6	7	5	7	?
10.	17	15	18	14	19	13	27	?
11.	279	93	90	30	27	9	6	?
12.	4	7	8	7	10	11	10	?
13.	9	12	16	20	25	30	36	?
14.	5	2	6	2	8	3	15	?
15.	15	19	22	11	15	18	9	?
16.	8	11	16	23	32	43	56	?
17.	9	6	18	21	7	4	12	?
18.	7	8	10	7	11	16	10	?
19.	15	6	18	10	30	23	69	?
20.	3	2	36	4	13	117	126	?

Звірте правильність відповідей з відповідями, наведеними нижче.

Субтест 1

1. а б в г) д

Субтест 2

а б в г) д

Субтест 3

а б в) г д

2. а б в) г д	а б) в г д	а б в г д)
3. а б в г д)	а) б в г д	а б) в г д
4. а б в г д)	а б в г) д	а б в г д)
5. а б в) г д	а б) в г д	а б в) г д
6. а) б в г д	а б в г) д	а б в г) д
7. а б в г) д	а б в) г д	а б) в г д
8. а б) в г д	а б в г) д	а б в) г д
9. а б в г д)	а б в) г д	а б) в г д
10. а б в) г д	а б в) г д	а б в г) д
11. а б) в г д	а б в г д)	а б в г) д
12. а б в г д)	а б в г) д	а б) в г д
13. а б в) г д	а) б в г д	а б) в г д
14. а) б в г д	а б в) г д	а б в) г д
15. а б в г) д	а б в г) д	а б в г) д
16. а б в г д)	а б в) г д	а б в г д)
17. а б в) г д	а) б в г д	а б в) г д
18. а б) в г д	а б в г) д	а б в) г д
19. а б в г д)	а б в) г д	а б) в г д
20. а) б в г д	а б в г) д	а б в г) д

Субтест 6

1. 27; 2. 26; 3. 25; 4. 16; 5. 62;
 6. 31; 7. 51; 8. 7; 9. 8; 10. 12;
 11. 2; 12. 13; 13. 42; 14. 9; 15. 13;
 16. 71; 17. 15; 18. 17; 19. 63; 20. 14

Результати цього тесту дозволяють визначити рівень розвитку інтелекту, окремих його компонентів, практичні та теоретичні здібності, а також гнучкість мислення.

Методика оцінює логічний аспект мислення. Досліджувані повинні знайти закономірності побудови 8 числових рядів. Оцінка проводиться за кількістю правильно написаних чисел. Норма дорослої людини – 3 і більше .

Тема 13. УЯВА

I. План

1. Поняття про уяву. Соціальна природа уяви та об'єктивна дійсність.
2. Види уяви. Мрія і практична діяльність.
3. Аналітико-синтетичний характер процесів уяви. Способи синтезування, які забезпечують виникнення образів уяви.
4. Фізіологічні основи уяви.
5. Індивідуальні властивості уяви.

II. Питання для самостійного опрацювання

- Який психічний процес називається уявою? В чому своєрідність цього пізнавального процесу?
- Чому іноді не відрізняють уяву від образного мислення?
- Показати специфіку і взаємозв'язок відтворюючої і творчої уяви.
- В якій мірі творча уява необхідна вчителю і в чому конкретно вона може виражатися?
- Обґрунтуйте тезу, що в будь-якій, навіть найпростішій діяльності людини має місце уява.
- Чому за допомогою уяви безконечно розширюються межі пізнання людиною дійсності?
- Відмінність між уявою і уявленням. Наведіть приклади.
- Охарактеризуйте процес створення образів уяви. Чи відображає уява об'єктивну дійсність?
- Назвіть і охарактеризуйте види уяви. Наведіть приклади.
- Що таке мрія і яка її роль у діяльності людини?
- Який зв'язок уяви з дійсністю?
- Фізіологічні основи уяви. Дати пояснення того, що уявлювана картина смертельної небезпеки викликає у людини зміну пульсу, дихання.
- Як взаємодіють уявлення і слово в створенні образів уяви?
- Що таке відтворююча уява? Її сутність і значення. Наведіть приклади дії відтворюючої уяви при вивченні різних навчальних предметів.
- Що таке творча уява? В чому її суть? Проаналізуйте процес

створення нових машин, художніх картин, музичних творів, літературних персонажів, винаходів.

- В чому полягає сутність методу аутотренінга і детектора неправди?
- Уява та індивідуальна творчість.
- Вплив уяви на стан організму.
- Роль уяви в житті та професійній діяльності людини.

III. Психологічні завдання

1. Знайдіть серед наведених відповідей правильну:

а) у мозку людини формуються образи тільки тих об'єктів, які вона сприймала колись або сприймає в цей момент;

б) у мозку людини формуються образи не тільки тих об'єктів, які вона сприймала або сприймає в цей момент, а й таких, яких вона ніколи не сприймала безпосередньо.

2. Яке з наведених нижче тверджень про утворення образів уяви є правильним:

а) людина в уяві створює образи тільки тих об'єктів, які вона сприймала в минулому;

б) людина в уяві може створювати образи лише тих об'єктів, які вона безпосередньо не сприймала, але які існують реально;

в) людина в уяві може створювати образи існуючих об'єктів, яких вона не сприймала, і таких, яких у реальній дійсності немає, не було і бути не може;

г) людина в уяві може створити образи тільки реальних об'єктів і не здатна створити образи того, що реально існувати не може.

3. Уява - це:

а) уявлення об'єктів людиною на основі попереднього досвіду;

б) відтворення людиною об'єктів, яких вона безпосередньо не сприймає в даний момент;

в) сукупність уявлень про навколишню дійсність;

г) процес створення людиною на основі її попереднього досвіду образів об'єктів, яких вона безпосередньо не сприймає і не сприймала.

4. Чи є уява у тварин:

- а) так;
- б) ні (обгрунтуйте свою відповідь).

5. Засіб створення образів уяви, при якому в основу нового образу покладено образ певного об'єкта, до якого додаються окремі елементи, взяті з інших об'єктів, називається:

- а) доповнення;
- б) аглютинація;
- в) типізація;
- г) акцентування.

6. Утворення образів уяви, що здійснюються шляхом сполучення елементів, взятих з інших уявлень, називається:

- а) доповнення;
- б) аглютизація;
- в) акцентування;
- г) типізація.

7. В якому з наведених варіантів дано правильну характеристику творчої уяви:

а) творча уява полягає в створенні образів нових, оригінальних об'єктів на основі попереднього досвіду;

б) творча уява - це створення образів об'єктів, які до цього не сприймалися;

в) творча уява - це створення образів об'єктів на основі їх словесного опису.

8. У якому з наведених варіантів дається правильна характеристика репродуктивної уяви:

а) репродуктивна уява полягає у створенні образів об'єктів, які людина сприймала раніше;

б) репродуктивна уява - це створення образів об'єктів, яких людина раніше не сприймала за словесним описом або сприймання окремих їх деталей;

в) репродуктивна уява - це створення образів об'єктів, яких у природі не існувало і не існує.

9. Мрія - це:

- а) створення в уяві історичної особи;
- б) створення в уяві образу бажаного майбутнього;
- в) образи дійсності;
- г) фантастичні образи.

10. Щоб дослідити зв'язок уяви з інтересами і потребами,

можна запропонувати учням I, III, V, VII класів написати листа бабусі, татові, який у тривалому відрядженні, чи невідомому другу.

11. В якому з поданих нижче визначень йдеться про творчу уяву?

а) Самостійне створення нових образів на основі попереднього досвіду;

б) створення картин далекого майбутнього;

в) психічна діяльність, в результаті якої відбувається створення в голові людини нових думок;

г) створення образів нових для неї об'єктів на основі словесного опису.

12. Знайдіть правильне визначення мрії:

а) відтворююча уява, звернена в далеке минуле і майбутнє;

б) форма творчої уяви, скерованої на близьке майбутнє;

в) творча уява, що створює в голові образи бажаного майбутнього;

г) створення людиною образів свого майбутнього.

13. В якому з рядків перелічені види діяльності включають творчу уяву дітей?

а) виготовлення стільця дітьми за зразком вихователя;

б) переказ казки дітьми;

в) малювання дітьми щойно відвіданого зимового парку;

г) розповідь про вчорашню екскурсію до парку;

д) придумування дітьми казок.

14. Визначте, які прийоми (аглутинація, гіперболізація, загострення, типізація) використані для створення образів творчої уяви.

а) У міфах і легендах давнини описуються різні фантастичні істоти - кентаври (з головою людини і тілом коня), сфінкси (з головою людини і тілом лева), дракони тощо.

б) Аналізуючи шляхи створення літературних образів, О. М. Горький писав: "Вони створюються, звичайно, не портретно. Не беруть певної якоїсь людини, а беруть тридцять-п'ятдесят відсотків однієї лінії, одного ряду, одного настрою і з них створюють Обломов, Онегіна, Фауста, Гамлета, Отелло і т. д.". Він радив молодим письменникам: "Якщо ви описуєте крамаря, то треба

зробити так, щоб в одному крамареві було описано тридцять крамарів, щоб якщо цю річ читають у Херсоні, бачили херсонського крамаря, а читають в Арзамасі - арзамаського...”

в) Який прийом створення образу використано винахідниками під час конструювання аеросаней, танка-амфібії, дирижабля, екскаватора, тролейбуса та інших механізмів?

г) “- Що зроблю я для людей?! - дужче за грім вигукнув Данко.

І раптом він розірвав руками собі груди, вирвав з них своє серце і високо підніс його над головою.

Воно палало так яскраво, мов сонце, і яскравіше за сонце, і весь ліс замовк, освітлений цим смолоскипом великої любові до людей, а темрява розлетілася від світла його і там, глибоко в лісі, тремтячи, впала в гнилизну болота. Люди ж, зачудовані, стали як камені.” (О. М. Горький. “Стара Ізергіль”)

IV. Теми повідомлень (рефератів).

1. Особливості формування творчої уяви.
2. Уява і здібності. Уява – основа творчої діяльності.
3. Алегорія як спосіб синтезування образів уяви.
4. Уява і інтуїція.
5. Натхненність і харизма. Поняття харизматичного впливу.
6. Методика виявлення, діагностики творчої уяви.
7. Чому діти фантазують?

V. Досліди

8. Виявити вплив уяви на фізіологічну регуляцію організму.
9. Дослідити вплив уяви на прояв ідеомоторного акту.
10. Дослідити особистість з використанням проєктивного методу Г.Роршаха.

VI. Основні поняття

Уява, відтворююча, творча, мрія, марення, аглютинація, акцентування, типізація, гіперболізація, алегорія, метафора, ятрогенія, дидактогенія, ідеомоторні акти.

IX. Література (12,13,14,32,35,55,70)

Додатки

Дослід 1.

Мета: виявити вплив уяви на фізіологічну регуляцію організму.

Матеріали: розповідь, пов'язана з роботою уяви, секундомір.

Хід виконання завдання

Розділити всіх студентів на пари /експериментатор-піддослідний/.

Експериментатор визначає частоту пульсу у піддослідного за 30 сек, записує дані, потім пропонує піддослідному прочитати оповідання, уявити зміст дуже яскраво, перевіряючи у піддослідного частоту пульсу. Оповідання може прочитати голосно для всіх викладач.

Протокол дослідження впливу уяви на фізіологічну регуляцію

№ п/п	Частота пульсу	Результати спостережень
1 етап		
2 етап		

Дослід 2.

Мета: Дослідити вплив уяви на прояв ідеомоторного акту.

Матеріал: маятник /довжина 30 см/, секундомір.

Хід виконання завдання

Піддослідні повинні взяти маятник і встати рівно, напружено уявити рух вантажу на нитці за типом маятника в певному напрямку. Продовжувати дослід 2 хвилини. Записати результати і пояснити їх.

Протокол дослідження впливу уяви на прояв ідеомоторного акту

№ п/п	Прізвище піддослідного	Результати спостережень

Дослід3.

Мета: Дослідити особистість з використанням проективного методу Г.Роршаха

Матеріал: 10 таблиць з поліхромними симетричними зображеннями, “плямами”.

Хід виконання завдання

Кожне зображення демонструється досліджуваному і при цьому пропонується відповісти на питання: “Що ти бачиш?”, “Що воно нагадує?”. Під час досліду досліджуваний не отримує більш ніякої додаткової інформації. Одержані відповіді дослівно записуються. Потім здійснюється класифікація інтерпретацій певних категорій.

Протокол

Назва характеристик (категорій)	Формальні характеристики							Додаткові фактори	Характеристика за змістом				Висновки
	Ц	Д	Ф	ФН	ФК	КФ	Р		Т	Л	П	ФАН	
	ціле	деталь	форма	нечітка форма	форма, колір	колір форма	рух		тварина	людина	предмет	фантазія	
Кількість відповідей													
Вираження у відсотках													
Показники норми у %	65-70	25-30	75-80	25	50	25	60		30-35	25	1-2 відп.	3-4 відп.	

Обробка результатів

1. Всі відповіді шифруються.
2. Виявляються індивідуальні характеристики піддослідного.
3. Робиться висновок про особистість піддослідного.

I. Діагностичні показники (за формальними оцінками).

Ц (ціле) - велика кількість цілісних образів - показник здібностей і нахил до інтеграції, синтетичний спосіб мислення, вміння абстрагуватись, багатство, творчий вид її, внутрішня активність, глибокі тенденції. Якщо проявляються цілісні інтерпретації з від'ємним знаком форми, то це свідчить про розлад у синтезі, відсутність критичності розуму.

Д (деталь) - велика кількість деталей - показник роздрібненості уяви, його вузькості, нелогічності мислення; сприймання білих проміжків і побудова за ними образів - показник негативізму, захисної позиції досліджуваного. Дрібні деталі /Дд/ з ф проявляються, як правило, у психічно хворих.

Ф (форма) - велика кількість відповідей з домінуванням вказівки на форму:

а) показник панування думки над почуттям:

б) показник компенсаційних явищ, коли шляхом міркувань гальмують чи намагаються загальмувати афект чи емоцію.

В цьому випадку можна діагностувати схований страх, тривогу, боязнь «розпустити» емоції. Дуже високий процент відповідей Ф вказують не на пригнічення, а на порушення емоційної сфери; низький процент Ф, навпаки, показник імпульсивності.

Р (рух) - відповіді, що вказують на рух - показник інтроверсивної тенденції суб'єкта, показник багатства, гнучкості, самостійності асоціативного процесу, часто без зовнішніх імпульсів.

К (колір) - відповіді з високим процентом К є показником того, що особистість полонена афектом і емоціями. Свідчення домінування афективних процесів над іншими психічними процесами, ознака “звуженої свідомості”, імпульсивності, відсутності контролю.

Діагностичні показники (оцінки за змістом)

Т тварини	Домінування відповідей категорії Т вказує на слабо виражену індивідуальність, стереотипне і стандартне мислення.
Л людина	Показник інтересу до людських стосунків будь-якого типу /сприятливих і несприятливих/.
Фан фантазія	Якщо часто зустрічаються відповіді «Фан», то це розцінюється як схильність до фантазії, до конфабуляції, до конструювання.
П предмет	Якщо часто зустрічаються відповіді з домінуванням П, то це розцінюється як нахил до аутизму, трудність в інтерперсональних зв'язках. В сфері організації дій - як тенденція до конкретизації.

Дослід 4.

Мета: дослідити індивідуальні особливості уяви, визначити рівень складності уяви, ступінь фіксування образів уяви, гнучкість чи ригідність уяви та ступінь її стереотипності чи оригінальності.

Матеріал і обладнання: три листки паперу розміром 10x16 см без клітинок і ліній. На першому листкові зображений контур круга діаметром 2,5 см. На другому листкові зображений посередині контур рівностороннього трикутника з довжиною сторони 2,5 см. На третьому – контур квадрата з довжиною сторони 2,5 см. Олівець і секундомір

Процедура дослідження.

Це дослідження проводять як з одним досліджуваним, так і з групою (не більше 15 досліджуваних). Ніхто з досліджуваних до кінця тестування не повинен спілкуватися між собою і не показувати свої малюнки іншим.

Тестування проходить в три етапи. На першому етапі досліджуваному дають листок з зображенням на ньому контуру круга, на другому – трикутника, та третьому – квадрата. Перед кожним етапом дослідження дається інструкція.

Інструкція досліджуваному: “Використовуючи зображений на цьому листку контур геометричної фігури, намалюй малюнок. Якість малюнку не має значення. Спосіб використання контуру використовуйте на свій смак. Як прозвучить сигнал “Стоп”, зупиніть малювання.

Час малювання експериментатор визначає за допомогою секундоміра. У всіх трьох випадках він дорівнює 60 секунд. Після завершення малювання, досліджуваний робить самозвіт, відповідаючи на запитання: “Чи сподобалося вам завдання? Які почуття вони у вас викликали?”

Обробка результатів.

Визначення рівня складності уяви.

Складність уяви констатується за найскладнішим із трьох малюнків. Використовується шкала, за допомогою якої визначається п'ять рівнів складності.

Перший рівень: контур геометричної фігури використовується як основна деталь малюнка, сам малюнок простий, без доповнень і становить одну фігуру.

Другий рівень: контур використаний як основна деталь, але сам малюнок має додаткові частини.

Третій рівень: контур використаний як основна деталь, а малюнок – це деякий сюжет, при цьому є ще додаткові деталі.

Четвертий рівень: контур геометричної фігури також ще є основною деталлю, але малюнок – це вже складний сюжет з домальованими фігурками і деталями.

П'ятий рівень: малюнок є складним сюжетом, в якому контур геометричної фігури використаний як одна з деталей.

Визначення гнучкості та ступеня фіксування образів уяви.

Гнучкість уяви залежить від фіксування образів. Ступінь фіксування образів визначають за кількістю малюнків, які містять один і той же сюжет. Уява буде гнучкою, якщо фіксування образів не відображається в малюнках, тобто всі малюнки на різні сюжети і охоплюють як зовнішню, так і внутрішню частини контуру геометричної фігури. Фіксованість образів слабка і гнучкість уяви середня, якщо два малюнки одного і того ж сюжету. Сильна фіксованість образів і негнучкість або ригідність уяви характеризується малюнками одного й того ж сюжету. Якщо всі малюнки мають один і той же сюжет не залежно від

рівня складності – це висока ригідність уяви. Ригідність уяви також може бути і за відсутності чи наявності слабкої фіксації образів, коли малюнки виконані строго в середині контурів геометричної фігури. В цьому випадку увага досліджуваного фіксується на внутрішньому просторі контуру.

Визначення ступеня стереотипності уяви.

Стереотипність визначається за змістом малюнків. Якщо зміст малюнку типовий, то уява як і сам малюнок, вважаються, стереотипними, якщо не типовий, оригінальний – то уява є творчою. До типових відносяться малюнки з такими сюжетами.

Малюнки з контуром круга: сонце, квітка, людина, обличчя людини чи зайця, циферблат і годинник, колесо, глобус, сніговий.

Малюнки з контуром трикутника: трикутник і призма, дах будинку і будинок, піраміда, людина з трикутною головою чи тулубом, лист, дорожній знак.

Малюнки з контуром квадрата: людина з квадратною головою чи тулубом, робот, телевізор, дім, вікно, доповнена геометрична фігура квадрата чи куб, акваріум, салфетка, письмо.

Ступінь стереотипності можна диференціювати за рівнями.

Високий рівень стереотипності констатується тоді, коли всі малюнки типового сюжету.

Малюнок вважається оригінальним, а уява творчою за відсутності стереотипності, коли всі малюнки виконані досліджуваним з нетиповими сюжетами.

Аналіз результатів

Отримані результати важливо співставити з особливостями включення досліджуваного в процес виконання завдання та його установками. Для цього використовуються дані самозвіту.

В першу чергу необхідно звернути увагу на досліджуваних з ригідною уявою. Вона може бути наслідком пережитих стресів і афектів. Особистості, які часто розміщують малюнок лише в середині контурів геометричних фігур, мають деякі психічні захворювання. Малюнки таких досліджуваних не обговорюються в групі. Викладач-психолог бере таких осіб на облік і рекомендує їм звернутися до психологічної служби для спеціального діагностичного обстеження. Але при цьому слід вчиняти дуже обережно, щоб не травмувати психіку особистості прогнозуючим діагнозом.

Досліджувані з п'ятим рівнем складності уяви, відсутністю стереотипності і якісним виконанням малюнків, як правило, здібні до художньої діяльності (графіка, образотворче мистецтво, скульптура і ін.). Особистості, схильні до технічних наук, кресленню чи до логіки і філософії, можуть зображувати деякі абстракції чи геометричні фігури. На відміну від них, особистості, що мають гуманітарну спрямованість, люблять сюжети, пов'язані з людською діяльністю, малюють людей, їх обличчя чи антропоморфні предмети.

Під час обговорення результатів тестування і подальшої розробки порад необхідно установити умови, які сприятимуть подоланню стереотипності, розвитку творчої уяви, і намітити завдання для тренування гнучкості процесів уяви.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV

ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВІ ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ

Тема 14. Емоції і почуття

I. План

1. Поняття про емоційне реагування та його характеристики.
2. Види емоційного реагування.
3. Фізіологічна основа емоцій і почуттів.
4. Роль емоцій в житті людини.
5. Емоційні властивості.
6. Загальне уявлення про почуття. Характеристика вищих почуттів.

II. Питання для самостійного опрацювання

- Розкрийте суспільно-історичну природу почуттів. Наведіть приклади.
  - В чому суть сигнальної та регулятивної функції почуттів?
  - Доведіть особистісний характер почуттів.
  - Покажіть, що майстри-педагоги, як правило, емоційні люди і відрізняються багатством і повнотою почуттів.
  - Як ви розумієте вислів: “Почуття – це своєрідний індикатор, який вказує на спрямованість особистості”?
  - Охарактеризуйте основні форми переживань почуттів.
  - Методи дослідження фізіологічних механізмів емоцій.
  - Які існують погляди на природу почуттів?
  - В чому якісна відмінність емоцій тварин і людини?
  - Покажіть різницю між почуттями та емоціями.
  - Роль виховання почуттів у формуванні особистості.
  - Доведіть, що вищі почуття професійні для педагога.
  - Наведіть приклади, які ілюструють інформаційну теорію П.В.Сімонова.
- Сором’язливість – це почуття чи риса характеру?
- Чи завжди позитивно сором’язливість впливає на людей?
- Емоцій, почуття та людська індивідуальність.
- Вияв емоцій і почуттів в художній творчості.

- Вплив органічних станів людини на її емоції та почуття.

III. Психологічні завдання

1. Яке з поданих нижче визначень почуттів є найточнішим:
  - а) відображення навколишніх предметів та ставлення до них;
  - б) реакція людини на все навколишнє;
  - в) переживання, в яких виявляється ставлення людини до навколишнього та до самої себе;
  - г) своєрідне ставлення людини до того, що вона сприймає.
2. В якому рядку названо тільки почуття:
  - а) гнів, страх, радість, почуття власної гідності;
  - б) любов, незадоволення, спрага, туга;
  - в) совість, ненависть, біль, презирство;
  - г) сором, симпатія, бажання, кохання;
  - д) закоханість, щастя, спрага, журба, туга, симпатія.
3. Вкажіть, яка з наведених нижче сукупність ознак характеризує пристрасті:
  - а) стійкі, ділові, слабкі;
  - б) сильні, ділові, глибокі, тісно пов'язані з переконаннями;
  - в) глибокі, нестійкі, сильні, зв'язані з потребами.
4. У якому рядку названі тільки афекти:
  - а) бадьорість, сум, задоволення, гнів, радість;
  - б) симпатія, обурення, страх, розпач, жах;
  - в) гнів, розпач, захват, жах.;
  - г) кохання, ненависть до ворогів, патріотизм, жах.
5. Серед наведеного переліку почуттів знайдіть і випишіть:
  - а) інтелектуальні почуття;
  - б) моральні;
  - в) естетичні.

Гумор, дружба, радість пізнання, кохання, огида, почуття нового, сум, здивування, любов до краси, почуття комічного, допитливість, піднесеність, совість.
6. Чи є емоції у тварин:
  - а) так;
  - б) ні.

Доведіть правильність своєї відповіді.

7. Чи є почуття у тварин:

а) так;

б) ні.

Доведіть правильність своєї відповіді.

8. Яке твердження є правильним:

а) виразні рухи завжди посилюють емоції;

б) виразні рухи є лише зовнішнім виявом емоцій;

в) виразні рухи послаблюють емоції;

г) виразні рухи в одних випадках посилюють емоції, а в інших - послаблюють.

9. Який існує зв'язок почуттів з діяльністю?

а) Почуття виникають у зв'язку з діяльністю, але на неї не впливають;

б) почуття викликаються діяльністю, її успіхами і невдачами і впливають на її хід;

в) вплив почуттів на діяльність не має закономірного характеру.

10. Серед наведеного переліку емоцій і почуттів знайдіть і випишіть:

прості емоції; складні емоції; моральні почуття; інтелектуальні естетичні почуття: любов, здивування, сором, огида, розпач, почуття незручності, гнів, неприємне, допитливість, незадоволення, почуття краси, нудьга, гумор, сумнів, почуття комічного, дружба, почуття трагічного, патріотизм, почуття нового, гуманність, інтерес, здивування.

11. Визначіть, які з перерахованих понять і негативних емоцій відповідають підвищеній, а які - зниженій активності людини. Наведіть власні приклади.

Радість, фантазії, страх, щастя, жах, екстаз, смуток, туга, захоплення, страждання, ейфорія, паніка, гнів, пригніченість, насолода, роздратованість, подив, цікавість, піднесення.

12. Завершіть стародавню притчу. Дайте пояснення описаному явищу.

“Куди ти йдеш?” - запитав мандрівник, зустрівшись з Чумою. “Іду в Багдад. Мені потрібно заморити там п'ять тисяч чоловік”. Через кілька днів той же мандрівник знову зустрів Чуму. “Ти сказала, що замориш п'ять тисяч, а заморила п'ятдесят”, - сказав він

їй. “Ні, - заперечила Чума, - я загубила лише п’ять. Решта померли від...”.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Теорії емоцій, характеристика цих теорій.
2. Розвиток та формування емоційної сфери дітей.
3. Емоції і почуття в роботі вчителя.
4. Чи завжди стрес шкідливий для людини?
5. Емоції тварини і людини – спільне та відмінне.
6. Вплив кохання на формування особистості.

V. Досліди

1. Визначити рівень тривожності за методикою Філіпа.
2. Виявити стан фрустрації.
3. Виявити рівень суб’єктивного відчуття самотності.
4. Дослідити тривожність студентів.
5. Дослідити продуктивність запам’ятання різних за емоційним слів.
6. Дослідити особливості емоційної пам’яті.

VI. Основні поняття

Емоційне реагування, амбівалентність почуттів, сигнальна і регуляційна функції, емоційний тон відчуттів та вражень, емоції, афекти, стреси, настрої, пристрасті, вищі почуття, емоційні збудливість, ригідність, лабільність, стійкість, експресивність, оптимізм, песимізм.

Література (19,20,33,51,63,64,70,82)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Визначити рівень тривожності за методикою Філіпса.

Обладнання: тест із 58 запитань, які можна зачитати учневі вголос, або дати йому буклет із надрукованими запитаннями для самостійного прочитання.

Методика проведення. Учневі надається інструкція: «Я пропоную тобі тест про те, як ти навчаєшся у школі. відповідай

відверто, пам'ятай, що тут немає добрих чи поганих відповідей, довго не думай. Відповідай на запитання тільки “так” чи “ні”.

Обробка результатів. Перевіряється відповідність збігу відповідей із ключем. Відповіді, які не збігаються із ключем – це вияв тривоги.

Підраховується:

- Загальна кількість розбіжностей по всьому текстові. Якщо вона понад 50%, можна казати про підвищену тривогу дитини, якщо більша 75% - про високу тривогу;

- Кількість збігів за кожен із 8 чинників тривоги (див.табл.; E – загальна кількість запитань). Рівень тривоги визначається так, яку попередньому випадку. Аналізується загальний внутрішній стан школяра, кількість синдромів тривоги та її величина.

- Середнє значення всіх синдромів тривожності учнів по класу для порівняння з індивідуальними показниками тривожності з метою визначення учнів групи ризику.

Таблиця

Чинники	Номери запитань
1. Загальна тривожність у школі	2,3,7,12,16,21,23,26,28,46,47,48,49, 50,51,52,53,54,55,56,57,58 E=22
2. Переживання соціального стресу	5,10,15,20,24,30,33,36,39,42,44 E=11
3. Фрустрація потреби у досягненні успіху	1,3,6,11,17,19,25,29,32,35,38,41,43 E=13
4. Страх самовираження	27,31,34,37,40,45 E=6
5. Страх ситуації перевірки знань	2,7,12,16,21,26 E=6
6. Страх невідповідності очікування оточуючих	3,8,13,17,22 E=5
7. Низька фізіологічна опірність стресу	9,14,18,23,28 E=5
8. Проблеми і страхи у стосунках з учителями	2,6,11,32,35,41,44,47 E=8

Ключ до тесту (“так” – “+”; “ні” – “-“):

1. –	11. +	21. –	31. –	41. +	51. –
2. –	12. –	22. +	32. –	42. –	52. –
3. –	13. –	23. –	33. –	43. +	53. –
4. –	14. –	24. +	34. –	44. +	54. –
5. –	15. –	25. +	35. +	45. –	55. –
6. –	16. –	26. –	36. +	46. –	55. –

7. –	17. –	27. –	37. –	47. –	56. –
8. –	18. –	28. –	38. +	48. –	57. –
9. –	19. –	29. –	39. +	49. –	58. –
10. –	20. +	30. +	40. –	50. –	

Інтерпретація:

1. Загальна тривожність у школі – загальний емоційний стан дитини, пов'язаний із різними формами її включення в життя школи.

2. Переживання соціального стресу – емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти (насамперед з однолітками)

3. Фрустрація потреби у досягненні успіху – несприятливий психічний фон, який не дає змоги дитині розвивати свої потреби в успіхові, досягненні високого результату.

4. Страх самовираження – негативні емоційні переживання ситуацій демонстрації себе та своїх можливостей.

5. Страх ситуації перевірки знань – негативне ставлення і переживання тривоги у ситуаціях перевірки знань, досягнень, можливостей.

6. Страх невідповідності сподіванням оточуючих – орієнтація на значущість інших в оцінюванні своїх результатів, тривога за надані оточуючими оцінки, очікування негативних оцінок.

7. Низький фізіологічний опір стресу – особливості психофізіологічної організації, які знижують пристосованість дитини до ситуацій стресогенного характеру, підвищують вірогідність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний чинник середовища.

8. Проблеми і страхи у стосунках з учителями – загальне негативне емоційне тло стосунків з дорослими у школі, яке знижує здатність дитини до успішного навчання.

Тест

1. Чи важко тобі бути на одному рівні з іншими дітьми класу?

2. Чи хвилюєшся ти, коли вчитель каже, що хоче перевірити, наскільки ти знаєш матеріал?

3. Чи важко тобі працювати в класі так, як цього хоче вчитель?

4. Чи сняться тобі сни про те, що вчитель злий, бо ти не вивчив уроку?
5. Чи буває, що хтось в класі б'є або кривдить тебе?
6. Чи бажаєш ти іноді, щоб вчитель не поспішав із поясненням нового матеріалу?
7. Чи сильно ти хвилюєшся, коли відповідаєш або виконуєш завдання?
8. Чи буває так, що тобі страшно висловлюватись на уроці, тому що ти можеш зробити помилку?
9. Чи тремтять у тебе коліна, коли тебе викликають відповідати?
10. Чи часто твої однокласники насміхаються з тебе, коли ви граєте в різні ігри?
11. Чи буває так, що тобі ставлять нижчий бал, ніж ти сподівався?
12. Чи хвилює тебе питання, що тебе залишать на повторний рік у одному класі?
13. Чи уникаєш ти ігор, де когось обирають, тому що тебе ,як правило, не обирають?
14. Чи буває так, що ти увесь здригаєшся, коли тебе викликають відповідати?
15. Чи часто у тебе буває відчуття, що ніхто із твоїх однокласників не хоче робити того, що хочеш ти?
16. Чи сильно ти хвилюєшся перед тим, як почати виконувати завдання?
17. Чи важко тобі отримувати такі оцінки, які очікують від тебе батьки?
18. Чи страшно тобі часом, що тобі стане погано в класі (ти захворієш)?
19. Чи будуть однокласники насміхатися з тебе, якщо ти зробиш помилку під час відповіді?
20. Чи схожий ти на своїх однокласників?
21. Чи хвилюєшся ти, виконавши завдання, за правильність його виконання?
22. Працюючи в класі, чи певен ти, що все добре запам'ятаєш?
23. Чи сняться тобі сни, що ти в школі й не можеш відповісти на питання вчителя?

24. Чи правда, що більшість дітей ставляться до тебе прихильно?

25. Чи працюєш ти краще, якщо знаєш, що результати твоєї роботи порівнюватимуться з результатами роботи інших дітей у класі?

26. Чи часто ти мрієш, щоб менше хвилюватися, коли треба відповідати?

27. Чи важко тобі сперечатися з іншими?

28. Чи твоє серце сильно б'ється, коли вчитель каже, що збирається перевірити твою готовність до уроку?

29. Коли ти отримуєш високу оцінку, чи думає хтось із твоїх друзів, що ти хочеш прислужитися?

30. Чи гарно ти почуваєшся з тими однокласниками, до яких інші діти ставляться з особливою увагою?

31. Чи буває так, що деякі діти кажуть в класі щось, що не подобається тобі?

32. Як ти вважаєш, ті діти, які погано навчаються, втрачають повагу інших?

33. Чи схоже на те, що більшість твоїх однокласників не звертає на тебе уваги?

34. Чи часто тобі страшно здаватись дурнем?

35. Чи радий ти з того, як до тебе ставляться вчителі?

36. Чи допомагає твоя мати в організації вечорів, як інші мами твоїх однокласників?

37. Чи хвилює тебе те, що про тебе думають оточуючі?

38. Чи сподіваєшся ти в майбутньому вчитися краще, ніж зараз?

39. Чи вважаєш ти, що одягаєшся до школи так гарно, як і твої однокласники?

40. Чи часто, відповідаючи на уроці, ти думаєш про те, що в цей час про тебе думають інші?

41. Чи мають здібні учні якісь особливі права у класі, яких не мають інші діти?

42. Чи бувають злими деякі з твоїх однокласників, коли ти робиш щось краще за них?

43. Чи задоволений тим, як до тебе ставляться однокласники?

44. Чи добре ти почуваєшся, коли залишаєшся наодинці з учителем?

45. Чи сміються іноді однокласники над твоєю зовнішністю та поведінкою?

46. Чи вважаєш ти, що турбуєшся про свої шкільні справи більше, ніж інші діти?

47. Якщо ти не можеш відповісти на запитання, чи відчуваєш, що можеш заплакати?

48. Чи в ліжку ввечері ти часом хвилюєшся про те, що відбудеться завтра в школі?

49. Коли працюєш над важким завданням, чи відчуваєш інколи, що зовсім не пам'ятаєш деякі речі, які добре знав раніше?

50. Чи тремтить твоя рука, коли працюєш над завданням?

51. Чи відчуваєш, що починаєш нервувати, коли вчитель говорить, що збирається дати класу завдання?

52. Чи лякає тебе перевірка знань у школі?

53. Коли вчитель каже, що збирається дати класу завдання, чи відчуваєш ти хвилювання, що не впораєшся з ним?

54. Чи сняться тобі сни, що твої однокласники роблять щось, що не можеш зробити ти?

55. Коли вчитель пояснює матеріал, чи здається тобі, що твої однокласники розуміють його краще, ніж ти?

56. Чи хвилюєшся ти дорогою до школи, що вчитель може дати завдання для перевірки знань?

57. Коли ти виконуєш завдання, чи відчуваєш, що робиш його погано?

58. Чи тремтить твоя рука, коли вчитель доручає тобі виконати завдання на дошці перед усім класом?

Дослід 2.

Мета: Виявити стан фрустрації.

Методика запропонована В.В.Бойко.

Інструкція: Познайомтесь із наступними ситуаціями, дайте відповідь, - погоджуєтесь ви з ними (поставте поряд із номером ситуації знак плюс) чи ні (знак мінус).

Текст опитувальника

1. Ви задрите добробуту деяких своїх знайомих.
2. Ви незадоволені стосунками в сім'ї.
3. Ви вважаєте, що гідні кращої долі.
4. Ви вважаєте, що могли б досягнути більшого в особистому

житті або в роботі, якби не обставини.

5. Вас засмучує те що не реалізуються плани і не здійснюються надії.

6. Ви часто зриваєтесь на когось.

7. Вас дратує те, що комусь щастить в житті більше, ніж вам.

8. Вас засмучує, що вам не вдається відпочивати тек, як хотілось би.

9. Ваш матеріальний стан пригнічує вас.

10. Ви вважаєте, що життя проходить повз вас.

11. Хтось або щось постійно вас принижує.

12. Невирішені побутові проблеми позбавляють вас рівноваги.

Обробка даних та висновки: За кожен позитивну відповідь нараховується по 1 балу. Підраховується загальна сума балів. Якщо піддослідний набрав 10-12 балів, то він дуже фрустрований; 5-9 балів – у нього стійка тенденція до фрустрації, 4 бали і менше – фрустрація відсутня.

Дослід 3.

Мета: Виявити рівень суб'єктивного відчуття самотності

Методика створена Д.Расселом і М.Фергюсоном і спрямована на вияв переживання самотності.

Інструкція: Вам пропонується ряд тверджень. Розгляньте послідовно кожне з точки зору частоти їх прояву у вашому житті за допомогою 4 варіантів відповідей: „часто” (3 бали), „іноді” (2 бали), „рідко” (1 бал), „ніколи” (0 балів).

Текст опитувальника

1. Я нещасний, коли займають багатьма речами на самоті.
2. Мені немає з ким поговорити.
3. Мені нестерпно бути самотнім.
4. Мені не вистачає спілкування.
5. Я відчуваю, ніби всі й справді не розуміють мене.
6. Я часто відчуваю, що очікую дзвінка або листа.
7. Немає нікого, до кого б я міг звернутись.
8. Я зараз ні з ким не маю близьких стосунків.
9. Ті, що мене оточують, не поділяють моїх інтересів та ідей.
10. Я відчуваю себе покинутим.
11. Я не здатний вільно себе відчувати у спілкуванні з

оточуючими.

12. Я відчуваю себе абсолютно самотнім.
13. Мої соціальні зв'язки та відношення – поверхові.
14. Мені дуже не вистачає товариства.
15. В дійсності ніхто не знає мене справжнього.
16. Я відчуваю себе ізольованим від інших.
17. Я нещасний, бо такий знедолений.
18. Мені важко товаришувати.
19. Я відчуваю себе виключеним і ізольованим від інших людей.
20. Люди навколо мене, але не зі мною.

Обробка результатів: Підрахуйте загальну суму балів. Максимально можливий показник самотності – 60 балів. Високому рівню самотності відповідають 41-60 балів, середньому – 21-40 балів, низькому – 0-20 балів.

Дослід 4.

Мета: Дослідити тривожність студентів.

Матеріал: Методика “Тривожність студентів”. (Модифікація опитувальника Ж.Тейлор).

Інструкція: Вам пропонується погодитись або не погодитись із твердженнями опитувальника і поставити напроти відповідних номерів протоколу знак “+” або “-” .

Текст опитувальника..

1. Мені важко зосередити увагу на лекції.
2. Відступ викладача від основної теми лекції дуже відволікає мою увагу.
3. Мене постійно бентежать думки про майбутній залік або екзамен.
4. Іноді мені здається, що мої знання із певного предмету мізерні.
5. Зневірившись виконати певне завдання, я зазвичай “опускаю руки”.
6. Я не встигаю засвоїти матеріал лекцій, і це зумовлює почуття невпевненості у собі.
7. Я дуже болісно реагую на критичні зауваження викладачів.
8. Несподіване запитання викладача викликає у мене значне збентеження.
9. Становище у нашій навчальній групі дуже турбує мене.

10. Я не вольова людина, і це позначається на моїй успішності.
11. Мені важко зосереджуватись на виконанні певного завдання, і це дратує мене.
12. Незважаючи на впевненість у своїх знаннях, я відчуваю страх перед екзаменом або заліком.
13. Іноді мені здається, що я не зможу засвоїти всього навчального матеріалу, і мене лякає можливість виключення з університету.
14. Під час відповідей на семінарах, заліках або екзаменах мене бентежить необхідність виступати перед аудиторією.
15. Ймовірність “провалитись” на сесії дуже бентежить мене.
16. Під час виступу на семінарах або відповіді на екзаменах я від хвилювання починаю заїкатись.
17. Мій настрій багато в чому залежить від успішного виконання навчальних завдань.
18. Я часто сварюся з одногрупниками із-за дрібниць і потім про це жалкую.
19. “Мікроклімат” в групі дуже впливає на мій настрій.
20. Після гарячої суперечки або сварки я довго не можу заспокоїтись.
21. У мене рідко болить голова після тривалої і напруженої розумової діяльності.
22. Мені ніщо не може зіпсувати гарний настрій.
23. Фіаско у навчанні не дуже хвилює мене.
24. Я не хвилююсь і не відчуваю сильного серцебиття перед екзаменом, якщо впевнений у своїх знаннях.
25. Я заходжу на екзамен в числі перших і не задумуюсь над вибором білета.
26. Мені не потрібний час для обдумування додаткового запитання.
27. Глузування однокурсників не псуєть мого настрою.
28. Я спокійно сплю в період сесії, мені не сняться екзамени.
29. В колективі я почуваю себе легко і невимушено.
30. Мені легко організувати свій робочий день, я завжди встигаю зробити те, що запланував.

Обробка результатів. Твердження 1-20 – враховуються відповіді “так” (“+”), твердження 21-30 – враховуються відповіді

“ні” (“-”). Відповіді “не знаю” не враховуються. За кожен відповідь у відповідності із ключем нараховується 1 бал. Чим більша сума набраних балів, тим більша емоційна нестійкість у досліджуваного студента. Найбільш інформативні положення 3, 12, 13, 15, 24 (тривога, страх), 6, 10, 14 (невпевненість в собі), 7, 20, 27 (хвороблива дратівливість).

Дослід 5.

Мета: Дослідити продуктивність запам'ятання різних за емоційним змістом слів.

Хід виконання завдання

Експериментатор просить учнів уважно слухати і запам'ятовувати ті слова, які він прочитає. Потім повільно і монотонно читає ряд слів, серед яких є ті, що пов'язані з почуттям задоволення, незадоволення і нейтральні, наприклад:

Папір	Любов	Злодій
Лампа	Число	Літера
Стипендія	Мрія	Театр
Сум	Крейда	Бруд
Квітка	Поезія	Зошит
Танці	Гадюка	Зрада

Після цього учням пропонується записати всі запам'ятовані слова в будь-якому порядку.

Потім підраховується, скільки слів позитивного, негативного чи нейтрального змісту учні запам'ятали - кількість /або процент/ запам'ятованих слів є показником впливу емоційного змісту матеріалу на його запам'ятання.

Дослід 6.

Мета: Дослідити продуктивність виконання завдання в спокійному стані і під впливом змагання.

Для цього запропонувати учням:

а) викреслювати в коректурних таблицях сполучення букв (наприклад: “ВХСК” і “КВСНХ”), не пропускаючи жодного з них. Тривалість іспиту - 5 хвилин.

ВСХН, КХСВ, ИАЕ, КСВНХ, ВСКХ, ЕАИ, КВСНХ, КСХВ, ВХСН
ХВСНК, ИЕА, ВСХН, ВСХК, ИАЕ, КСХВ, ВХСК, ВХНС, ВСХН, КНСВХ
ЕАИ, ВСХН, КСХВ, КНВСХ, ВСХК, ВХСН, ВХСН, КВСНХ, ЕИА, ВХСН
КСХВ, ВСХК, ИЕА, ВСХН, КНСВХ, ВХСН, КСХВ, БХСК, ВСХН
ВСХН, КНВСХ, ВСХН, ВНСХ, ВХСН, КСВНХ, ЕАИ, ВСХК, ИАЕ, ЕИА
КВСНХ, ВХСН, КСХВ, ИЕА, ВСХН, КВСНК, ЕАИ, ВСХК, ИАЕ, КНСВХ
ИАЕ, ВСХК, КНВСХ, КСХВ, ВХСН, ИЕА, КСВНХ, ЕАИ, ВСХН, ХВСНК
КХСВ, ВХСН, КХСВ, КНСВХ, ВСХН, ЕАИ, ВХНС, КНВСХ, ВХСК
ЕАИ, ВСХК, ИАЕ, КСВНХ, ЕАИ, КНВСХ, КВСНХ, ЕАИ, ВСХК
КНСВХ, ИАЕ, КСХВ, ИЕА, КВСНХ, ВХСН, ЕИА, КВСНХ, КВСНХ, ЕАИ

б) Потім повідомляється, що у виконанні цього завдання потрібно змагатися з учнями іншого класу і дається завдання викреслити ті самі букви за 5 хвилин.

Результати першого і другого дослідження підраховуються і порівнюються коефіцієнти продуктивності виконання завдань. Коефіцієнти покажуть вплив змагання на виконання завдання.

Коефіцієнт точності виконання завдання вираховується за такою формулою Уіппла :

$$A = \frac{C - W}{C + O}$$

де С - кількість правильно закреслених букв;

О - кількість пропущених букв;

W - кількість неправильно закреслених букв.

Якщо коефіцієнт точності виконання завдання помножити на кількість проглянутих букв, то дістанемо показник продуктивності виконання завдання.

Дослід 6.

Мета : Дослідити особливості емоційної пам'яті.

Хід виконання

Піддослідним пропонується розділити листок свого зошита вертикально на дві частини. На правій частині написати “приємне”, на лівій “неприємне”. Після цього експериментатор пропонує пригадати пережите за тиждень та коротко записати в зошиті у відповідності до того, які почуття викликають ці спогади - позитивні або негативні.

Піддослідні підраховують кількість приємних та неприємних спогадів. Порівнюють результати. Роблять висновки про те, які події краще фіксувалися в пам'яті.

Тема 15. **ВОЛЯ**

I. План

1. Поняття про волю. Мотиваційна сфера особистості та вольова діяльність.
2. Вольовий акт і його структура. Вольове зусилля.
3. Вольові якості особистості. Характеристика базальних та системних вольових якостей.

II. Питання для самостійного опрацювання

- Функції волі: емоційно-вольова регуляція поведінки.
- У якому співвідношенні перебувають воля і мотиваційна сфера особистості?
  - Охаректизуйте вольову діяльність особистості і її найважливіші особливості.
  - У чому полягає суть складної вольової дії?
  - Розлади складної вольової дії: чинники і наслідки.
  - Розкрийте структуру і механізми вольового акту.
  - Зробіть психологічний аналіз прийняття рішень.
  - Охарактеризуйте вікові та індивідуальні особливості волі, її розвитку і виховання в дітей.
- Що таке самовиховання волі, в чому його переваги?
- З'ясуйте роль колективу у формуванні волі учня.
- Які відмінні риси людей з сильною і слабкою волею?
- Наведіть приклади вияву волі вчителя та учнів під час проведення занять.
  - Розкажіть про боротьбу мотивів та наведіть приклади.
  - З'ясуйте роль волі в житті та діяльності людини. Проясніть думку О.Довженка: "Є воля - є людина! Нема волі - нема людини! Скільки волі - стільки і людини".
  - Воля і рефлексія.
  - Поясніть таке твердження Л. Леонова: "Жодна велика перемога неможлива, якщо їй не передуює мала перемога над самим собою".

III. Психологічні завдання

1. Вольовими діями називаються:

- а) дії людини, спричинені впливами зовнішнього середовища;
- б) імпульсивні дії;
- в) дії людини, спрямовані на досягнення свідомо поставлених цілей.

2. Чим зумовлюється воля:

а) Безпосереднім джерелом і причиною волі людини є сама психіка, свідомість, тобто її духовна сутність;

б) воля зумовлена впливами об'єктивного світу, рефлекторна за своєю природою, її механізмом, підлягає всім законам вищої нервової діяльності;

в) воля зумовлюється цілями діяльності, які складаються незалежно від зв'язків людини з зовнішнім середовищем;

г) воля зумовлюється зв'язками людини з навколишнім середовищем, які механічно діють на її поведінку.

3. Характерною рисою довільних дій є те, що:

- а) в них є лише наявність прагнення до мети;
- б) у них є попереднє уявлення мети і способів її здійснення;
- в) у них є наявність прагнення до мети, попереднє уявлення мети і способів її досягнення;
- г) попереднє рухове уявлення не обов'язково повинно бути пов'язане з прагненням до мети.

4. Довільні дії цілком визначаються:

- а) дією першої сигнальної системи;
- б) другою сигнальною системою, незалежно від першої сигнальної системи;
- в) за участю двох сигнальних систем, при провідній ролі другої сигнальної системи.

5. У яких з наведених дій виявляється навіюваність:

- а) самостійне розв'язання задачі;
- б) старанне виконання доручення;
- в) страх дитини при слуханні казки з відповідним сюжетом;
- г) переписування вправи?

6. У яких з наведених дій виявляється впертість:

- а) необгрунтоване, нерозумне відстоювання учнем свого рішення і відкидання будь-якої вимоги вчителя;
- б) нерозуміння вимоги вчителя та її невиконання;

в) відмова виконувати вимогу вчителя?

7. У яких рядках перелічено лише позитивні якості волі:

а) цілеспрямованість і принциповість, негативізм, рішучість, витримка, наполегливість, упертість, організованість;

б) цілеспрямованість, принциповість, організованість, витримка, наполегливість, рішучість;

в) цілеспрямованість, навіюваність, рішучість, організованість, принциповість, витримка;

г) цілеспрямованість, упертість, витримка, рішучість, навіюваність, ініціативність?

8. У якій з наведених нижче груп дій є вольові дії:

а) Під час повітряного бою пілота було смертельно поранено. В якусь мить він зрозумів, що, коли випустить з рук штурвал літака, загинуть усі, хто в ньому є. І от пілот веде далі літак, благополучно посадив його і тут безсило падає на підлогу кабіни. З літака його виносять уже мертвим (за Ф.Н.Гоноболіним);

б) Дуже жаркого дня юнак А. працював на пришкільній ділянці. Він твердо вирішив довести роботу до кінця. Коли ж до нього підійшли товариші й запропонували піти купатись, він погодився і попрямував з ними до річки.

9. Виберіть із запропонованого списку слова, які характеризують вольову поведінку.

Мотив, саморегуляція, самооцінка, бажання, рефлексія, надія, прагнення, мета, емоція, мислення, впевненість, планування, зусилля, рівень домагань, рух, рефлекс, реагування, агресивність, наполегливість, спонукання, прийняття рішення, конфлікт, свідомість, намагання, сприйняття, увага, цінність, установка, свобода вибору, енергія, потреба, ризик, авантюризм, імпульсивність, дисциплінованість, відповідальність, волюнтаризм.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Теорії волі і її природа.

2. Аналіз проблеми “свободи” волі як усвідомленої необхідності.

3. Виховання та самовиховання волі.

4. Дитячі ігри та їхня роль у розвитку волі людини.

V. Досліди

1. Визначити локус суб'єктивного контролю.
2. Дослідити здатність до застосування вольових зусиль при подоланні перешкод.
3. Визначити рішучість людини.

VI. Основні поняття

Воля, мимовільні дії, довільні і вольові дії, самостійність, рішучість, наполегливість, сміливість, мужність, самовладання, цілеспрямованість, боротьба мотивів, дисциплінованість, вольове зусилля, прийняття рішення, сила волі.

VII. Література (13,14,15,34,52)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Визначити локус суб'єктивного контролю.

Матеріал та обладнання: тест-опитувальник, розроблений Є. Ф. Бажіним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження

Методика дослідження дозволяє порівняно швидко й ефективно визначити рівень сформованості суб'єктивного контролю як в однієї, так і в кількох осіб. Кожного досліджуваного належить забезпечити індивідуальним текстом опитувальника і бланком для відповідей з нумерацією тверджень, яка відповідає тексту опитувальника.

Інструкція: Запропонований опитувальник має 44 твердження. Прочитайте їх і дайте відповідь, чи згодні ви з даним твердженням, чи ні. Якщо згодні, то в бланку для відповідей перед відповідним номером поставте знак "+", якщо ні - знак "-". Пам'ятайте, що в тесті немає "правильних" і "неправильних" відповідей. Свою думку висловлюйте відверто. Надавайте перевагу тій відповіді, яка перша спала вам на думку.

Опитувальник

1. Просування по службових сходах більше залежить від успішного збігу обставин, ніж від здібностей людини.

2. Більшість розлучень виникає через те, що люди не захотіли пристосовуватися один до одного.

3. Хвороба - справа випадку: якщо маєш захворіти, то вже нічим не зарадиш.

4. Люди стають самотніми тому, що самі не виявляють інтересу і дружнього ставлення до оточуючих.

5. Здійснення моїх бажань часто залежить від удачі.

6. Даремно докладати зусиль для того, щоб завоювати симпатії інших людей.

7. Зовнішні обставини (батьки, добробут) впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.

8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.

9. Як правило, керівництво виявляється більш ефективним, коли повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їхню самостійність.

10. Мої оцінки в школі часто залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), а не від моїх власних зусиль.

11. Коли я планую, то, здебільшого, вірю, що зможу втілити свої плани.

12. Те, що багатьом людям здається успіхом чи удачею, насправді є результатом тривалих цілеспрямованих зусиль.

13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.

14. Якщо люди не пасують один одному, то, як би вони не намагалися налагодити сімейне життя, вони все одно не зможуть цього зробити.

15. Те добре, що я роблю, звичайно буває гідно оцінено іншими.

16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.

17. Думаю, що випадок чи доля не відіграють великої ролі в моєму житті.

18. Я намагаюся не планувати наперед, тому що багато залежить від того, як складуться обставини.

19. Мої оцінки в школі залежали переважно від моїх зусиль і

від ступеня підготовки.

20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, ніж за протилежною стороною.

21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.

22. Я надаю перевагу такому керівництву, при якому можна самостійно визначати, що і як робити.

23. Думаю, що мій спосіб життя жодним чином не є причиною моїх хвороб.

24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям досягнути успіху в своїх справах.

25. Урешті-решт, за погане керівництво відповідають самі люди, які працюють в установі.

26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, що склалися в сім'ї.

27. Якщо я дуже захочу, то зможу привернути до себе будь-кого.

28. На підростаюче покоління впливає так багато всіляких обставин, ще зусилля батьків у вихованні часто виявляються нерезультативними.

29. Те, що зі мною трапляється, – це справа моїх власних рук.

30. Важко буває зрозуміти, чому керівники діють так, а не інакше.

31. Людина, яка не змогла досягти успіху у своїй роботі, швидше за все, не доклала достатньо зусиль для цього.

32. Найчастіше я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, чого я захочу.

33. У неприємностях і невдачах, які траплялися в моєму житті, більше були винні інші люди, ніж я.

34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за нею доглядати і правильно її одягати.

35. У складних обставинах я вважаю за краще зачекати, доки проблема розв'яжеться сама по собі.

36. Успіх – це результат наполегливої праці, і він мало залежить від випадку чи від удачі.

37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від інших, залежить щастя моєї сім'ї.

38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюсь

одним людям і не подобаюсь іншим.

39. Я завжди надаю перевагу прийняттю рішень і самостійним діям, а не сподіваюся на допомогу інших людей чи на долю.

40. На жаль, заслуги людини часто залишаються не визнаними, незважаючи на всі її намагання.

41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо змінити навіть за найбільшого бажання.

42. Здібні люди, які не зуміли реалізувати свої можливості, мають звинувачувати в цьому тільки самих себе.

43. Багато моїх успіхів були можливі тільки завдяки допомозі інших людей.

44. Більшість невдач у моєму житті були від невміння, від незнання або від лінощів і мало залежали від удачі чи від невдачі.

Опрацювання результатів

Мета оброблення результатів: отримання показника локусу суб'єктивного контролю, тобто показника загальної інтернальності *Io*. Це - сума збігів відповідей досліджуваного з відповідями, які наведено в ключі.

Ключ

Відповідь	Номери запитань
+ (згоден)	2, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 34,
- (не згоден)	1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 43

Аналіз результатів

Локус контролю – це характеристика вольової сфери людини, яка відображає її нахил приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям. Приписування відповідальності за результати своєї діяльності зовнішнім силам називається екстернальним, або зовнішнім, локусом контролю, а приписування відповідальності власним здібностям і зусиллям – інтернальним, або внутрішнім локусом контролю.

Таким чином, можливі два полярних типи особистостей залежно від локалізації контролю: екстернальний та інтернальний.

Будь-якій людині властива певна позиція на континіумі від екстернального до інтернального типу.

Отриманий у процесі оброблення результатів показник локусу контролю (*Io*) розшифровується так:

Величина <i>Io</i>	Локус контролю
0-21	Екстернальний
22-44	Інтернальний

В цілому, чим більша величина інтернальності, тим менша екстернальність.

Локус контролю, характерний для людини, є універсальним стосовно будь-яких типів подій і ситуацій, з якими їй доводиться стикатися. Один і той же тип контролю проявляється як у разі невдач, так і в разі успіхів, причому це спостерігається в різних сферах життєдіяльності суб'єкта.

Для певного рівня локусу контролю користуються такими межами шкали інтернальності:

Показник інтернальності (<i>To</i>)	Рівень локусу контролю
0-11	Низький рівень інтернальності
12-32	Середній рівень інтернальності
33-44	Високий рівень інтернальності

При *низькому рівні інтернальності* люди майже не бачать зв'язку між своїми діями і важливими для них подіями життя. Вони не вважають себе здатними контролювати розвиток таких подій і гадають, що більшість їх є результатом випадку чи вчинків інших людей. Тому “екстернали” емоційно нестійкі, схильні до неформального спілкування і поведінки, слабокомунікабельні, у них поганий самоконтроль і висока напруженість.

Високий рівень інтернальності відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значущими подіями. Люди, які мають такий локус контролю, вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті - результат власних дій, що вони

можуть ними керувати і відчують відповідальність і за ці події, і за те, як складається їхнє життя в цілому. “Інтерналі” з високими показниками суб’єктивного контролю мають емоційну стабільність, вони впertі, рішучі, відрізняються комунікабельністю, значним самоконтролем і стриманістю.

Середній рівень інтернальності властивий більшості людей. Особливості їхнього суб’єктивного контролю можуть дещо змінюватися залежно від того, чи здається людині ситуація складною чи простою, приємною чи неприємною тощо. Хоча їхня поведінка і психологічне почуття відповідальності за неї залежать від конкретних соціальних ситуацій, усе ж можна і в них встановити перевагу того чи іншого локусу контролю.

Таким чином, суб’єктивний локус контролю пов’язаний з відчуттям людиною своєї сили, відповідальності за те, що відбувається в її житті, із самоповагою, із соціальною зрілістю і самостійністю особистості. Тому, складаючи рекомендації для самовдосконалення, потрібно враховувати, що:

- конформна, поступлива поведінка більшою мірою притаманна людям з екстернальним локусом контролю; інтерналі менш схильні підкорятися тискові (думкам, емоціям та ін. інших людей);

- людина з інтернальним локусом контролю краще працює на самоті;

- інтерналі більш активно шукають інформацію, як правило, більше ознайомлені із ситуацією, ніж екстернали;

- в інтерналів більш активна, ніж в екстерналів, позиція щодо свого здоров’я.

Дослідження показало: інтерналі більш популярні, займають сприятливу позицію в системі міжособистісних стосунків. Вони більш бажані для суспільства, впевненіші в собі й терпиміші.

Особи з інтернальним локусом контролю надають перевагу недирективним методам виховання і психокорекції. А в роботі з екстерналами важливо звертати увагу на тривожність та депресію.

Дослід 2

Мета: Дослідити здатність до застосування вольових зусиль при подоланні перешкод.

Обладнання: текст опитувальника, ручка.

Інструкція: Дайте відповідь на поставлені запитання, оцінюючи їх балами наступним чином: “так” - 2 бали; “не знаю” - 1 бал; “буває” -1 бал; “ні”- 0 балів.

1. Чи в стані ви завершити розпочату роботу, яка вам не цікава відразу, незалежно від того, що час і обставини дозволяють вам відірватися, а потім продовжити?
2. Чи можете ви без особливих зусиль подолати внутрішнє протистояння, коли вам потрібно зробити щось неприємне (наприклад, прийти на навчання у вихідний день)?
3. Коли потрапляєте у конфліктну ситуацію - у навчанні або побуті - чи в змозі ви взяти себе в руки настільки, щоб подивитися на ситуацію без надмірної емоційності, свідомо, з максимальною об'єктивністю?
4. Якщо вам прописали дієту, чи зможете ви подолати спокусу заборонених продуктів?
5. Чи знайдете ви в собі сили встати вранці раніше звичайного, як це було заплановано ввечері?
6. Чи залишитеся ви на місці трагічної події для того, щоб дати свідчення?
7. Ви швидко відповідаєте на листи?
8. Якщо у вас виникає страх перельоту на літаку чи відвідування стоматологічного кабінету, чи зможете ви без особливих зусиль подолати це відчуття і в останній момент не змінити свого рішення?
9. Чи зможете ви приймати дуже неприємні ліки, які вам наполегливо рекомендують лікарі?
10. Чи виконуєте ви поспішно дану обіцянку, навіть якщо її виконання принесе вам немало клопоту, іншими словами, чи є ви людиною слова?
11. Чи без коливання ви вирушаєте у відрядження в незнайоме місто?
12. Чи чітко ви дотримуетесь розпорядку дня: часу пробудження,

прийняття їжі, навчання, прибирання та інших справ?

13. Чи критично ви ставитеся до бібліотечних заборгованостей?

14. Навіть найцікавіша телепередача не змусить вас відкласти термінову і важливу роботу. Так це чи ні?

15. Чи зможете ви припинити сварку і промовчати, хоч якими б образливими вам здавалися слова опонента?

Опрацювання результатів

На всі запитання відповідайте з максимальною щирістю, а потім підсумуйте отримані бали.

0-12 балів: із силою волі справи у вас не дуже добрі. Ви виконуєте те, що легше і цікавіше, навіть якщо це може чимось зашкодити.

До своїх обов'язків ставитеся без особливого ентузіазму, що нерідко призводить до конфліктних ситуацій. Ваша позиція характеризується відомим висловом “Що, мені більше всіх потрібно?”. Будь-яке прохання чи доручення ви сприймаєте майже як фізичний дискомфорт. І справа тут не в слабкості волі, а у вашому егоїзмі. Спробуйте подивитися на себе з точки зору саме цих оцінок і це допоможе вам змінити своє ставлення до оточуючих, дещо змінивши в своєму характері. Якщо вам це вдасться, то ви лише виграєте.

13-21 бал: сила волі у вас посередня. Якщо стикаєтеся з труднощами, то намагаєтеся їх долати. Але якщо побачите обхідні шляхи, відразу ж скористаетесь ними. Не перестараетесь, але і даного вами слова не порушите. За власним бажанням зобов'язань на себе не візьмете. Це не зовсім позитивно характеризує вас перед керівництвом і оточуючими. Якщо маєте намір досягнути в житті більшого, спробуйте тренувати волю.

22-30 балів: із силою волі у вас все добре. У важку хвилину ви не підведете. Вас не лякають ні нові доручення, ні далекі поїздки, ні справи, котрі лякають інших. Хоча інколи ваша чітка і тверда позиція з непринципових питань набридає оточуючим. Сила волі це дуже добре, але бажано у своєму активі мати і такі якості, як гнучкість, поблажливість, доброта.

Дослід 3

Мета: Визначити рішучість людини (за Еріком Берном).

Інструкція: Із запропонованих варіантів відповідей - А, Б, В, Г, Д - виберіть одну.

1. Що, на вашу думку, рухає людиною в житті перш за все?

А - допитливість;

Б - бажання;

В - необхідність.

2. Як, на вашу думку, чому люди переходять з однієї роботи на іншу?

Г - їх звільняють;

Г - ідуть через більшу зарплатню;

Д - інша робота їм більше подобається.

3. Коли у вас неприємності:

А - ви відкладаєте їх вирішення до останнього;

Б - у вас є потреба проаналізувати, наскільки ви винні самі;

В - не хочете навіть і думати про те, що трапилось

4. Ви не встигли вчасно виконати якусь роботу і:

Д - заявляєте про свою невдачу ще до того, як це стане відомо всім;

Г - зі страхом чекаєте, коли вас про це запитують;

Г - ви ґрунтовно готуетесь до пояснень.

5. Коли ви досягаєте поставленої мети, то зустрічаєте повідомлення про це:

В - з почуттям полегшення;

Б - бурхливими позитивними емоціями;

А - по-різному, в залежності від мети, але не так бурхливо.

6. Що б ви порекомендували дуже сором'язливій людині:

Г - уникати ситуацій, що вимагають ризику;

Д - позбавитися цього за допомогою психолога;

Г - познайомитися з людьми іншого типу, які не страждають сором'язливістю.

7. Як ви вчините у конфліктній ситуації?

Б - поговорю з тим, з ким вступив у конфлікт;

А - напишу листа;

В - спробую вирішити конфлікт через посередника.

8. Якого роду страх виникає у вас, коли ви помиляєтеся?

Г - страх того, що помилка може змінити той порядок, до якого ви звикли;

Г - страх покарання;

Д - страх втратити престиж.

9. Коли ви з кимось розмовляєте, то:

А - час від часу відводите погляд;

Б - дивитесь прямо в очі співбесіднику;

Г - відводите погляд, навіть коли він до вас звертається.

10. Коли ви ведете важливу розмову, то:

Д - інтонація розмови зазвичай залишається спокійною;

Г - ви час від часу вставляєте слова-паразити (ну, значить тощо);

Г - ви повторюєтеся, хвилюєтеся, ваш голос починає вас підводити.

Опрацювання результатів тестування.

Якщо майже всі відповіді складаються з варіантів А і Г, то ви не особливо рішуча людина, але вас не можна назвати і нерішучою. Ви дієте не завжди активно і швидко, але тільки тому, що вважаєте, що справа цього не варта. Вам подобаються відважні люди, але часто ви виправдовуєте і нерішучих, вважаючи, що їх дії - результат не страху, а обережності. Коли ви читаете книгу або дивитесь фільм про сміливих людей, то часто хочете бути на їхньому місці.

Якщо головним чином ви вибрали варіанти Б і Д, то ви безумовно рішуча людина. Ви надто часто нехтуєте речі, які вважаєте дрібними, незначущими. Незважаючи на це, вас поважають і цінують як самостійну та цікаву особистість. Якщо вам властиве і почуття відповідальності, то вам часто доручають складні завдання, але у цьому випадку у вашій групі повинні бути люди й іншого типу, які б урівноважували вашу надмірну активність. Чи не потрібно вам, усе ж таки, краще продумувати рішення, які ви приймаєте?

Якщо всі ваші відповіді належать до В і Г, то ви боїтеся не лише приймати рішення, але й обдумувати їх, жахаючись наближення обставин. Ваш психологічний стан не можна назвати стабільним, сприятливим. Ви частіше очікуєте критики своїх дій, ніж похвали. Може у вас є інші відповіді? Якщо немає, то у вас є проблеми не тільки з самим собою, але й з оточуючими.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ V ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ

Тема 16. ТЕМПЕРАМЕНТ

I План

1. Поняття про темперамент. Фізіологічні основи темпераменту.
2. Типи темпераментів, їх психологічна характеристика.
3. Роль спадковості в походженні властивостей темпераменту. Проблема мінливості темпераменту.
4. Роль темпераменту в трудовій і навчальній діяльності. Темперамент і індивідуальний стиль діяльності.
5. Індивідуальний підхід до учнів з різними типами темпераменту.

II. Питання для самостійного опрацювання

- Яка різниця між темпераментом і характером?
- Від чого залежить темперамент? Основні теорії темпераменту.
  - Розкрити зв'язок типів темпераментів з типами вищої нервової діяльності.
  - Чи існує пряма залежність розумових можливостей людини від властивостей темпераменту?
  - Як залежить професійна придатність, стиль діяльності людини від її темпераменту?
    - В чому хибність вислову: “У сина – характер батька”?
    - Що таке реактивність і активність?
    - Розкрийте на прикладах суть сензитивності і емоційної збудливості.
  - Який темп реакції у представників різних типів темпераментів?
  - Чим характеризується пластичність нервової системи? Яка вона в кожного з 4-х типів темпераментів?
  - Чи є темперамент у тварин?

- В чому проявляється динаміка поведінки людини?
- Чому сангвініки легко пристосовуються до нових умов життя, а флегматики важко?
  - Назвіть позитивні риси холериків та флегматиків.
  - Назвіть типових холериків, сангвініків, флегматиків, меланхоліків серед персонажів художніх творів.
  - Чи можна визначити темперамент у немовлят?
  - Чи можна змінити темперамент? Обґрунтуйте свою думку на конкретних прикладах.
    - Який темперамент кращий для педагогічної діяльності?
    - Як слід враховувати особливості свого темпераменту в ході формування індивідуального стилю педагогічної діяльності?
    - Які вчені займалися проблемою темпераменту?
    - Які додаткові властивості нервової системи були відкриті вітчизняними вченими?

III. Психологічні завдання

З перерахованих нижче якостей випишіть ті, що характеризують сангвініка, флегматика, холерика, меланхоліка: підвищена активність, тривала працездатність, енергійність, стриманість, гарячкуватість, непосидючість, терпимість, сповільненість рухів та мови, повільна зміна почуттів та настрою, слабка емоційна збудливість, швидке засвоєння і перебудова навичок, афективність, бідність рухів, мала активність, в'ялість, виразність міміки і пантоміміки, мовчазність, гіперсензитивність (підвищена сенситивність).

Бадьорий, підвищений настрій, швидке пристосування до нових обставин, повільне засвоєння та перебудова навичок, невпевненість у собі, підвищена емоційна збудливість, витриманість, одноманітність міміки, енергійність, рухливість, розгубленість при невдачах, швидке виникнення і зміна почуттів та емоційних станів, мала активність, невиразність мови, рівний, спокійний настрій, збуджений стан, зосередженість уваги.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Відмінності між темпераментом і характером.
2. Особливості навчання і виховання учнів різного типу темпераменту.
3. Конституційні теорії темпераменту (Кречмер, Шелдон).
4. Чи можна змінити темперамент?

V. Творчі завдання

1. Підготуйтеся до проведення рольової гри, під час якої необхідно продемонструвати поведінку учня з певним темпераментом у конкретній ситуації, щоб проявились основні психологічні показники даного темпераменту.

2. Проведіть спостереження за 2-3 учнями (студентами) і опишіть їх темперамент.

3. Напишіть твір-мініатюру “Особливості мого темпераменту”. Обговоріть на занятті.

VI. Досліди

1. Визначити типи темпераментів учнів за даними психолого-педагогічних характеристик.

2. Провести самооцінку темпераменту за опитувальником “Типологія”.

3. Провести дослідження екстраверсії, інтроверсії та нейротизму за опитувальником Г. Айзенка.

VII. Основні поняття

Темперамент, сила, зрівноваженість, рухливість нервових процесів, динамічність, лабільність, типи вищої нервової діяльності і типи темпераменту, активованість, реактивність, сензитивність, активність, темп реакції, пластичність і ригідність, екстраверсія і інтроверсія, емоційна збудливість, індивідуальний стиль діяльності.

VI. Література (32,38,42,61,62,68,)

Додатки

Дослід 1.

Мета: Визначити тип темпераменту учнів за даними психолого-педагогічних характеристик.

Матеріал: Кілька уривків з психолого-педагогічних характеристик школярів.

Хід виконання завдання.

Експериментатор пропонує піддослідному уважно прочитати одну з характеристик і визначити, до якого типу темпераменту можна віднести учня, про якого говориться в уривку. Опираючись на матеріал характеристики, піддослідний повинен обгрунтувати, чому цей учень може бути визнаний представником цього типу темпераменту, які ознаки це підтверджують. Потім піддослідному послідовно дають другий, третій, четвертий уривок. Результати заносяться до таблиці.

Протокол

визначення типу темпераменту учнів за даними їх психолого-педагогічних характеристик

Прізвище, ім'я учня	Тип темпераменту	Ознаки, що підтверджують належність учня до даного типу темпераменту.

Уривки з характеристик.

Віктор Г. 3 клас.

Повільний, хода неспішна, говорить повільно, але ґрунтовно, послідовно. На уроках сидить з байдужим виглядом, сам руки не піднімає, але на питання вчителя відповідає правильно. Коли вчитель питає, чому він не підняв руки, відповідає коротко: “Та так...”.

Його важко розсмішити або розсердити. Сам ніколи не ображає товаришів, до суперечок інших ставиться байдуже. Незлобливий, для товаришів будь-що зробити лінується. В розмову вступає рідко, більше мовчить. Новий матеріал розуміє не зразу, необхідно кілька разів повторити його, але завдання

виконує правильно і охайно. Любить порядок. Ще в минулому році він до нас прийшов, але й досі не потоваришував з дітьми.

Сашко Д. 2 клас.

Дуже вразливий. Найменша неприємність виводить його з рівноваги. Плаче за кожною дрібницею. Одного разу Саша заплакав тільки тому, що не зміг знайти в сумці книжку, яку невдовзі знайшов. Дуже образливий. Довго пам'ятає образи і переживає їх хворобливо. Мрійливий. Часто задумливо дивиться у вікно замість того, щоб гратися з друзями. Підкоряється всім правилам. Пасивний в дитячому колективі. Часто виявляє невіру в свої сили. Якщо у роботі зустрічаються труднощі, він легко зневіряється, розгублюється, не доводить справу до кінця. Але якщо наполягати на виконанні завдання, у більшості випадків виконує його не гірше інших.

Оленка В. 2 клас.

Дівчинка дуже жвава, на уроках ні хвилинки не сидить спокійно, постійно змінює позу, крутить щось у руках, розмовляє з сусідом. Легко зацікавлюється новим, але дуже швидко втрачає інтерес до справи. Настрій переважно веселий і бадьорий. На питання “Як справи?” відповідає сміючись: “Дуже добре”, хоч іноді виявляється, що оцінки не дуже хороші. Про хороші оцінки радісно повідомляє всім вдома. Поганих оцінок не приховує, але завжди бадьоро додає “Це в мене так...випадково...”. Іноді засмучується, навіть плаче, але не надовго. Міміка жвава. Незважаючи на жвавість і непосидючість, вона легко дисциплінується. На цікавих уроках виявляє велику енергію і працездатність. Легко сходиться з подругами, швидко звикає до нових вимог. Дуже говірка.

Петро Н. 4 клас.

Жвавий, енергійний хлопчик. Здається, що енергія його невичерпна. Він легко справляється з дорученням. Рухи його швидкі, різкі. Про Петра говорять, що він предмети не бере, а хапає, не кладе, а кидає. На уроках і в громадському житті завжди активний. Матеріал схоплює швидко. Задачі розв'язує легко і вірно. Старанний, любить у всьому бути на першому місці. Мова його швидка, енергійна, ініціатор рухливих ігор, любить керувати, завжди впевнений в собі. В суперечках з друзями

вперто наполягає на своєму. Часто збуджується і знаходиться з дітьми в конфліктних стосунках. Різко переходить від сміху до гніву і навпаки. Нестриманий.

Дослід 2.

Мета: Провести самооцінку темпераменту за опитувальником “Типологія”.

Інструкція.

Вам пропонується твердження для самооцінки. При позитивній відповіді потрібно в таблиці для обробки результатів перекреслити номер питання знаком “Х”, при негативній - знак не ставиться. Працюйте швидко, не витрачайте надто багато часу на обдумування питання, тому що найбільш цікавою є ваша перша реакція, а не результат надто довгих роздумів. Відповідайте не соромлячись і правдиво. Пам’ятайте, що, по-перше, немає відповідей “неправильних”, так як кожна людина має право на власну позицію, по-друге, змістом ваших відповідей ніхто не буде цікавитись, так як обробка відповідей буде здійснюватись напівавтоматично, по-третє, матеріали результатів самооцінки ви залишите в себе. Пам’ятайте також, відповідати потрібно на кожне питання, не пропускаючи жодного.

Подальша обробка результатів буде проводитись під керівництвом викладачів.

Опитувальник “Типологія”.

1. Як правило, я сором’язливий.
2. Я - весела і життєрадісна людина.
3. Я - непосидюча людина.
4. Я - спокійна людина.
5. Я відповідаю на питання анкети правдиво і чесно.
6. Я часто розгублююся в новій обстановці.
7. Я досить енергійний.
8. Досить часто буваю запальний (нестриманий).
9. Для мене характерна послідовність у справах.
10. Я уважно відповідаю на питання даної анкети, щоб об’єктивно оцінити себе.
11. Я б не назвав себе активною людиною, швидше навпаки.
12. Часто я проявляю поспішність у своїх рішеннях.

13. Досить часто я буваю метушливим.
14. Я достатньо холоднокровний.
15. Я відповідаю на всі питання даної анкети тільки після того, як добре зрозумію суть кожного висловлювання.
16. Як правило, мені буває важко встановити контакт з незнайомими людьми.
17. Я вважаю себе діловою людиною.
18. Я нетерплячий.
19. Практично будь-яку справу роблю ґрунтовно.
20. Мені нічого приховуватися від самого себе, тому що я відповідаю на всі питання анкети цілком відверто.
21. Найчастіше я почуваю невпевненість у своїх силах.
22. Розпочату справу я, як правило, доводжу до кінця.
23. Досить часто я буваю різким по відношенню до людей.
24. Я достатньо обережна людина.
25. Я ніколи не оцінюю вчинки людей до в'яснення їх суті і причини.
26. Я легко переносю самотність.
27. Досить часто буває, що я переоцінюю себе.
28. Думаю, що я достатньо рішуча людина.
29. Я умію терпеливо чекати.
30. Я ніколи нічого не роблю заради власної примхи.
31. У випадку невдачі я, як правило, почуваю себе пригніченим.
32. Я досить швидко схоплюю нове.
33. Не рідко я буваю прямолінійним у відносинах з людьми.
34. Мені важко зійтися з незнайомими людьми.
35. Я ніколи не даю негативних оцінок людям з чужих слів.
36. Я схильний заглиблюватися в себе.
37. Мої інтереси досить різносторонні і мінливі.
38. Я схильний проявляти ініціативу.
39. Я мовчазний.
40. Я ніколи не починаю конфліктувати з ким-небудь без серйозних причин.
41. При невдачах я, як правило, почуваю себе розгубленим.
42. Як правило, я легко переживаю невдачі і неприємності.
43. Я досить уперта людина.
44. Мова моя спокійна, рівномірна, з зупинками, без різко

виражених емоцій, жестикуляцій і міміки.

45. Я ніколи не підвищую голос, якщо до цього не змушують обставини.

46. Я досить швидко стомлююся.

47. Мої нахили постійні.

48. Я досить дотепний в суперечках.

49. Не люблю говорити даремно.

50. У мене ніколи не з'являються такі думки, які б потрібно було ховати від інших.

51. Мова моя квола і тиха (ніколи - майже шепіт).

52. Досить часто я буваю схильний ковзати по поверхні.

53. Я працюю, як правило, ривками.

54. Думаю, що я стримана людина.

55. Я ніколи не розпускаю плітки.

56. Як правило, я мимовільно пристосовуюсь до характеру (особливостей) співрозмовника.

57. Мені буває неважко пристосуватись до різних обставин.

58. Я схильний до ризикованих справ.

59. Я терпляча людина.

60. Моя поведінка на людях і без людей однакова.

61. Я буваю вразливий до сліз.

62. Як правило, я з захопленням беруся за нову справу.

63. Для мене не характерне злопам'ятство.

64. Почату справу я в більшості доводжу до кінця.

65. Тільки із-за особистої вигоди я ніколи не починаю ніяких справ.

66. Я надзвичайно схильний до схвалення і осудження.

67. Я досить часто швидко остигаю, якщо справа перестає мене цікавити.

68. Я не образливий.

69. Я схильний розтрачувати сили даремно.

70. В усіх випадках зривів у моїй роботі не буває так, щоб винний був тільки я один.

71. Я, як правило, швидко включаюся в нову роботу.

72. Я пред'являю високі вимоги до себе.

73. Моя мова, як правило, швидка, дивовижна, з різноманітними інтонаціями.

74. У мене добра витримка.

75. Інколи мені важко справитись з роздратуванням, причину якого тяжко навіть зрозуміти.
76. Досить часто буває так, що я підозрюю людей.
77. Не люблю одноманітну, буденну, кропітку роботу.
78. Мені здається, я невірноважена особистість.
79. Я додержуюсь строгого розпорядку життя і системи в роботі.
80. Інколи я кажу неправду.
81. Досить часто я буваю покірливим.
82. Як правило, я швидко переключаюся з однієї роботи на іншу.
83. Нерідко я буваю гарячкуватим, запальним.
84. Мені важко стримувати свої поривання.
85. Інколи я по-різному оцінюю свої вчинки і точно такі вчинки інших людей.
86. Я пред'являю високі вимоги до оточуючих.
87. Я людина товариська (не відчуваю скованості з новими людьми).
88. Я міг би назвати себе "агресивним забіякою".
89. Я не дуже схильний як до схвалення, так і до засудження.
90. Інколи я заздрю людям.
91. По-моєму, я занадто недовірлива людина.
92. Думаю, що я людина чуйна.
93. Я нетерплячий до недоліків.
94. Я схильний проявляти поблажливість до образ у свою адресу.
95. Інколи я приймаю рішення, ознайомившись з обставинами справи лише поверхово.
96. Досить часто я буваю хворобливо чутливим.
97. Мені здається, що я досить витривалий і працездатний.
98. Думаю, що у мене виразна міміка.
99. Для мене типова постійність відношень і інтересів.
100. Інколи я характеризую позитивно людину за висловами інших людей.
101. Я не схильний ділитися з будь-ким своїми думками.
102. Часто я буваю незібраним, відволікаюсь від справи.
103. Я здатний швидко вирішувати і діяти.
104. Я досить повільно включаюся в роботу.

105. До своїх вчинків я відношуся самокритично.
106. Досить часто я потребую співчуття і підтримки оточуючих.
107. У мене голосна, швидка, виразна мова, яка супроводжується живими жестами і мімікою.
108. Я схильний постійно шукати нове.
109. Мені нелегко переключитися з однієї справи на іншу.
110. Траплялось, що я “звалював” свої особисті помилки на інших людей.
111. Я б не сказав, що я хоробра людина, швидше навпаки.
112. Мені здається, що, як правило, я можу зберегти самовладання в незвичайно складній обстановці.
113. Мої рухи, як правило, різкі і поривчасті.
114. Я рівний у стосунках з усіма.
115. Не завжди я однаково оцінював одні і ті ж вчинки чужих людей і людей, близьких до мене.
116. Я досить часто ображаюся.
117. Для мене типовий бадьорий настрій.
118. Я досить акуратний.
119. В досягненні мети я достатньо настирливий.
120. Інколи я, як і багато людей, “перемиваю кісточки” знайомим.
121. Я дуже вразлива людина.
122. Я швидко засинаю і легко прокидаюся.
123. Мені характерна риса - різка зміна настрою.
124. Мені часто буває важко пристосуватися до нових обставин.

Рекомендація 1.

На основі дослідження ваших природних якостей і властивостей, які проявляються в різних ситуаціях, можна сказати, що ваш темперамент наближається до *сангвінічного*.

Ви людина енергійна, емоційна, працюєте швидко, жваво відгукуєтесь на оточуючі події, здатні до жвавої роботи, що вимагає активності, менш здатні до виконання одноманітної, монотонної роботи, яка потребує великої посидючості і зосередженості.

Радимо вам: будьте більш самостійним, менш поспішним,

приймаючи те чи інше рішення, зверніть увагу на підвищення власної організованості і зібраності.

Якщо ви прикладете зусилля за названими напрямками, то природні якості вашої нервової системи цілком будуть сприяти високій ефективності вашої роботи.

Ви здатні розібратися в людях, емоційно їх запалити, об'єднати навколо себе. Контролюйте при цьому себе - намагайтесь не «вип'ячувати» свою особистість, аналізуйте і робіть висновки у випадку промахів і невдач.

Рекомендація 2.

На основі дослідження ваших природних якостей, які проявляються в різних ситуаціях, можна сказати: ваш темперамент наближається до *меланхолічного*.

Ви емоційні, легко ранимі, схильні дуже переживати, не любите виступати публічно, не зразу сходитеся з людьми, в роботі, мабуть, відповідальні, старанні, проте в умовах помітних моральних і фізичних напружень вам працювати важко, сильно перевтомлюєтесь, погано переносите стресові ситуації.

Радимо: розвивати в себе вільне не сковане спілкування, великий інтерес і увагу до підлеглих, велику вимогливість до них, велику впевненість у собі, яка базується на досвіді, знанні справи. Намагайтесь спиратися на актив колективу, на лідерів, проявляйте в усіх питаннях більше власної активності. При спілкуванні з керівництвом використовуйте свої власні якості, намагайтесь показати в першу чергу: акуратність, чіткість в оформленні документів, логічне обґрунтування своїх думок, відповідну підготовку до питання, знання і розуміння вчинків і якостей окремих підлеглих.

Рекомендація 3.

На основі досліджень ваших природних якостей і властивостей, які проявляються в різних ситуаціях, можна сказати: ваш темперамент наближається до *флегматичного*. Тобто за натурою ви людина спокійна, урівноважена, найчастіше байдужа, емоційний стан у вас, звичайно, слабко проявляється зовні.

Працюєте наполегливо, чітко і організовано, але любите ту

роботу, до якої звикли, всяка несподіваність, необхідність раптово перебудуватись, щось змінити в роботі вас дратує, вибиває з ритму. У вас, здається, є потяг до постійності, одноманітності, не любите метушливості.

Радимо: намагайтесь бути більш оперативним і кмітливим, приймаючи керівні рішення, не чекайте зовнішніх стимулів, менше заглиблюйтесь в себе, розвивайте в собі вільне, несковане, комунікабельне спілкування, широкий інтерес і увагу до підлеглих.

Рекомендація 4.

На основі досліджень ваших природних якостей і властивостей, які проявляються в різних ситуаціях, можна сказати: ваш темперамент наближається до *холеричного* - тобто ви людина швидка, поривчаста, глибоко вникаєте в справу, ведете за собою людей, запалюєте їх своєю емоційністю. Для вас характерна велика працездатність, одночасно можете робити декілька справ. Частіше виходить так, що сама зміна однієї справи на іншу є відпочинком для вас. При одноманітній або іншій роботі ви швидко втомлюєтесь, а оперативна, різноманітна робота більш відповідає вашому темпераменту.

З іншої сторони для вас характерні, очевидно, емоційні спалахи, різка зміна настрою, невитриманість в ставленні до людей, тобто, ви дозволяєте собі зриватися, бути невитриманим в силу великої збудливості.

Радимо: навчитися більш спокійно реагувати на робочі ситуації, спокійно вислуховувати підлеглих, не перебиваючи їх, і не роздратовуючись на ті їх якості, які не заважають їм бути хорошими працівниками.

Дайте можливість висловлюватись своїм працівникам, не подавляючи їх своєю монологічністю.

Рекомендація 5.

На основі досліджень ваших природних властивостей і якостей, які проявляються в різних ситуаціях, можна сказати: ви відзначаєтесь активним типом поведінки, поєднуючи в собі якості *холерика і сангвініка*.

Відрізняє вас жвавість емоцій, вміння швидко перебудувати свою поведінку в зв'язку із зміною ситуації,

товариськість (комунікабельність), в зв'язку з перевагою спрямованості своєї уваги переважно на оточуючу обстановку і оточуючих людей. Ваші рухи швидкі, недоліки особистої організованості ви компенсуєте своєю кмітливістю.

Радимо вам працювати над собою: зверніть увагу на підвищену особисту організованість, зібраність, поспостерігайте за собою чи не дуже багато ви говорите? Чи даєте висловитися підлеглому? Створюєте ви спокійну чи нервозну обстановку в процесі спілкування з підлеглими і колегами? Добивайтесь більшої чіткості в роботі з підлеглими, доходячи до кожного, і “не рубайте з плеча”.

Рекомендація 6.

На основі досліджень ваших природних якостей і властивостей можна сказати: ви поєднуєте в собі якості *флегматика і меланхоліка*. Ви віддаєте перевагу: не відриватися від початої справи, вмієте організувати себе, але мало спілкуєтесь, в більшості думками занурені в себе (не завжди уважні до оточуючих людей); емоційний стан у вас зовні мало виявляється. Маєте труднощі в переключенні при зміні обставин, темпу діяльності.

Вас часто характеризує деяка уповільненість у ситуації прийняття рішення.

Радимо вам працювати над собою як керівнику: менше замикатися в собі, бути більш енергійним, розвивати в собі інтерес і увагу до людей; спостережливість, комунікабельність. Розвивайте вимогливість до підлеглих і вміння чітко і яскраво пояснювати їм їхні помилки. Намагайтеся тренувати свої здібності до публічних виступів, пам'ятайте, що слово керівника може стати важливим фактором впливу на підлеглих.

Рекомендація 7.

На основі досліджень ваших природних якостей і властивостей, які проявляються в різних ситуаціях, можна сказати: ви поєднуєте якості *сангвініка і флегматика*.

Ви є людиною урівноваженою, рухливою, легко переключаєтесь. Люди такого типу відрізняються неспішністю, всебічністю, спокійністю, розмірністю, але у відповідності до специфіки керівної роботи вони дуже швидко переключаються,

при необхідності легко активізуються, без утруднення вступають в контакт з людьми. Вони відрізняються високою організованістю своїх дій, їм притаманні здатність швидко розбиратися в складних ситуаціях, при необхідності швидко приймати рішення.

Радимо вам, як керівнику: якщо ви, одержавши характеристику сангвініка-флегматика, не повністю відповідаєте їй, то пам'ятайте, що маєте для відповідності всі дані. Працюйте над собою, розвивайте позитивні якості, задатки, які у вас є, намагайтеся нівелювати слабкі риси, які склали ваш темперамент (це може бути деяка інертність, утруднення в спілкуванні з вашим вищим керівництвом, сповільнена реакція на нове, утруднення утримати в полі зору увагу на декількох біжучих справах і т.д.).

Рекомендація 8.

На основі досліджень ваших якостей і властивостей можна сказати: ваш темперамент являє собою з'єднання *холеричного і меланхолічного* - у вас поєдналися два полярних типи в один.

Для вас у зв'язку з цим, мабуть, характерна висока емоційність, активність у роботі. Ви досконало входите в усі тонкості робочого питання, не забуваєте перевіряти виконання завдань підлеглими, вболіваєте за доручену справу, находите спільну мову і легко входите в контакт як з колегами, так і з підлеглими, але не завжди буваєте стриманими. В момент відпочинку, коли необхідно відійти від роботи, ви це робите з великими труднощами (вас можуть мучити всякі сумніви, незадоволення собою, інколи невпевненість). Робота допомагає знову стати енергійним, вести за собою підлеглих, стати лідером. Така циклічність - підйоми і спади - в деякій мірі для вас характерна.

Рекомендуємо вам як керівнику: підвищувати вимогливість до підлеглих, не виконувати за них роботу! "Не виливайте" своїх емоцій на підлеглих під гарячу руку! Намагайтесь свою енергію і емоційність частково витратити на домашні турботи - це розвантажить вас від робочої напруги.

Додаток до опитувальника “Типологія”
Таблиця для обробки результатів

М	С	Х	Ф	О
1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
16	17	18	19	20
21	22	23	24	25
26	27	28	29	30
31	32	33	34	35
36	37	38	39	40
41	42	43	44	45
46	47	48	49	50
51	52	53	54	55
56	57	58	59	60
61	62	63	64	65
66	67	68	69	70
71	72	73	74	75
76	77	78	79	80
81	82	83	84	85
86	87	88	89	90
91	92	93	94	95
96	97	98	99	100
101	102	103	104	105
106	107	108	109	110
111	112	113	114	115
116	117	118	119	120
121	122	123	124	

Дослід 3.

Мета: Провести дослідження екстраверсії, інтроверсії і нейротизму (опитувальник Г. Айзенка).

Опитувальник Г. Айзенка має дві паралельні еквівалентні форми - А і Б, які можуть застосовуватись як одночасно - для більшої достовірності результатів, так і окремо, з інтервалом в

часі - для перевірки надійності опитувальника або з метою одержання результатів дослідження в динаміці.

Опитувальник форми А вміщує 57 запитань, із яких 24 пов'язані з шкалою екстраверсії - інтроверсії, ще 24 - зі шкалою нейротизму, а 9 - входять в контрольну 0 - шкалу (шкалу обману), призначені для оцінки ступеня щирості досліджуваного при відповідях на питання.

Хід роботи.

Експеримент проводиться індивідуально або в групі. Експериментатор повідомляє піддослідним інструкцію: "Вам буде запропоновано відповісти на ряд питань. Відповідайте тільки "так" або "ні" знаком плюс чи мінус у відповідній графі, не роздумуючи. Майте на увазі, що досліджуються деякі особисті, а не розумові особливості, так що вірних або невірних відповідей тут немає. Потім експериментатор нагадує, що піддослідні повинні працювати самостійно і пропонує приступити до роботи.

Нестабільність

Похмурий	Образливий
Тривожний	Неспокійний
Ригідний	Агресивний
Песимістичний	Мінливий
Замкнутий	Імпульсивний
Нетовариський	Оптимістичний
Тихий	Активний
Пасивний	Товариський
Обережний	Відкритий
Розсудливий	Говіркий
Мирний	Доступний
Стриманий	Безпечний
Надійний	Турботливий
Рівний	Живий
Спокійний	Ведучий

Стабільність

Обробка результатів

Після заповнення досліджуваним відповідних листів екзаменатор, використовуючи ключ (див. додаток 2), підраховує бали за показниками Е - екстраверсія, Н - нейротизм, О - обман (кожна відповідь, що співпадає з ключем, оцінюється як один бал). Результати записуються в протокол.

За допомогою “Кола Айзенка” на основі одержаних результатів Е і Н визначається тип темпераменту піддослідного.

Наступний етап обробки результатів може бути пов’язаний з розрахунком середньогрупових показників Е, Н, О з диференціацією піддослідних, наприклад, за статевою ознакою.

При аналізі результатів експерименту слід дотримуватися таких орієнтирів:

Екстраверсія - інтроверсія: 12 - середнє значення; 15 - екстраверт; 10 - яскравий екстраверт; 9 - інтроверт; 5 - глибокий інтроверт.

Нейротизм: 9-13 - середній рівень нейротизму; 15 - високе значення нейротизму; 19 - дуже високій рівень нейротизму; 7 - низькій рівень нейротизму.

Обман: 0 - норма; 4 - нещирість у відповіді, яка свідчить про деяку демонстративність поведінки з орієнтацією піддослідного на соціальне схвалення.

На основі одержаних даних по окремих піддослідних в групі в цілому пишуться висновки. В індивідуальних висновках оцінюються рівневі характеристики показника кожного піддослідного, тип темпераменту, по можливості даються рекомендації, де, наприклад, вказуються шляхи самокорекції тих якостей особистості, показники яких виявились занадто високі, або, навпроти, дуже низькі. Так, яскравим екстравертам слід поради́ти звузити коло друзів, збільшити глибину спілкування і чітко контролювати надмірну імпульсивність своєї поведінки.

Контрольні питання

1. Який основний зміст екстраверсії і інтроверсії?
2. Що розумієте під нейротизмом?
3. На основі “кола Айзенка” описати, чим відрізняється холерик-екстраверт від сангвініка-екстраверта?
4. Які особливості інтровертів-флегматиків в порівнянні з

інтровертами-меланхоліками?

Протокол занять.

Прізвище, ім'я, по-батькові _____

Дата _____ вік _____ освіта _____

Лист-відповідь.

№ п/п	Відповідь		№ п/п	Відповідь		№ п/п	Відповідь	
	так	ні		так	ні		так	ні
1			20			39		
2			21			40		
3			22			41		
4			23			42		
5			24			43		
6			25			44		
7			26			45		
8			27			46		
9			28			47		
10			29			48		
11			30			49		
12			31			50		
13			32			51		
14			33			52		
15			34			53		
16			35			54		
17			36			55		
18			37			56		
19			38			57		

Е

Н

Б

Особистісний опитувальник

Форма А

1. Чи часто ви відчуваєте потяг до нових вражень для того, щоб відчувати хвилювання, переміни?
2. Чи часто ви відчуваєте потребу в друзях, які вас розуміють, можуть заспокоїти?
3. Ви людина безтурботна?

4. Чи не знаходите ви, що вам важко відповідати “ні”?
5. Чи задумуєтесь ви перед тим, як що-небудь розпочинати?
6. Якщо ви обіцяєте будь-що зробити, то чи завжди ви виконуєте обіцянки (незалежно від того, зручно це вам чи ні)?
7. Чи часто у вас бувають спади і піднесення?
8. Звичайно ви відчуваєте себе нещасливою людиною без достатніх на те причин?
9. Чи зробили б ви все, щоб стати переможцем в суперечці?
10. Звичайно ви поступаєте і говорите швидко, не роздумуючи?
11. Чи виникає у вас почуття неспівчливості і відчуття сорому, коли ви хочете завести розмову про симпатичну (симпатичного) незнайомку (незнайомця)?
12. Чи виходите ви інколи з себе, чи сердитесь?
13. Часто ви працюєте під впливом хвилинного настрою?
14. Чи часто ви турбуєтесь через те, що зробили чи сказали щось таке, чого не слід було говорити чи робити?
15. Чи надаєте ви перевагу читанню книг перед зустрічами з людьми?
16. Чи легко вас образити?
17. Чи ви любите часто бувати в компаніях?
18. Чи бувають у вас іноді думки, які б хотіли приховати від інших?
19. Чи вірно те, що ви іноді настільки енергійні, що все горить у руках, а іноді зовсім в’ялі?
20. Ви надаєте перевагу мати менше друзів, але особливо близьких?
21. Чи часто ви мрієте?
22. Коли на вас сваряться, ви відповідаєте тим же?
23. Чи часто вас хвилює почуття провини?
24. Чи всі ваші звички добрі і бажані?
25. Чи здатні ви дати волю своїм почуттям і від душі повеселитися в компанії?
26. Чи вважаєте ви себе людиною збудливою і чутливою?
27. Чи вважають вас людиною живою і веселою?
28. Чи часто, зробивши яку-небудь важливу справу, ви відчуваєте, що могли б зробити її краще?
29. Ви більше мовчите, коли знаходитесь в товаристві інших людей?

30. Ви іноді плетете плітки?
31. Чи буває іноді так, що ви не спите через те, що різні думки лізуть у голову?
32. Якщо ви хочете дізнатись про що-небудь, то ви надаєте перевагу прочитати про це в книзі, ніж запитати?
33. Чи буває у вас серцебиття?
34. Чи подобається вам робота, яка вимагає багато уваги?
35. Чи бувають у вас періоди тремтіння?
36. Чи завжди б ви платили за проїзд у транспорті, якщо б не остерігались перевірок?
37. Вам неприємно знаходитись у товаристві, де насміхаються один над одним?
38. Чи роздратовуєтесь ви?
39. Чи подобається вам робота, яка потребує швидкості дій?
40. Чи хвилюєтесь ви з причини яких-небудь подій, які могли б відбуватися?
41. Ви ходите повільно?
42. Ви коли-небудь запізнювалися на зустріч або роботу?
43. Чи часто вам сняться жахи?
44. Чи вірно те, що ви так любите побалакати, що ніколи не упустите моменту поговорити з незнайомою людиною?
45. Чи турбують вас якісь болі?
46. Чи почували б ви себе нещасним, якщо б довгий час були позбавлені спілкування з людьми?
47. Чи можете ви себе назвати нервовою людиною?
48. Чи є серед ваших знайомих люди, які вам не подобаються?
49. Чи можете ви сказати, що ви впевнена в собі людина?
50. Чи легко ви ображаєтесь, якщо люди вказують на ваші помилки в роботі?
51. Чи вважаєте ви, що важко одержати задоволення від вечірки?
52. Чи турбує вас почуття, що ви не гірші інших?
53. Чи легко вам внести пожвавлення в надзвичайно нудну компанію?
54. Чи буває так, що ви говорите про речі, в яких не розбираєтесь?
55. Чи турбуєтесь ви про своє здоров'я?
56. Чи любите ви жартувати над іншими?
57. Чи страждаєте ви від безсоння?

Ключ

Екстраверсія-інтроверсія: питання:

“так” (“+”): 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56 .

“ні” (“-”): 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51.

Нейротизм (емоціональна стабільність – емоціональна нестабільність): питання:

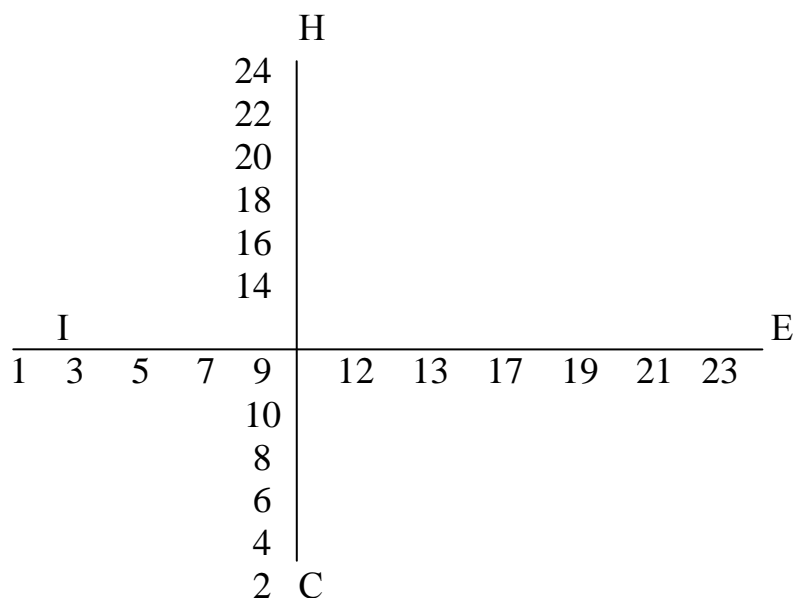
“так” (“+”): 2, 4, 7, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57.

Шкала обману:

“так” (“+”): 6, 24, 36 .

“ні” (“-”): 12, 18, 30, 42, 48, 54 .

Відповіді, які співпадають з ключем, оцінюються в 1 бал. Середній бал за шкалою екстра-інтроверсії: 11-12. Середній бал за шкалою нейротизму: 12-13. Показник за шкалою обману, рівний 4-5 балів, є критичним, він свідчить про тенденцію піддослідного давати на питання лише «хороші» відповіді.

Тема 17. ХАРАКТЕР

I. План

1. Поняття про характер, вияв його. Знання характеру - основа індивідуального підходу до учнів.
2. Структура характеру.
3. Природа характеру. Природні і соціальні передумови характеру. Характер і темперамент.
4. Акцентуація рис характеру. Підліткові акцентуації А.Є.Лічко. Класифікація акцентуацій за характером манери спілкування (за К.Леонгардом).

II. Питання для самостійного опрацювання

- Спільне і відмінне між характером і темпераментом. Вплив темпераменту на формування рис характеру
- Зв'язок характеру і здібностей.
- Структура характеру (скласти структурно-логічну схему). Показати зв'язок основних елементів структури характеру.
- Порівняти роль природних факторів у формуванні характеру і темпераменту.
- Методи вивчення характеру.
- Дати оцінку таким вченням про характер : френологія, фізіогноміка, графологія.
- Чи можливо змінити свій характер ?
- Чи здійснюєте ви самовиховання свого характеру? Які негативні риси свого характеру намагаєтеся подолати і як саме?
- Чому в подібних умовах життя і діяльності формуються неоднакові характери?
- Сенситивний період для становлення і розвитку позитивних рис характеру

III. Психологічні завдання

1. Із приведених міркувань вибрати ті, які найбільш повно розкривають наукове розуміння характеру :
  - а) характер - це така сукупність психологічних властивостей людини, які успадковуються і формуються в процесі її життєдіяльності;

- б) риси характеру соціально типові і індивідуально своєрідні;
- в) в характері проявляються і відношення особистості, і способи дії, при допомозі яких ці відношення здійснюються;
- г) характер - це сформований і закріплений в результаті життєвого впливу і виховання типовий для особистості стиль соціальної поведінки;
- д) єдність мотивів і волі є те, що утворює характер людини.

2. На основі даних висловлювань визначити особливості зв'язку темпераменту з типом нервової системи, а також біологічну і соціальну обумовленість темпераменту:

а) темперамент - це сама загальна характеристика кожної окремої людини, сама основна характеристика її нервової системи, яка накладає той чи інший відбиток на ту чи іншу діяльність кожного індивіда;

б) властивість типу нервової системи складає фізіологічну основу, на якій розвиваються психічні властивості людини, при чому розвиток цих властивостей детермінується не лише цією фізіологічною основою, а перш за все має суспільний характер. Це відноситься до всіх психічних властивостей, в тому числі і до тих, які характеризують темперамент, хоч ці останні найбільш пов'язані з типом нервової системи.

3. З числа наведених нижче положень про характер виберіть ті, які найправильніше розкривають поняття "характер".

Дайте обґрунтування своєї відповіді.

а) Риси характеру проявляються за будь-яких обставин і умов;

б) риси характеру проявляються лише за відповідних типових обставин;

в) риси характеру - це не що інше, як ставлення особистості до певних сторін дійсності;

г) риси характеру - це не що інше, як певні способи дій;

д) в характері проявляються і стосунки особистості, і способи дії, за допомогою яких ці стосунки відбуваються;

е) характер індивідуально своєрідний;

ж) риси характеру соціально типові й індивідуально своєрідні;

з) характер - відображення суспільних відносин.

IV. Теми повідомлень (рефератів)

1. Типологія соціальних характерів Е.Фромма (“мазохіст-садист”, “руйнівник”, “конформіст-автомат”).
2. Характер і почерк.
3. Що таке фізіогноміка?
4. Ваш улюблений колір і ваш характер.
5. Психічні властивості українців.
6. Характер, поведінка та учбова діяльність учня.
7. Як удосконалювати самого себе?
8. Основні типи акцентуацій рис характеру. Аналіз їхнього впливу на поведінку і діяльність людини.

V. Досліди

1. Визначити структуру свого характеру, його основні компоненти.
2. Провести визначення характеру за почерком за допомогою тестової методики.
3. Ознайомитись з характерологічним опитувальником К. Леонгарда.
4. Визначити особливості характеру в залежності від групи крові.
5. Встановити основні характерологічні тенденції особистості в залежності від надання переваги певному кольору.

VI. Основні поняття

Характер, структура характеру, мотивація досягнень, акцентуація характеру, вчинок, фізіогноміка, френологія, графологія, природні передумови для формування характеру, суспільні умови.

VII. Література (1,8,11,15,26,32,38,40,44)

Додатки

Дослід 1.

Мета : Визначте структуру свого характеру, виділіть його основні компоненти.

Риси характеру, в яких проявляється ставлення :						
до суспільства	до колективу	до людей	до себе	до праці	до речей	вольові якості

Конкретизувати, які з названих компонентів характеру домінують у вас.

Які потреби?	Які інтереси?	Які переконання?	Які властивості розуму?	Які вольові властивості?	Які почуття?	Які звички?	Який темперамент?

Оцініть свій характер :

повнота його

цільність

визначеність

сила

твердість

зрівноваженість

моральна вихованість

1. Ставлення до суспільства і риси характеру: патріотичне, активне; патріотизм, безініціативність, вірність, відданість, пасивність, цілеспрямованість.

2. Ставлення до праці і риси характеру: активне, відповідальне, безвідповідальне, безініціативне; уважність, захопленість, діловитість, дисциплінованість, ініціативність, ретельність, старанність, допитливість, повільність, поверховість, наполегливість, неухважність, розсіяність, працелюбність, організованість, халатність.

3. Ставлення до людей і риси характеру: замкнуте, альтруїстичне, егоїстичне, хитре, довірливе, тактовне, безтактне, ввічливе, грубе, дружелюбне, агресивне, благородне, аморальне, безцеремонне; безкорисливість, апатичність, балакучість,

великодушність, вірність, владність, уважність, зарозумілість, грубість, гуманність, дворушництво, делікатність, деспотичність, доброта, довірливість, добродушність, жорстокість, заздрість, колективізм, лагідність, брехливість, лицемірство, мстивість, розбещеність, нелюдимість, насмішливість, песимістичність, ласкавість, лукавість, допитливість, незалежність, підозрілість, принциповість, лякливість, пунктуальність, скритність, скромність, слабохарактерність, справедливість, хитрість, чесність, дотепність, об'єктивність, відвертість, товариськість, експансивність.

4. Ставлення до себе і риси характеру: самокритичне, некритичне, самолюбиве, бережливе, переоцінююче, недооцінююче, об'єктивне, самовпевнене, невпевнене, горде, скромне, хвастливе; безхарактерність, безстрашність, розсудливість, збудливість, бурхливість, витривалість, дальновидність, властолюбство, життєрадісність, критичність, легкодумність, мрійливість, наївність, нетерпеливість, неухажність, пунктуальність, меланхолічність, флегматичність, об'єктивність, вразливість, образливість.

5. Ставлення до речей і риси характеру: бережливе, небережливе, охайне, економне, організоване, практичне, байдуже, жадібне, захоплене, безладне; допитливість, непрактичність, обережність, бережливість, економність, охайність, організованість.

6. Вольові якості: владність, безстрашність, безвідповідальність, відповідальність, дисциплінованість, безхарактерність, розсудливість, самостійність, самовпевненість, самонадіяність, витриманість, слабохарактерність, відважність, впертість, хоробрість, рішучість, мужність, лінощі, наполегливість, імпульсивність, принциповість, боягузтво.

Дослід 2.

Мета : Визначити свій характер за почерком.

Інструкція : оцінюючи свій почерк, врахуйте такі показники:

I.Розмір букви: дуже маленькі - 3бали; маленькі - 7 балів; середні - 17 балів; великі - 20 балів.

II.Нахил букв: лівий - 2 бали, легкий нахил вліво - 5 балів;

- правий - 14 балів; різкий нахил вправо - 6 балів; пряме написання - 10 балів.
- III. Форма букв: круглі - 9 балів; безформені - 10 балів; гострі - 19 балів.
- IV. Напрямок почерку: рядки “повзуть” доверху - 16 балів; рівні - 12 балів; до низу - 1 бал.
- V. Інтенсивність (розмах почерку і сила натиску): легка - 8 балів; середня - 15 балів; дуже сильна - 21 балів.
- VI. Характер написання слів: схильність до з’єднання букв у слові - 11 балів; схильність до роз’єднання букв одна від одної - 18 балів, змішаний стиль - 15 балів.
- VII. Загальна оцінка: почерк старанний - 13 балів, почерк нерівний, одні слова чіткі, інші читаються важче - 9 балів, букви написані будь-як - 4 балів.

Обробка результатів.

38-51 балів: такий почерк спостерігається у людей з слабким здоров’ям, у тих, кому далеко за 80.

52-63 балів: так пишуть несміливі, боязливі, пасивні, флегматичні люди.

64-75 балів: такий почерк належить людям нерішучим, м’яким, покірливим. Вони часто трохи наївні, але не позбавлені почуття власної гідності.

76-85 балів: такий почерк у людей відвертих, товариських і вразливих. Вони, як правило, хороші сім’янини.

Дослід 3.

Мета: Ознайомлення з характерологічним опитувальником К.Леонгарда.

Опитувальник розрахований на виявлення акцентуацій характеру. Включає 88 запитань, 10 шкал, що відповідають певним акцентуаціям характеру.

Перша шкала характеризує особистість з високою життєвою активністю.

Друга – показує збудливу акцентуацію.

Третя – говорить про глибину емоційного життя досліджуваного.

Четверта – показує нахил досліджуваного до педантизму.

П'ята – виявляє підвищену тривожність.

Шоста – нахил до змін настрою.

Сьома – говорить про демонстративність поведінки піддослідного.

Восьма – про нерівномірність поведінки.

Дев'ята – показує ступінь втомлюваності.

Десята – силу і вираженість емоційного реагування.

Перед проведенням опитування дається інструкція. Час відповіді не обмежується.

Інструкція: “Вам будуть запропоновані твердження, які стосуються вашого характеру. Якщо Ви згодні з твердженням, поряд з його номером поставте знак “+”, якщо “ні” - знак “-“. Над запитаннями довго не думайте, правильних чи неправильних відповідей немає”.

Текст опитувальника

1. У вас частіше веселий і безтурботний настрій?
2. Ви чутливі до образ?
3. Чи буває так, що у вас на очі навертаються сльози в кіно, театрі, при бесіді і т.д.?
4. Зробивши щось, ви сумніваєтесь, чи все зроблено вірно. Не заспокоюєтесь до тих пір, поки не впевнитесь ще раз у тому, що все зроблено правильно?
5. Ви в дитинстві були таким же сміливим, як і всі ваші ровесники?
6. Часто у вас змінюється настрій від стану безмежної радості до огиди, до життя, до себе.
7. Ви є, звичайно, центром уваги в товаристві, компанії.
8. Чи буває так, що ви безпричинно знаходитеся в буркотливому стані, що з вами краще не розмовляти.
9. Ви - серйозна людина.
10. Ви здатні захоплюватись будь-ким.
11. Ви - ділова людина.
12. Ви швидко забуваєте, якщо вас хто-небудь образив.
13. Ви м'якосердечні.
14. Ви, опускаючи листа у поштовий ящик, перевіряєте, проводячи рукою по щілі ящика, що лист повністю впав у нього.
15. Ви намагаєтесь завжди вважатися в числі кращих

працівників.

16. Чи бувало вам страшно (а, можливо, таке почуття буває і зараз)?

17. Ви завжди намагаєтесь у всьому дотримуватися порядку.

18. Ваш настрій залежить від зовнішніх обставин.

19. Вас полюбляють ваші знайомі.

20. У вас часто буває почуття внутрішнього хвилювання, відчуття можливої біди, неприємностей.

21. У вас часто пригнічений настрій.

22. Важко вам всидіти довго на одному місці.

23. Чи бував у вас хоч один раз нервовий зрив чи істерика.

24. Якщо по відношенню до вас несправедливо вчинили, ви енергійно відстоюєте свої інтереси.

25. Ви можете зарізати курку чи вівцю.

26. Роздратовує вас, якщо фіранка або скатерка висить (лежить) не рівно і ви відразу намагаєтесь поправити їх.

27. Ви в дитинстві боялись залишатися один в домі.

28. Часто у вас бувають коливання настрою без причин.

29. Ви завжди намагаєтесь бути достатньо сильним працівником у своїй професії.

30. Ви швидко починаєте сердитися і впадаєте в гнів.

31. Ви можете бути абсолютно безтурботним, веселим.

32. Чи буває так, що відчуття повного щастя пронизує вас?

33. Як ви думаєте, вийшов би з вас ведучий в гумористичному спектаклі?

34. Ви завжди висловлюєте свою думку людям достатньо відверто, прямо і не двозначно.

35. Вам важко переносити вигляд крові. Чи не викликає це у вас неприємних почуттів?

36. Ви любите роботу з високою особистою відповідальністю.

37. Ви здатні виступати на захист осіб, по відношенню до яких вчинили несправедливість.

38. В темний підвал вам важко, страшно увійти.

39. Надасте перевагу тій роботі, де діяти треба швидко, але вимоги до якості невисокі.

40. Чи товариські ви?

41. Чи в школі з охотою декламували вірші?

42. Ви тікали з дому в дитинстві?

43. Ви вважаєте життя важким?
44. Чи буває так, що після конфлікту, образи ви були до того пригнічені, що іти на роботу вважалось неможливим.
45. Чи можна сказати, що при невдачі ви не втрачаєте почуття гумору?
46. Чи зробили б ви перший крок до примирення, якщо вас будь-хто образив?
47. Ви дуже любите тварин.
48. Чи повертаєтесь ви, щоб впевнитись, що залишили будинок або робоче місце в такому стані, що там нічого не трапиться.
49. Вас переслідує іноді неясна думка, що з вами і вашими близькими може трапитись щось страшне.
50. Ви вважаєте, що ваш настрій надто мінливий.
51. Важко вам провести виступ перед великою кількістю людей.
52. Ви можете вдарити людину, яка вас образила.
53. У вас дуже велика потреба у спілкуванні з іншими людьми.
54. Ви відноситеся до тих, хто при будь-яких розчаруваннях впадає в глибокий відчай.
55. Вам подобається робота, яка потребує енергійної організованої діяльності.
56. Ви наполегливо домагаєтесь поставленої мети, якщо на шляху до неї приходиться переборювати багато перешкод.
57. Чи може трагічний фільм схвалювати вас так, що на очах з'являються сльози.
58. Часто буває вам тяжко заснути через те, що проблеми прожитого дня або майбутнього весь час крутяться у вас у думках.
59. Ви в школі іноді підказували своїм товаришам або давали списувати.
60. Чи потрібно вам великого напруження волі, щоб пройти одному через цвинтар?
61. Ви ретельно слідкуєте за тим, щоб кожна річ у вашій квартирі була тільки на одному і тому ж місці.
62. Чи буває так, що перебуваючи перед сном у гарному настрої, ви на наступний день встаєте пригніченим, в такому

стані перебуваєте декілька годин?

63.Ви легко звикаєте до нових обставин?

64.У вас буває головний біль?

65.Ви часто смієтеся?

66.Ви можете бути привітним навіть з тим, кого ви явно не цінуєте, не любите, не поважаєте.

67.Чи рухлива ви людина?

68.Ви дуже переживаєте через несправедливість?

69.Ви настільки любите природу, що можете назвати її другом.

70.Виходячи з дому або лягаючи спати ви перевіряєте, чи закручений кран, газ, вимкнете світло, закриті двері.

71.Ви боязливий?

72.Змінюється ваш настрій, коли ви вживаєте алкоголь.

73.Ви у молодості з охотою приймали участь у гуртках художньої самодіяльності.

74.Ви розцінюєте життя дещо песимістично, без чекання радощів.

75.Вас часто манять подорожі.

76.Може ваш настрій змінюється так різко, що ваш стан радості відразу змінюється на понурий та пригнічений.

77.Вам легко вдається підняти настрій друзів у компанії.

78.Ви довго переживаєте образу.

79.Переживаєте довгий час горе інших людей.

80.Ви часто, будучи школярем, переписували сторінку в зошиті, якщо випадково поставили на них помарку.

81.Ви відноситеся до людей скоріше з недовір'ям і обережністю, ніж з довірою.

82.Ви часто бачите страшні сни?

83.Буває, що ви остерігаєтесь того, що кинетесь під колеса поїзда або, стоячи біля вікна багатоповерхового будинку, остерігаєтесь того, що можете випасти з нього.

84.Ви у веселій компанії, звичайно, веселі.

85.Ви стаєте менш стриманим і почуваете себе вільніше, прийнявши алкоголь.

86.Ви здатні відволікатися від важких проблем, що вимагають вирішення.

87.Під час розмови ви бідні на слова.

88. Якщо б необхідно було зіграти на сцені, ви змогли б увійти в роль, щоб забути про те, що це тільки гра.

При підрахунку балів на кожній шкалі опитувальника К.Леонгарда для стандартизації результатів значення кожної шкали помножте на певне число. Це вказано в “ключі” до методики. Акцентовані особистості не є патологічними. Вони характеризуються тільки виділенням яскравих рис характеру.

Ключ

1. Г - 1 Гіпертимні x 3
+ : 1,11,23,33,45,55,67,77
- : немає
2. Г - 2 Збудливі x 2
+ : 2,15,24,34,37,56,68,78,81
- : 12,46,59
3. Г - 3 Емотивні x 3
+ : 3,13,35,47,57,69,79
- : 25
4. Г - 4 Педантичні x 2
+ : 4,14,17,26,39,48,58,61,70,80,83
- : 36
5. Г - 5 Тривожні x 3
+ : 16,27,38,49,60,71,82
- : 5
6. Г - 6 Циклотимні x 3
+ : 6,18,28,40,50,62,72,84
- : немає
7. Г - 7 Демонстративні x 2
+ : 7,19,22,29,41,44,63,66,73,86,88
- : 51
8. Г - 8 Неврівноважені x 3
+ : 8,20,30,42,52,64,74,85
- : немає
9. Г - 9 Дистимні x 3
+ : 9,21,43,75,87
- : 31,53,65
10. Г - 10 Екзальтовані x 6

+ : 10,32,54,76

-: немає

Опис акцентуацій за К.Леонгардом

1. Демонстративний тип. Високі оцінки по даній шкалі говорять про підвищену здатність до витіснення, демонстративної поведінки.

2. Педантичний тип. Високі оцінки говорять про ригідність, інертність психічних процесів, про довготривале переживання травмуючих подій.

3. Неврівноважений тип. Основна риса даного типу надмірна стійкість афекту з схильністю до формування надцінних ідей.

4. Збудливий тип. Таким людям властива підвищена імпульсивність, послаблення контролю над потягами та спонуканнями.

5. Гіпертимний тип. Високі оцінки говорять про постійний підвищений фон настрою в поєднанні із потребою діяльності, високою активністю, діловитістю.

6. Дистимний тип. Цей тип є протилежним попередньому, характеризується зниженим настроєм, фіксацією на похмурих сторонах життя, ідеомоторною загальмованістю.

7. Тривожно-боязкий тип. Основна риса - схильність до страху, підвищена несміливість, наполегливість, високий рівень тривожності.

8. Циклотимічний тип. Людям з високими оцінками за даною шкалою відповідає зміна гіпертимних і дистимних фаз.

9. Афективно - екзальтований тип. Особам даного типу властивий великий діапазон емоційних станів, вони легко приходять у захват від радісних подій, у повний відчай від сумних.

10. Емотивний тип. Це чутливі та вразливі люди, відрізняються глибиною переживань в області тонких емоцій, в духовному житті людини.

Дослід 4.

Мета: визначення особливостей характеру в залежності від групи крові.

Група крові є ключем до вашої індивідуальності, так стверджують японські психологи. Французький психолог Жан-Батіст Делакур вважає, що група крові проектується на основні риси характеру: люди однієї і тієї ж групи крові мають подібний темперамент.

Тест «Група крові і ваш характер»

Люди з **I групою** крові енергійні, вміють налагоджувати контакти, надзвичайно працьовиті, досягають успіхів у сфері бізнесу.

Люди із **II групою** крові – обов'язкові і сумлінні, в усьому прагнуть досконалості. Вони впевнено йдуть уперед у своїй професійній діяльності, всі інші сфери життя при цьому вважають менш важливими. Якщо вони беруться за справу, то намагаються довести її до завершення. Це стосується і особистих контактів: вони вірні і в дружбі, і в коханні. Ці люди більш розвинені у порівнянні з людьми інших груп крові, їхній коефіцієнт інтелектуальності на 5 одиниць вищий. Можливо, саме тому в Англії люди цієї групи крові вважаються “обраними”.

Люди з **III групою** крові вразливі, делікатні; володіють значними здібностями; на них можна покластися. На роботі, як до себе, так і до інших, вони ставляють високі вимоги. Зовні вони спокійні, проте всередині, за зовнішнім спокоєм вони часто приховують свої вразливі душі. їхні почуття можуть виявлятися досить бурхливо, особливо коли справа стосується кохання. Жінки надзвичайно ревниві і значно сильніші за чоловіків цієї ж групи крові.

Люди з **IV групою** крові перебувають під владою своїх емоцій. У них живе, як мінімум, дві душі, але вони не можуть вирішити, якій із них надати перевагу. Нічого дивного немає в тому, що вони весь час перебувають у протиріччях і сумнівах. Усі конфлікти вони переживають всередині себе, не допускаючи нікого до своїх таємниць. У коханні, дружбі, сім'ї ці люди близькі до ідеалу, стверджує Жан-Батіст Делакур, оскільки вони прагнуть не лише особистого щастя, але й намагаються зробити

щасливим партнера.

Дослід 5.

Мета: встановлення основних характерологічних тенденцій особистості в залежності від надання переваги певному кольору (в одязі, обстановці тощо).

Тест «Обери свій колір»

Інструкція: подумайте, будь-ласка, який із названих нижче кольорів найбільш приємний вам останнім часом, і виберіть його як ваш, потім прочитайте відповідний розділ тексту.

Зелений. Його вибирають люди, які вважають себе реалістами. Вам не позичати волі, наполегливості і цілеспрямованості. Здається, ви народженні для того, щоб керувати іншими. Точна пам'ять, уміння чітко і ясно викладати думки – ваші сильні сторони. При цьому ви зі смутком помічаєте, що не всі розуміють ваші благородні наміри – це дратує. Будьте обережні: навчіться розслаблятися і не бійтеся невдач.

Червоний. Оптимісти і життєлюбці завжди обирають цей колір. Прагнучи успіху, ви зазвичай досягаєте результату в будь-якій діяльності. У вас постійне бажання активних дій, ініціативи, конкуренції в еротичі, спорті тощо. Ви живете теперішнім, керуючись у житті принципом «переживати неприємності по мірі їх надходження». У вас часто з'являється бажання кардинально змінити сферу діяльності.

Фіалковий. Ви чуттєві, чарівні, привітні. Зовнішній світ з його грубими реаліями не викликає у вас симпатій. Ви намагаєтеся жити у своїй, створеній уявою країні, де є місце романтиці, сентиментам, справжній дружбі і ніжним стосункам. У вас особлива потреба в тонкому розумінні з боку партнера. Вам хочеться, щоб усі оточуючі помічали і позитивно оцінювали вашу чарівність. Усе таємничо-містичне викликає у вас жвавий інтерес. Ви любите, відчуваєте і розумієте справжнє мистецтво.

Через фізіологію, цей колір часто обирають підлітки, вагітні жінки і хворі люди зі зміненими функціями щитовидної залози.

Синій. Його вибирають люди з урівноваженим характером, схильні до споглядальності. Особливо його люблять товстуні. Вам властивий спокійний, розмірений спосіб життя, потяг до гармонії і задоволеності. У вашому житті немає місця гармидеру

і поганому настрою; події розвиваються плавно, відповідно дотрадицій. Ви відданий партнер і дуже вразливі у питаннях, що торкаються кохання та одруження. Ви розгублюєтесь у ситуаціях, які швидко змінюються. Ви сором'язливі, слабкі, але небезпечні, коли хтось стає у вас на дорозі.

Жовтий. Символічно, що жовтий колір відповідає теплу сонця, духу щастя, свободи. Ви живете очікуванням щастя у всіх його незчисленних формах – від сексуальних проявів до захоплення філософськими системами. Від вас віє оптимізмом і приязністю, але ваша постійна посмішка часто виявляється маскою, за якою приховується внутрішня напруга і бажання уникнути труднощів. Ви хочете поваги і можете бути прикладом працьовитості, але наполегливість і старанність приходять до вас епізодично, час від часу. Ви рідко перебуваєте у спокої, весь час шукаєте чогось нового і схильні до змін заради змін.

Коричневий. Якщо у вас з'явилася любов до коричневого кольору, то це означає, що у вас з'явилася маса проблем, подолати які ви не в змозі. Це може бути конфліктна атмосфера на роботі, дискомфорт в особистому житті чи важка хвороба. Вам явно не вистачає того, що англійці називають «мій дім – моя фортеця», тобто місця, де можна відчувати себе у безпеці. У будь-якому випадку, вам необхідний відпочинок і спокій, доброзичливе оточення.

Чорний. Зазвичай його вибирають люди, пов'язані з підприємницькою діяльністю. У багатьох випадках вибір чорного обумовлений традиціями і тенденціями у моді і в цьому випадку мова йде про колір не улюблений, а скоріше модний.

При цьому, якщо ж вам все-таки подобається чорний колір сам по собі, це означає, що теперішній період життя складається не найкращим чином — у будь-який момент може статися спалах екстремальної поведінки, про який потім доведеться жалкувати. Ви наполегливо намагаєтесь відстоювати свою точку зору, драматизуєте ситуацію, вимоги до себе вважаєте завищеними, постаєте проти своєї долі і схильні діяти нерозсудливо.

Сірий. Вам властива велика доля самолюбства, яка багато в чому визначає ваші вчинки. Ви здатні до ефективною і плідною діяльністю. Можливо, оточуючі вважають вас непересічною особистістю, але лише собі ви можете зізнатися, що всі ці досяг-

нення – тільки результат втечі від хвилюючої вас проблеми. Ви здатні приховувати свої істинні наміри і досягати своїх цілей, залишаючись при цьому ніби в стороні від того, що відбувається. Кар'єра політика чи бізнесмена може виявитися досить вдалою.

Тема 18. ЗДІБНОСТІ

I. План

1. Поняття про здібності. Актуальність проблеми розвитку і формування здібностей.
2. Здібності і знання, вміння, навички.
3. Види здібностей.
4. Структура здібностей.
5. Кількісна і якісна характеристика здібностей.
6. Здібності і задатки. Проблема спадковості здібностей.
7. Формування та розвиток здібностей в учнів.

II. Питання для самостійного опрацювання.

- Роль вчителя в розвитку здібностей учнів.
- Що таке задатки? В якому зв'язку перебувають вони із здібностями?
- Проаналізуйте думку П. Антокольського: “Бездарність дитини - завжди наслідок відсутності виховання”.
- Співвідношення та якісна характеристика понять: геніальність, обдарованість, талант і майстерність.
- Взаємодія та взаємокомпенсація здібностей?
- Яке значення мають здібності в профорієнтації учнів?
- В чому виявляються індивідуальні відмінності в здібностях людей?
- Що ви розумієте під обдарованістю, талановитістю, геніальністю? Назвіть імена людей, яких ви відносите до обдарованих, талановитих, геніальних. Поясніть своє розуміння цих рівнів здібностей.
- Здібність - це можливість чи дійсність?
- В якому співвідношенні знаходяться здібності і сукупність знань, вмінь, навичок? Здібності і задатки.
- В чому соціально-історична обумовленість здібностей?

- Що таке сенситивний період у розвитку здібностей?
- За якими ознаками виявляються обдаровані діти, діти-вундеркінди.

III. Психологічні завдання

1. Яке з наведених визначень здібностей є правильним:

- а) здібності - індивідуально-психологічні властивості, що є необхідною умовою виконання творчої діяльності;
- б) психічні властивості, що зумовлюють успішне навчання;
- в) психічні властивості, що є природженими і служать основною успішного виконання будь-якої діяльності;
- г) індивідуально-психологічні властивості, що відповідають вимогам даної діяльності та є умовою її успішного виконання;
- д) індивідуально-психологічні властивості, що виявляються і розвиваються в творчій діяльності.

2. Яке твердження є правильним:

- а) здібності існують незалежно від діяльності і поза нею;
- б) поза діяльністю здібності існувати не можуть;
- в) здібності в діяльності виявляються, в ній і розвиваються;
- г) здібності розвиваються незалежно від діяльності, але в діяльності виявляються.

3. Під задатками треба розуміти:

- а) природжені здібності до якоїсь діяльності;
- б) здобуті в процесі навчання і виховання властивості особистості, що характеризують її здатність до якоїсь діяльності;
- в) психологічні властивості, що є умовою успішного виконання якоїсь діяльності;
- г) природжені анатоμο-фізіологічні особливості, що є однією з передумов розвитку здібностей.

4. Із наведених слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова у тому ж відношенні, що і в наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.

а) Приклад: психічне: фізіологічне

Здібності: ... (талант, задатки, майстерність, суб'єктивність, безумовно-рефлекторне, об'єктивне, активне).

б) Приклад: особистість: спрямованість

Здібності: ... (характер, задатки, спеціальні здібності, майстерність, обдарованість, діяльність).

5. Які з перелічених точок зору на походження здібностей (розвиток здібностей залежить тільки від спадкових рис; розвиток здібностей залежить лише від виховання; розвиток здібностей залежить від задатків і виховання; за одних і тих самих задатків ступінь розвитку здібностей зумовлений вихованням), мають місце в наведених нижче випадках?

В яких визначальним є біологічний чинник, а в яких - соціальний?

а) В Англії кожному дитину в 11 років піддають випробуванням на коефіцієнт розумової обдарованості (ІСЗ), після чого одних дітей віддають у школи, що дають можливість здобути широку освіту, інших - у школи, які готують дітей до виробничої діяльності;

б) японський педагог С. Судзукі готує музик-скрипалів. У його школу приймають усіх дітей, не відбираючи. Так само робить викладач Хімкінської музичної школи М. П. Кравець;

в) психолог О. Лурія спостерігав за розвитком однояйцевих близнюків-дошкільнят. Їх по-різному вчили гратися з будівельними матеріалами. У результаті, в одного з них будови були складніші, різноманітніші й оригінальніші;

г) психолог О. Леонт'єв шляхом індивідуального тренування відновлює процес "внутрішнього співу", що був порушений у людей, які не мають музикального слуху, і тим самим "ставити слух";

д) було помічено, що дуже багато студентів, які успішно й творчо займалися математикою, вступили до університету після закінчення однієї і тієї самої школи, де навчалися в одного й того ж самого педагога-математика;

е) деякі вчені - біологи вважають, що наріла необхідність у створенні "багатої" людської натури шляхом пересаджування ядер статевих клітин різнобічно обдарованих, талановитих людей.

IV. Теми повідомлень (рефератів).

1. Що таке геніальність?

2. Психологія математичних, літературних, музичних, хореографічних, образотворчих і інших здібностей учнів

(повідомлення студент готує з урахуванням своєї спеціальності).

3. Психологічний аналіз педагогічних здібностей.
4. Загадки обдарованості.
5. Про фізичні фактори інтелекту.
6. Гендерні відмінності у здібностях та їх наукове пояснення.

V. Творчі завдання

1. Проведіть спостереження за 2-3 учнями, які виявляють здібності до малювання, техніки, музики чи літературної творчості і опишіть прояв їх здібностей. Проаналізуйте не лише процес, але й результати діяльності школярів.

2. Проведіть спостереження в школі за учнем, якого вчителі вважають не здібним або малоздібним до навчання. Виясніть, чому він не виявляє здібностей. Визначте педагогічні заходи для розвитку здібностей цього учня.

3. Проведіть фрагмент тематичних батьківських зборів на тему: “Як розвивати здібності учнів”? (студентам підготуватися до виконання ролей класного керівника, вчителів, шкільного психолога, учнів, батьків).

VI. Досліди

1. Виявлення комунікативних і організаторських здібностей.
2. Проведення самооцінки педагогічних здібностей.
3. Ознайомлення з тестами Г. Айзенка, Л. Гуревича, Д. Векслера для перевірки своїх здібностей.
4. Виявлення своїх професійних нахилів (за Є.О. Клімовим).

VII. Основні поняття

Здібності, задатки, структура задатків, талант, геніальність, сензитивні періоди, загальні і спеціальні здібності, біологічне і соціальне в структурі здібностей, нахили, коефіцієнт розумової обдарованості, професійна придатність, профорієнтація учнів.

VIII. Література (14,17,36,38,41,48,54,56,58,67,71,72)

Додатки

Дослід 1

Мета: виявлення комунікативних і організаторських здібностей за методикою “КОЗ-2”.

Дана методика використовується для виявлення комунікативних і організаторських здібностей особистості (уміння чітко і швидко встановлювати ділові та товариські стосунки з людьми, намагання розширювати контакти, участь у групових заходах, вміння впливати на людей, бажання виявляти ініціативу і т. д.)

Методика складається із 40 запитань, на кожне з яких досліджуваний повинен дати відповідь “так” або “ні”. Час виконання методики – 10-15 хвилин. Після цього за ключем визначається рівень комунікативних і організаторських здібностей.

Запитання:

1. Чи маєте ви бажання вивчати людей, установлювати знайомства з різними людьми?
2. Чи подобається вам займатися суспільною роботою?
3. Чи довго вас непокоїть почуття образи, спричиненої вам кимось із ваших друзів?
4. Чи завжди вам важко орієнтуватися у складній критичній ситуації?
5. Чи багато у вас друзів, з якими ви постійно спілкуєтесь?
6. Чи часто вам вдається схилити більшість своїх друзів до прийняття ними вашої думки?
7. Чи правда, що вам приємніше і простіше проводити час з книжками чи за якоюсь іншою справою, аніж спілкуватися з людьми?
8. Якщо виникли певні труднощі у здійсненні ваших намірів, то чи легко вам відмовитися від своїх намірів?
9. Чи легко ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші вас за віком?
10. Чи любите ви організовувати і вигадувати з товаришами різноманітні ігри і розваги?
11. Чи важко вам включатись у нові для вас компанії?
12. Чи часто ви відкладаєте на інший день справи, які потрібно

- було б виконати сьогодні?
13. Чи легко вам встановлювати контакти з незнайомими людьми?
  14. Чи домагаєтеся ви того, щоб ваші друзі діяли у відповідності з вашою думкою?
  15. Чи важко вам освоюватись у новому колективі?
  16. Чи правда, що у вас не виникає конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, обов'язків?
  17. Чи намагаєтеся ви за зручних обставин познайомитися і поговорити з новими людьми?
  18. Чи часто у вирішенні важливих справ ви берете ініціативу на себе?
  19. Чи дратують вас оточуючі, і чи не хочеться вам побути на самоті?
  20. Чи правда те, що ви зазвичай погано орієнтуєтесь у незнайомій ситуації?
  21. Чи подобається вам завжди знаходитися серед людей?
  22. Чи виникає у вас роздратування, коли вам не вдається завершити розпочату справу?
  23. Чи відчуваєте ви труднощі, якщо потрібно виявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
  24. Чи правда, що ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
  25. Чи любите ви брати участь у колективних іграх?
  26. Чи часто ви виявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси ваших товаришів?
  27. Чи правда те, що ви почуваете себе невпевнено серед незнайомих людей?
  28. Чи правда, що ви рідко наполягаєте на доведенні своєї правоти?
  29. Чи вважаєте ви, що вам не становить особливих труднощів внести пожвавлення у малознайому групу?
  30. Чи берете ви участь у суспільній роботі інституту (школи, на виробництві)?
  31. Чи намагаєтеся ви обмежити коло своїх товаришів?
  32. Чи правда те, що ви не намагаєтеся відстоювати свою думку чи рішення, якщо воно не було відразу прийняте групою?
  33. Чи почуваете ви себе вільно, потрапивши у незнайомий колектив?

34. Чи з задоволенням ви беретеся за організацію різних заходів для своїх товаришів?
35. Чи правда те, що ви не почуваете себе достатньо впевнено і спокійно, коли потрібно щось говорити великій групі людей?
36. Чи часто ви запізнюєтесь на ділові зустрічі і побачення?
37. Чи правда, що у вас багато друзів?
38. Чи часто ви опиняєтесь у колі уваги своїх товаришів?
39. Чи часто ви соромитесь, ніяковієте при спілкуванні з мало знайомими людьми?
40. Чи правда, що ви не дуже впевнено почуваете себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

Ключ

Комунікативні здібності (+) Так: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37;

(-) Ні: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

Організаторські здібності (+) Так: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38;

(-) Ні: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Комунікативні здібності – високий рівень – 15-20 балів;
середній рівень – 10-14 балів; низький рівень – 0-9 балів.

Організаторські здібності – високий рівень – 15-20 балів;
середній рівень – 10-14 балів; низький рівень – 0-9 балів.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

1. Повідомлення з найновішої психологічної літератури. Студенти самостійно підбирають літературу з запропонованих викладачем тем і виступають на занятті протягом 5-7 хвилин. Протягом вивчення дисципліни кожен студент виступає 2-3 рази.

Теми повідомлень.

1. З історії походження терміну “Психея”.
2. З історії психологічних тестів.
3. Поняття про біоніку.
4. Види та структура інтелекту.
5. Я вас слухаю. Повідомлення за однойменною книгою Іствуда Атватера.
6. Екстрасенсорні можливості людини.
7. Зорові ілюзії та причини їх виникнення.
8. Психологічна характеристика українця.
9. З історії походження терміну “Мнемозіна”.
10. Голографічна теорія пам’яті.
11. Реверсивна теорія особистості.
12. Що таке пси-феномени?
13. Діти Індиго.
14. Що таке трансактний аналіз?
15. Як сприймають, розуміють і уявляють світ сліпоглухонімі?
16. Що таке сенсорна депривація?
17. Патологія відчуттів.
18. Розвиток сприймання простору у дітей.
19. Особливості формування сприймання часу учнями.
20. Пам’ять людини і машини.
21. Що таке мнемоніка?
22. Феноменальна пам’ять.
23. Чи думають тварини?
24. Ліворукі діти. Особливості роботи.
25. Алегорія як спосіб синтезування образів уяви.
26. Чому діти фантазують?
27. Чи завжди стрес шкідливий для людини?
28. Емоційні типи людей.

29. Чи можна змінити темперамент?
30. Зв'язок характеру і темпераменту.

2. Самостійна діагностика психічних явищ:

1. Провести тест “Автопортрет”.
2. Визначити соціонічні типи особистості.
3. Провести психогеоетричний тест.
4. Провести соціометрію.
6. Провести діагностику власного темпераменту.

3. Виконання творчих завдань:

1. Напишіть твір-мініатюру на теми “Я – майбутній педагог”, “Що я можу, що я хочу, ким я є”.
2. Опишіть власні соціальні ролі за допомогою методики М. Куна “Хто я?”.
3. Разом з викладачем проведіть рольову гру “Мозковий штурм” для вирішення проблеми: “Від яких психологічних особливостей групи залежить ефективне формування особистості?”.
4. Складіть кросворди з понять конкретної теми.
5. Складіть перелік приказок та прислів'їв на психологічні теми, охарактеризуйте їх зміст.
6. Напишіть пам'ятку для учнів на тему “Як удосконалити свою пам'ять?”.
7. Складіть пам'ятку для учнів і для себе про те, як краще організувати і підтримувати увагу на занятті.
8. Підберіть з художньої літератури приклади виявлення роботи мислення героїв твору і дайте пояснення його властивостей, розкрийте зміст мислення в даному випадку.
9. Опишіть прийоми розвитку активного самостійного мислення.
10. Охарактеризуйте особливості власних мисленнєвих операцій та шляхи їх удосконалення.
11. Розкрийте залежність мислення від функціональної асиметрії півкуль головного мозку.
12. Проведіть діагностику лівокортикального та правокортикального мислення.
13. Підготуйтеся до проведення рольової гри, під час якої необхідно продемонструвати поведінку учня з певним

- темпераментом у конкретній ситуації, щоб проявились основні психологічні показники даного темпераменту.
14. Проведіть спостереження за 2-3 учнями (студентами) і опишіть їх темперамент.
  15. Напишіть твір-мініатюру “Особливості мого темпераменту”. Обговоріть на занятті.
  16. Проведіть спостереження за 2-3 учнями, які виявляють здібності до малювання, техніки, музики чи літературної творчості і опишіть прояв їх здібностей. Проаналізуйте не лише процес, але й результати діяльності учнів.
  17. Проведіть спостереження в школі за учнем, якого вчителі вважають не здібним або малоздібним до навчання. Виясніть, чому він не виявляє здібностей. Визначте педагогічні заходи для розвитку цього учня.

4. Написання рефератів. Кожен бажаючий студент пише один реферат.

Орієнтовна тематика рефератів:

1. Мотивація успіху.
2. Потреби за К.Горні.
3. Характеристика авторитарної особистості.
4. Розвиток мисленнєвих операцій учнів
5. Умови ефективного спілкування вчителів і учнів.
6. Як знаходити друзів і здійснювати вплив на них.
7. Причини неувважності учнів.
8. Основні прийоми активізації уваги учнів на уроках.
9. Психологічний портрет А.Ейнштейна (або іншого вченого фізика, хіміка, математика).
10. Причини забування та шляхи їх подолання.
11. Психологічні проблеми комп'ютеризації навчання.
12. Штучний інтелект.
13. Поняття про евристику.
14. Розвиток творчого мислення учнів.
15. Особливості формування творчої уяви.
16. Уява і здібності. Уява і інтуїція.
17. Вплив фантазії на навчальну діяльність учнів.
18. Методики виявлення та діагностики творчої уяви.
19. Емоції і почуття в роботі вчителя.

20. Психологічна характеристика українців.
21. Вплив кохання на формування особистості.
22. Урахування темпераменту вчителів у навчально-виховній роботі.
23. Відмінності між темпераментом і характером.
24. Як урахувати темперамент учнів у навчально-виховній роботі?
25. Характер і почерк.
26. Що таке фізіогноміка?
27. Ваш улюблений колір і ваш характер.
28. Психічні властивості українців.
5. Як удосконалювати самого себе?
6. Що таке геніальність?
7. Психологія математичних, фізичних, літературних і інших здібностей учнів (з урахуванням спеціальності).
8. Психологічний аналіз педагогічних здібностей.
9. Загадки обдарованості.
10. Загадкові явища людської психіки.
11. Фізичні фактори інтелекту.
12. Гендерні відмінності в пізнавальних процесах учнів.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютний поріг чутливості – мінімальна сила подразника, яка здатна викликати ледь помітні відчуття.

Абстрагування – уявне відокремлення істотних властивостей від неістотних та від предмета в цілому, визначення спільної ознаки, що характеризує даний клас предметів.

Авіаційна психологія – галузь психології, яка вивчає закономірності психіки людей, причетних до авіації.

Аглютинація – створення нових образів шляхом комбінування окремих частин, наявних у нашій свідомості образів та уявлень.

Агресивність – підвищена активність особистості, не зумовлена ситуацією.

Адаптація – зниження чутливості аналізатора під впливом тривалої чи постійної дії подразника.

Акцентування – створення нових образів шляхом підкреслювання певних рис.

Алгоритм – процедура, в якій мислитель продумує усі можливі варіанти розв'язання проблеми, формула для її вирішення.

Алекситимія – хворобливий стан, який виражається у невмінні людини говорити про свої емоції.

Амнезія – втрата пам'яті, яка супроводжується іншими розумовими відхиленнями.

Аналіз – уявне відокремлення властивостей від об'єкта, виділення окремих його частин, елементів.

Аналіз продуктів діяльності – метод дослідження, що дає змогу вивчати особистість в умовах її трудової, творчої діяльності та в повсякденному житті.

Аналогія – створення нових образів в уяві за подібністю з іншими, наявними.

Антероградна амнезія – порушення пам'яті, внаслідок якого людина втрачає можливість зберігати інформацію.

Антисоціальні особистісні відхилення – неповага людини до моральних чи етичних норм інших людей.

Аперцепція – вплив попереднього досвіду, знань, актуальних потреб, стану особистості на її сприймання.

Асоціації – встановлення зв'язку між предметами та явищами

за їх подібністю, суміжністю чи контрастом.

Афазія – відхилення, що супроводжується проблемами вербального вираження, спричинене порушеннями в роботі мозку.

Афект – короткочасне бурхливе переживання людини (гнів, лють, жах, відчай, раптова радість).

Біопсихологія – галузь психології, яка вивчає біологічні основи поведінки.

Біхевіоризм – психологічна школа, очолювана Дж.Уотсоном, яка ігнорувала і свідомість, і підсвідомість, і фокусувала свою увагу на вивченні поведінки як умовного рефлексу.

Близнюковий метод – метод вивчення та порівняння відмінностей у поведінці людей з однаковим генетичним кодом, що дає змогу визначати роль спадковості та середовища у розвитку й формуванні особистості.

Валідність – спроможність тесту визначити те, що закладене у гіпотезі.

Відчуття – суб'єктивне відображення окремих властивостей предметів і явищ об'єктивного світу в корі головного мозку внаслідок їх безпосереднього впливу на наші органи чуття.

Військова психологія – галузь психології, яка вивчає психіку військовослужбовців, психологічну готовність військових до своїх обов'язків, стосунки між військовиками різних рангів.

Вільні асоціації – терапевтична техніка, яка полягає у вільному висловлюванні пацієнтом своїх думок і є ключем до його підсвідомості. Запропонував її З.Фройд.

Виснаження – третя фаза стресу за вченням Г.Сельє, що виявляється в неспроможності особистості впоратися з фізичними, психологічними та емоційними проблемами.

Витримка – вміння володіти собою, вчасно стримувати свій гнів, пристрасть, роздратування, лють тощо.

Воля – одна з функцій людської психіки, що полягає, насамперед, у владі над собою, керуванні своїми діями, свідомому регулюванні своєї поведінки.

Галюцинація – неправильне слухове, зорове, дотикове, нюхове, смакове сприймання, зумовлене порушенням діяльності мозку або хворобливим станом організму.

Ген – частина хромосоми, дискретна одиниця спадковості,

через яку передається й зберігається генетична інформація.

Геніальність – найвищий ступінь обдарованості людини, вияв її творчих сил, що має для життя суспільства історичне значення.

Геній – обдарована особистість, творчість якої має історичне значення для життя суспільства.

Гештальтпсихологія – психологічна школа, яка вважала основним предметом психології вивчення процесу сприймання, його цілісності та підсилювала роль творчого мислення (інсайту) в процесі інтелектуального розвитку, навчання. Засновники – М.Вертгеймер, В.Келер, К.Кофка.

Гіперболізація – перебільшення певної ознаки чи якості предмета або явища з метою підсилення художнього враження.

Гіпноз – стан підвищеної схильності до навіювання (впливу думок і суджень інших).

Гіпотеза – наукове припущення, істинність якого не доведена і потребує експериментальної перевірки.

Гра – основний вид діяльності дітей раннього та дошкільного віку, під час якої починається становлення майбутньої особистості.

Група – об'єднання індивідуальностей, які спілкуються між собою, мають спільну мету, норми.

Гуманістична теорія – теорія, яка наголошує на цінності позитивних якостей кожної особистості та прагненні її досягнути високого рівня розвитку.

Далекозорість – вада зору, що перешкоджає чітко бачити об'єкти на близькій відстані.

Дальтонізм – невміння розрізняти кольори в зв'язку з ослабленням діяльності колбочок.

Деперсоналізація – процес втрати особистістю власних якостей внаслідок антисоціальної поведінки.

Дія – система рухів, спрямованих на певний об'єкт з метою володіння ним чи його удосконалення.

Діяльність – сукупність цілеспрямованих, усвідомлених дій, що передбачають позитивний наслідок, задоволення власних та соціальних потреб і інтересів.

Диференційний поріг чутливості – мінімальна відмінність між дією двох подразників, яка викликає ледь помітну відмінність у відчуттях.

Довготривала пам'ять – тривале збереження інформації в мозку.

Домінуюча риса характеру – єдина риса характеру особистості, яка визначає здебільшого усі форми її поведінки та дій.

Душа – згусток енергії, частина людської особистості, що є центром її духовного життя, внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями.

Евристика – швидка та інтуїтивна реакція розуму, що дає змогу прийняти рішення, розв'язати проблему.

Его – частинка особистості, яка забезпечує зв'язок між підсвідомістю і зовнішнім світом (за Фройдом).

Екологічна психологія – галузь психології, яка вивчає вплив природи, навколишнього середовища, дизайну споруд на людину; зв'язок між психікою людини та її оточенням.

Економічна психологія – галузь психології, яка вивчає психологічні основи ведення економічної діяльності, психологію бізнесу, менеджменту.

Експеримент – основний метод психології, який використовується для дослідження зв'язку між двома чи більшою кількістю факторів для встановлення причин і наслідків.

Експертні оцінки – метод, який використовується для дослідження ступеня вираження тих чи інших психічних явищ у реципієнтів.

Експресивна функція мовлення – функція вираження, завдяки їй та мові людина має змогу виражати своє ставлення до переданої інформації, свій душевний стан, цілу гаму емоцій та почуттів.

Екстеріоризація – трансформація розумової дії назовні у дію з предметами.

Екстероцептивні відчуття – відчуття, які відображають зовнішні властивості предметів і явищ, рецептори їх знаходяться назовні: зорові, слухові, смакові, нюхові, шкірні.

Екстраверт – за визначенням К.Юнга, особа, яка більше цікавиться зовнішнім світом і людьми.

Екстрасенсорна перцепція – термін для позначення можливості людини сприймати об'єкти чи здійснювати

комунікацію без участі органів чуття.

Емоції – переживання людини, які виявляються в змінах поведінки, ставленні до всього, що нас оточує, та внутрішнього стану особистості.

Етнічна психологія – галузь психології, яка вивчає особливості характеру різних націй та народностей.

Ід – вроджена (успадкована) частина особистості, підсвідомість за Фройдом.

Інтроверт – за визначенням Юнга, особа, яка більше цікавиться власними думками і почуттями.

Інтроекція – самоаналіз власних почуттів, думок, досвіду.

Інсайд – можливість подивитися по-новому на стару проблему, побачити її в новому ракурсі.

Інстинкт – біологічно зумовлена вроджена тенденція чи імпульс до певної поведінки без участі мислення, навчання чи досвіду.

Інтелектуальність – можливість розуміти та усвідомлювати навколишній світ, думати раціонально, вміти використовувати свій досвід та можливості у змінних умовах.

Інтеріоризація – перехід зовнішньої дії у внутрішню.

Інтерес – прагнення людини пізнати глибше якийсь об'єкт, спрямованість діяльності на певні предмети та явища.

Інтерференція – феномен, який виявляється в неможливості відтворення певної інформації в зв'язку з негативним впливом (накладанням) на неї іншої інформації.

Історія психології – галузь психології, яка вивчає становлення і вдосконалення, розвиток психологічних знань, психології як науки.

Загальна психологія – галузь психології, яка характеризує психіку людини в її ідеальному, сформованому варіанті.

Звичка – потреба людини виконувати певну дію, схильність до відносно стандартних дій.

Зворотна реакція при сприйманні – закономірність сприймання, яка виявляється в неадекватній реакції особистості на сприйнятий факт чи явище.

Здібності – синтез індивідуально-типологічних особливостей особистості, що є умовами успішного здійснення певної діяльності.

Змінений стан свідомості – стан, при якому наші відчуття, мислення відрізняються від нормального стану завдяки певним зовнішнім чинникам.

Зоопсихологія – галузь психології, яка вивчає психіку тварин.

Катарсис – ідеальний вихід зі стресового стану, духовне очищення.

Когнітивізм – психологічна течія, яка фокусує свою увагу на пізнавальних процесах: мисленні, мовленні, пам'яті.

Коефіцієнт інтелекту – міра рівня інтелекту людини з урахуванням індивідуального ментального та фізичного віку.

Компенсація – регуляційний механізм, який дає людині змогу використати наявні можливості для заміни тимчасово чи постійно існуючих дефектів.

Константність сприймання – феномен сприймання, завдяки якому ми сприймаємо предмети і явища такими, якими вони є насправді, незважаючи на видимі їх зміни у зв'язку з впливом зовнішніх чинників.

Конфлікт – критична психологічна ситуація, зіткнення складного внутрішнього світу особистості з умовами та вимогами життя.

Конформність – некритичне прийняття чужої думки.

Концентрація – зосередження уваги на певному об'єкті.

Кореляційне дослідження – дослідження, в процесі якого визначається наявність зв'язку між стимулами та поведінкою.

Літота – художній прийом зменшення ознак предмету чи явища.

Людина – найбільш досконала система, яка сама себе регулює, навчає, змінює, а також є найскладнішою і найзагадковішою з усіх систем, наявних в живому та неживому світі.

Манія – бурхливий стан сильної ейфорії, завищена самооцінка.

Марення – відхід людини у світ фантазій, уникнення різних труднощів, прози життя, необхідності приймати рішення й діяти.

Медитація – набуті вміння внутрішньо зосереджувати увагу, змінювати стан свідомості.

Медична психологія – галузь психології, яка вивчає функціонування психіки людини в умовах виникнення і перебігу

хвороб, виявлення психологічних засобів впливу на пацієнта та відновлення його здоров'я.

Мета життя – перспектива самореалізації, самоактуалізації особистості.

Мислення – психічний процес пошуків та відкриття нового, істинного, глибинного в процесі аналізу та синтезу навколишньої дійсності.

Мнемоніка – система різних способів (техніка), що полегшують запам'ятовування та збільшують обсяг пам'яті.

Мова – власне людський засіб спілкування та взаєморозуміння, обміну досвідом, вираження думок і почуттів.

Мовлення – процес спілкування засобами мови, мова в дії.

Мозковий штурм – творча техніка, в якій група людей шляхом вільних асоціацій створює щось нове, приймає рішення в умовах вільних від критики і висміювання, що стимулює думку кожного.

Мотив – сильні цілі, які спонукають особистість до певної поведінки чи діяльності.

Мотивація – фактори, що спрямовують і підсилюють поведінку.

Навичка – компонент діяльності, забезпечує індивіду спроможність виконувати певний вид діяльності раціонально, майстерно, кваліфіковано.

Навчання – процес оволодіння системою знань, понять, умінь і навичок, необхідних для орієнтації в сучасному світі.

Наполегливість – завзятість, стійкість, несхитність у досягненні певної мети.

Настрій – відносно слабкий тривалий емоційний стан, рівномірний за своїми виявами.

Натхнення – стан найвищого піднесення творчої уяви, її пік.

Негативізм – опір дитини авторитету дорослих, їх впливу.

Неформальна група – група людей, об'єднаних власними інтересами, цінностями та потребами.

Обдарованість – високий рівень задатків, схильностей особистості, сплав природженого і набутого індивідом.

Обсяг уваги – кількість об'єктів, які ми сприймаємо чітко.

Олігофренія – недорозвиненість форм психічної діяльності внаслідок ураження центральної нервової системи плода.

Опитування – група методів дослідження (бесіда, інтерв'ю, анкетування), за допомогою яких вивчають особистість.

Особистість – свідомою людиною, наділеною особливим генетичним кодом, яка реалізує свої потенційні можливості в процесі активної творчої діяльності, що не суперечить інтересам інших людей і суспільних законів.

Пам'ять – когнітивний процес збереження інформації для подальшого її використання.

Паніка – дезорганізація поведінки, стан розгубленості, тривожності, відсутність контролю свідомості.

Парапсихологія – галузь психології, предметом вивчення якої є спонтанні невідомі явища чутливості живого організму, що виникають без участі органів чуття.

Педагогічна психологія – галузь психології, яка вивчає закономірності психічної діяльності особистості під час навчання, оволодіння соціальним досвідом.

Переконання – погляди особистості, які відповідають рівню її свідомості, життєвим домаганням.

Персоналізація – становлення особистості.

Підсвідомість – частина психіки особистості, про яку особа не знає (не усвідомлює), але яка має вплив на її поведінку.

Позиція – ставлення до навколишнього світу, ідеї, осіб чи груп людей; комплексна характеристика особистості, її діяльності, ставлень і вчинків.

Політична психологія – галузь психології, яка вивчає психологічні закономірності політичної діяльності.

Порівняння – уявне зіставлення двох або кількох об'єктів з метою виявлення спільних чи відмінних ознак.

Потреба – нестача чогось, що порушує наш спокій і рівновагу, спонукає нас до діяльності.

Праця – цілеспрямована діяльність людини на освоєння та перетворення предметів, об'єктів, навколишнього світу чи створення нових, внаслідок чого задовольняються власні та суспільні потреби.

Пригадування – відтворення інформації, яку ми запам'ятали, за участю вольових зусиль, напруження нервових сил.

Пристрасть – сильне, глибоке й тривале почуття, яке ніби поглинає особистість.

Провідний вид діяльності – вид діяльності, який найкраще відповідає віковим можливостям людини, її фізичним силам, рівню розвитку психічних процесів тощо.

Психоаналіз – психологічна школа, заснована З.Фройдом у 1896 р., яка основну увагу приділяє підсвідомим ментальним процесам людини, як нормальній, так і з відхиленнями.

Психологія – наука про душу.

Репродуктивна уява – відтворення попереднього досвіду на основі описів чи зображень без трансформації.

Ретроградна амнезія – втрачена здатність довготривалої пам'яті відтворювати інформацію з короткочасної пам'яті.

Референтна група – група, в якій кожна особистість знаходить себе, її приймають такою, якою вона є, дають їй можливість реалізувати весь свій потенціал, здібності, таланти.

Рішучість – вміння вчасно й без вагань прийняти конкретне рішення.

Розподіл уваги – вміння утримувати в колі уваги декілька об'єктів одночасно.

Розумовий вік – типовий інтелектуальний рівень для людей певного віку.

Рух – фізіологічна функція живого організму.

Самостійність – вміння орієнтуватися на власний досвід, знання та переконання, а не на тиск чи прохання з боку інших.

Свідомість – усвідомлення відчуттів, думок і почуттів особистості, які переживаються нею в дану мить.

Сенситивність – висока чутливість.

Синтез – уявне поєднання окремих компонентів об'єкта в єдине ціле.

Система ціннісних орієнтацій – важливий компонент структури особистості, комплексна характеристика ставлень, оцінок, вчинків, поведінки і діяльності.

Соціальна група – об'єднання особистостей, які мають спільні інтереси, спільну мету і діяльність в просторі й часі.

Соціальна психологія – галузь психології, предметом вивчення якої є проблеми спілкування особистості з групами людей та колективом, її поведінка в групах, конфлікти; вплив інших людей на її поведінку, почуття, смаки, погляди.

Спадковість – передача генетичної інформації з покоління в

покоління.

Сприймання – вибір, інтерпретація, аналіз та інтеграція стимулів сенсорної інформації, що надходить в кору головного мозку через цілу систему органів чуття та надання їм суті та змісту.

Стійкість уваги – тривалість зосередження уваги на об'єкті.

Стрес – індивідуальна реакція організму людини на екстремальну ситуацію, яка вимагає певної перебудови функцій організму, його адаптації.

Схематизація – реконструкція образу в уяві за певною частиною, ознакою – “домислення”.

Сугестія – вплив на людей зусиллям думки.

Судження – форма мислення, яка відображає зв'язки між предметами та явищами: ствердження чи заперечення чогось.

Суперего – частина свідомості особистості, яка представляє мораль суспільства.

Талант – природний хист, високий рівень обдарованості людини до певного виду діяльності.

Творча уява – створення цілком оригінальних образів.

Типізація – виділення істотного, збірного та втілення в окремому образі – шлях утворення творчих образів уяви.

Тривожність – стан підвищеного психологічного дискомфорту, переживання з приводу подій, що мають відбутися, невпевненість у своїх силах і можливостях, самонавіювання негативних думок.

Увага – форма психічної діяльності людини, що виявляється у зосередженості її свідомості на об'єкті при одночасному абстрагуванні від інших.

Узагальнення – уявне згрупування предметів за загальними та істотними ознаками.

Уміння – вироблена на основі знань та навичок система психічних і практичних дій.

Упізнавання – форма пам'яті, завдяки якій ми відтворюємо інформацію при повторному її сприйманні.

Уява – створення нових композицій на основі старих образів або оригінального чуттєвого досвіду.

Формальна група – об'єднання людей, яке має спільні органи управління, цілі, організоване на основі певного офіційного

документу.

Фрустрація – стан організму, почуття, які виникають при блокуванні цілей, які особистість намагалася досягти, почуття розчарування, крах надій.

Функціоналізм – психологічна школа, предметом якої є вивчення функцій свідомості особистості, її спрямованості. Засновник У.Джеймс.

Характер – сукупність основних, найбільш стійких якостей особистості, що сформувалися впродовж життя і виявляються в діях, вчинках і поведінці.

Цілеспрямованість – вміння поставити перед собою чітку, творчу, реальну мету.

Юридична психологія – галузь психології, предметом вивчення якої є психологічні закономірності діяльності особистості в сфері правових відносин.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акцентуації характеру : хрестоматія : рек. МОН України як навч. посіб. для студ. ВНЗ / уклад В. С. Грушко; МОН України, Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : Астон, 2008. – 352 с.
2. Аронсон Э. Социальная психология : психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 560 с. (Проект “Психологическая энциклопедия”). ISBN 5-93878-134-5.
3. Бодалев А. А. О предмете акмеологии / А. А. Бодалев // Психологический журнал. – 1993. – Т.14. № 5. – С. 14-16.
4. Бороздина Л. В. Что такое самооценка? / Л. В. Бороздина // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. № 6. – С. 14-22.
5. Бочелюк В. Й. Методика та організація наукових досліджень із психології: навч. посібн. для студ. спец. 8.040101 Психологія: рек. МОН України як навч. посіб. для студ. ВНЗ / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк; МОН України, Класичний приватний університет. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 357 с.
6. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика : учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук. – СПб. : Питер, 2003. – 352 с. ISBN 5-94723-045-3.
7. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник для студ. психол. і педагог. спеціальностей / М. Й. Варій. – 2-е видан. випр. і доп. – К.: Центр учбової літератури. – 2007. – 968 с. ISBN 966-364-376-5.
8. Ващенко Г. Психічні властивості українців і причини наших невдач / Г. Ващенко // Рідна школа. – 1992. – № 2. – С.12-17.
9. Веракіс А. І. Основи психології : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / А. І. Веракіс, Ю. І. Завалевський, К. М. Левківський. – Х.; К., 2005. – 416 с. ISBN 966-8097-06-8.
10. Вулдрідж Д. Механизмы мозга / Д. Вулдрідж // Хрестоматія по психології / сост. В. В. Мироненко; под. ред. А. В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – С. 143-150.
11. Гуревич Л. Характер и почерк: размышления о графологии // Популярная психология: хрестоматія: учебное пособие для студентов пединститутів / сост. В. В. Мироненко. – М.: Просвещение, 1990. ISBN 5-09-001739-5.
12. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 464 с. ISBN 966-06-0382-7.
13. Загальна психологія : підручник для студ. ВНЗ / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, М. В. Папуча; за заг. редакцією С. Д. Максименка. – 2-е вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова книга,

2004. – 704 с. ISBN 966-7786-03-X.

14. Загальна психологія : практикум / укл. З. В. Огороднійчук. – К., 2004. – 195 с.
15. Загальна психологія : практикум : навч. посібн. / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук. – К.: Каравела, 2005. – 280 с. ISBN 966-8019-48-2.
16. Занюк С. С. Психологія мотивації : навч. посібник / С. С. Занюк. – К.: Либідь, 2002. – 304 с. ISBN 966-06-218-9.
17. Збірник завдань з загальної психології / за ред. В. С. Мерліна. – К.: Вища школа. – 1977. – 232 с. М 211 (04)77.
18. Иванников В. Психология – наука о законах психики / В. Иванников // Популярная психология : хрестоматия : учебное пособие для студентов пединститутов / сост. В. В. Мироненко. – М.: Просвещение, 1990. – 399 с. ISBN 5-09-001739-5.
19. Изард К. Психология эмоций / К. Изард. – СПб.: Питер, 2003. – 464 с. ISBN 5-314-00067-9.
20. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с. ISBN 5-318-00236-6.
21. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении : книга для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
22. Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей / Д. Карнеги; пер. с англ. Ф. П. Красавина. – К. : Наукова думка, 1991. – 224 с.
23. Коломенский Я. Л. Человек – психология : кн. для учащихся старших классов / Я. Л. Коломенский. – М. : Просвещение, 1986.
24. Копець Л. В. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Копець. – 2-е вид. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 458 с. ISBN 978-966-518-487-4.
25. Лалаянц И. Томографы : психологические аспекты использования / И. Лалаянц, Л. С. Милованова // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 14-22.
26. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард ; под ред. В. М. Блейхера; пер. с нем. В. М. Лещинской. – К.: Выща школа, 1981. – 390 с.
27. Леонов А. А. Психологические проблемы межпланетного полета / А. А. Леонов, В. И. Лебедев // Хрестоматия по психологии / сост. В. В. Мироненко; под. ред. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1987. – С. 178-180.
28. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М., 1997. – 127 с.
29. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев // Хрестоматия по психологии / сост. В. В. Мироненко; под. ред. А. В. Петровского. – М.: Просвещение, 1987. – С. 140-146.

30. Лурия А. Р. Маленькая книжка о большой памяти / А. Р. Лурия. – М., 1981. – 122 с.
31. Лурия А. Р. Мозг и психика / А.Р.Лурия // Хрестоматия по психологии / сост. В.В.Мироненко; под. ред. А. В. Петровского. – М.: Просвещение, 1987. – С. 83-93.
32. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посібник / П. А. М'ясоїд. – К.: Вища школа, 1998. – 479 с.
33. Майерс Д. Психология / Д. Майерс; пер. с англ. И. А. Карпиков, В. А. Старовойтова. – Минск : ООО Попури, 2001. – 848 с. ISBN 985-438-430-6.
34. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посібник / С.Д.Максименко, В. О. Соловієнко; МАУП. – 3-тє вид., стереот. – К.: МАУП, 2007. – 256 с.
35. Маценко В. Ф. Психологія пізнавальних процесів / В. Ф. Маценко. – К.: Главник, 2008. – 191 с.
36. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В.А.Моляко. – К.: Освита Украины, 2007. – 388 с. ISBN 978-966-8847-57-8.
37. Морено Я. А. Социометрия : экспериментальный метод и наука об обществе / Я. А. Морено. – М.: Академический проект, 2001. – 384 с. ISBN 5-8291-0110-6.
38. Немов Р. С. Психология : в 3 кн. / Р. С. Немов. – М.: Просвещение: Владос, 1995. – Кн. 1. Общие основы психологии. – 482 с.
39. Общение и формирование личности школьника / под ред. А. А. Бодалева. – М., 1987. 325 с.
40. Основы загальної психології / за ред. С. Д. Максименка. – К.: НПЦ Перспектива, 1999. – 256 с. ISBN 966-7038-08-4.
41. Основы психологии: практикум / ред.-сост. Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 576 с. ISBN 5-222-00484-8.
42. Павлов И. П. Двадцатилетний опыт изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных / И. П. Павлов // Хрестоматия по психологии : учеб. пособие для студентов / под. ред. А. В. Петровского. – М., 1977. – С. 316-319.
43. Павлов И. П. Условный рефлекс / И. П. Павлов // Хрестоматия по психологии / сост. В. В. Мироненко; под. ред. А. В. Петровского. – М.: Просвещение, 1987. – С. 76-83.
44. Пекелис В. Учись властвовать собой / В. Пекелис // Популярная психология: хрестоматия: учебное пособие для студентов пединститутов / сост. В. В. Мироненко. – М.: Просвещение, 1990. – ISBN 5-09-001739-5.
45. Петровский А. В. Общая психология : учебник для студентов педагогических институтов / А.В.Петровский. – М.: Просвещение, 1986. – 463 с.

46. Пиаже Ж. Избранные психологические труды: Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология / Ж. Пиаже. – М.: Просвещение, 1969. – 659 с.
47. Пов'якель Н. Психологія вирішення педагогічних конфліктів / Н.Пов'якель; ред. рада: Т. Шаповал, Т. Гончаренко, М. Мосієнко [та ін.]. – К.: Шкільний світ, 2008. – 118 с.
48. Практикум по общей психологии / под ред. Д. И. Щербакова. – М., 1990. – С. 66-67. – С. 173-174.
49. Практические занятия по психологии / под ред. А. В. Петровского. – М., 1972. – С. 35-43.
50. Психологическая диагностика: учебн. пособие / под ред. К.М.Гуревича, Е. М. Борисовой. – М. : УРАО, 1997. – 304 с. ISBN 5-87977-034-6.
51. Психология : полный энциклопедический справочник / под. ред. Б.Г.Мещерякова, В. П. Зинченко. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2007. – 895 с. ISBN 5-93878-288-0.
52. Психология : учебник / под ред А. А. Крылова. – М.: Проспект, 1999. – 584 с. ISBN 5-7896-0050-6.
53. Психология внимания / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и В. Я. Романова. – М.: ЧеРо, 2001. – 858 с. – (Серия «Хрестоматия по психологии»). ISBN 5-88711-149-6.
54. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості: монографія / АПН України, Інститут психології ім. Г.С.Костюка; керівн. авт. колективу В. О. Моляко. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 208 с.
55. Психологія: підручник для педагогічних вузів / за ред. Г. С. Костюка. – К.: Рад. школа, 1968. – 571 с.
56. Психологія: підручник для студентів вищих закладів освіти / Ю.Л.Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук [та ін.]; / за ред. Ю.Л.Трофімова. – К.: Либідь, 2000. – 558 с.
57. Райгородский Д. Я. Психология личности / Д. Я. Райгородский // Хрестоматия. – изд. 2-е, дополн. – Самара: Бахрах, 1999. – Т. 1. – 448 с. ISBN 5-89570-007-1.
58. Ротенберг В. “Вы – художник Репин!” / В. Ротенберг // Популярная психология: хрестоматия: учебное пособие для студентов пединститутов / сост. В. В. Мироненко. – М.: Просвещение, 1990. ISBN 5-09-001739-5.
59. Ротенберг В. Мозг, стратегия полушарий / В. Ротенберг // Популярная психология: хрестоматия: учебное пособие для студентов пединститутов / сост. В. В. Мироненко. – М.: Просвещение, 1990. – С. 55-60. ISBN 5-09-001739-5.
60. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2 т. Т. 1-2 / С.Л.Рубинштейн. – М. : Педагогіка, 1989.
61. Русалов В. М. Пол и темперамент / В. М. Русалов // Психологический

- журнал. – 1993. – Т. 14. № 6. – С. 20-28.
62. Русалов В. М. Предметный и коммуникативный аспекты темперамента у человека / В. М. Русалов // Психологический журнал. – 1989. – Т.10. № 1. – С. 19-33.
  63. Селье Г. Некоторые аспекты учения о стрессе / Г.Селье // Хрестоматия по психологии / сост. В. В. Мироненко; под. ред. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1987.
  64. Симонов П. В. Информационная теория эмоций / П. В. Симонов // Хрестоматия по психологии / сост. В. В. Мироненко; под. ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1987. – С. 232-237.
  65. Симонов П. В. Сознание, подсознание, сверхсознание / П. В. Симонов // Популярная психология : хрестоматия / сост. В. В. Мироненко. – М.: Просвещение, 1990. – С. 45-55.
  66. Скороходова О. И. Как я воспринимаю и представляю окружающий мир / О. И. Скороходова. – М., 1972.
  67. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / АПН України, Інститут психології ім. Г. С. Костюка; за заг. ред В. О. Моляко. – К.: Освіта України, 2008. – 700 с.
  68. Стреляу Я. Роль темперамента в психологическом развитии / Я.Стреляу. – М., 1982.
  69. Стрэттон Д. Перевернутый мир / Д. Стрэттон // Хрестоматия по ощущению и восприятию; под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер и М.Б. Михайловской. – М., 1975. – С. 349-352.
  70. Таратунский Ф. С. Задачи и упражнения по общей психологии: учебное пособие для пединститутков / Ф.С.Таратунский, Н.Ф.Таратунская. – Минск, 1988. – С. 72-73, 87-88.
  71. Теплов Б. М. Исследование свойств нервной системы как путь к изучению индивидуальных психологических различий // Теплов Б. М. Избранные труды : в 2 т. / Б. М. Теплов. – М., 1985. – Т. 2. – С. 137-168.
  72. Теплов Б. М. Способности и одаренность // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М.,1981. – С.32-38.
  73. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості / Т. М. Титаренко. – К.: Марич, 2009. – 232 с.
  74. Требования, предъявляемые к организации психологических исследований : атлас по психологии / Л. В. Гамезо, И. А. Домашенко. – М., 1986. – С. 27-34.
  75. Узнадзе Д. Н. Общее учение об установке / Д. Н. Узнадзе // Хрестоматия по психологии / сост. В. В. Мироненко; под. ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1987. – С. 101-108.
  76. Фрейд З. Психология бессознательного: сб. произведений / З. Фрейд ; сост., научн. ред. М. Г. Ярошевский. – М.: Просвещение, 1990. – С. 3-28. ISBN 5-09-003787-6
  77. Фурман А. В. Психологія Я-концепції: навчальний посібник /

- А.В.Фурман, О. Є. Гуменюк. – Львів: Новий світ, 2006. – 360 с. ISBN 966-418-012-2.
78. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – Спб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 850 с. ISBN 3-540-50746-9
  79. Холл К. Теории личности / К. Холл, Г. Линдсей. – М.: КСП Плюс, 1997. – 720 с. ISBN 5-89692-001-6.
  80. Хрестоматия по общей психологии : психология мышления / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. В. Пектухова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 400 с.
  81. Хрестоматия по общей психологии : психология памяти / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и В. Я. Романова. – 3-е изд. – М. : ЧеРо, 2002.
  82. Чудаєва Н. В. Емоційний світ людини: навч.-метод. посібник / Н.В.Чудаєва, Г.О.Шулдик; МОН України, Уманський ДПУ імені Павла Тичини. – Умань: Софія, 2008. – 127 с.
  83. Шапарь В. Б. Практическая психология: инструментарий / В.Б.Шапарь. – Изд. 3-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 768 с. ISBN 5-222-06824-2.
  84. Шиффман Х. Р. Ощущение и восприятие / Х. Р. Шиффман. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 928 с. ISBN 5-318-00373-7.
  85. Чудаєва Н.В. Психологія мислення /Н.В.Чудаєва, Г.О.Шулдик. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 205 с.
  86. Шулдик А. В. Становлення особистості студента : психологічний аспект: навчальний посібник / А. В. Шулдик, Г. О. Шулдик. – Умань: ФОП Жовтий О.О, 2015. – 219 с.
  87. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посібник / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 382 с.
  88. Яценко Т. С. Психокорекція засобами психомалюнку / Т. С. Яценко, С. М. Аврамченко, С. Ж. Раджабова. – К.: Марич, 2009. – 59 с.

Поглиблюють інформацію про особливості педагогічної професії, професії психолога та організацію навчально-виховного процесу у вузі матеріали, розміщені на веб-сторінках:

1. www.education.gov.ua - веб-сторінка Міністерства освіти і науки України.
2. www.nduv.gov.ua – веб-сторінка бібліотеки ім.Вернадського.
3. [www. – udpu.org.ua](http://www.udpu.org.ua) - веб-сторінка Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
4. www.ekniga.com.ua - Інформаційно-пошукова система-каталог з електронної літератури: книжки, довідники, словники, енциклопедії, підручники і т.д.

5. www.7ua.net - Електронна бібліотека: енциклопедії, словники, підручники, будь-яка література.
6. www.lib.com.ua – Сайт електронної бібліотеки.
7. www.studentam.net.ua - Сайт електронної бібліотеки
8. <http://psycho.all.ru> – інформація про мнемоніку, синтон-програма
9. <http://www.psychology.ru> – психологічні новини, бібліотека, тести
10. <http://psychology.net.ru> – персоналії, новини, тести, форум
11. <http://www.yourdreams.ru> – психоаналіз сновидінь, галерея картин відомих художників на тему сновидінь
12. <http://temenos.ru> – відомості про психологічне консультування
13. <http://www.effecton.ru> – статті про психічні явища, особистість, стосунки
14. <http://azps.ru> – словник, статті, хрестоматія, класифікації
15. <http://flogiston.ru> – статті, хрестоматія
16. <http://www.voppsy.ru> – сайт журналу «Вопросы психологии»
17. <http://psylib.org.ua> – архів книг із психології